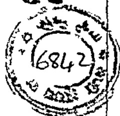
વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા – ૧

લાલ કિલ્લાનો મુકદ્દમો

: સોલ એજન્ટ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ લિમિટેડ
ભીમરાજ બિલ્ડીંગ : કાલબાદેવી રોડ : મુંબઈ ૨.
ફરનાન્ડીઝ પૂલ નીચે : ગાંધી રસ્તો : અમદાવાદ.

વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા

સંપાદક

ઝવેરચંદ મેઘાણી

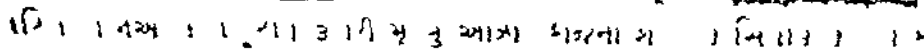
પ્રકાશક
શાન્તિલાલ છોટાલાલ પારેખ
ભારતી પ્રકાશન મંદિર
દાણાપીઠ : ભાવનગર

મુદ્રક
શાન્તિલાલ છોટાલાલ પારેખ
શ્રી સરસ્વતી છાપખાનું
દાણાપીઠ : ભાવનગર

પહેલી આવૃત્તિ

૨૩ મી જાન્યુઆરી ૧૯૪૬ : નેતાજીની ૫૦ મી વર્ષગાંઠ

ક્રમ

નિવેદન

સમયના વહેતાં પાણીમાં જે કાંઈ ઘસડાઈ આવે છે, થોડુંઝાઝું વહેણમાં ટકી રહે છે અને પછી વહેલુંમોડું જેમ આવ્યું હતું તેમજ ઘસડાતું-પછડાતું ચાલ્યું જાય છે, તેમાંથી કાંઈક ને કાંઈક ઉપાડી લઈને પુસ્તિકાઓ રૂપે એને સાચવી રાખવાના ઉદ્દેશથી આ 'વહેતાં પાણી પ્રકાશનમાળા'ની શરૂઆત કરવામાં આવી છે. પેઢીઓ સુધી ન વિસરાય એવી આઝાદ હિંદ ફોજની ગૌરવકથાનું એક નાનું પ્રકરણ આ પુસ્તિકાશ્રેણીની પહેલી પુસ્તિકા તરીકે અપાય છે એ એને માટે શુકનવંતી શરૂઆત છે. એ શુકન માથે ચડાવીને આગળ વધવાની અને થોડા થોડા વખતે ચાલુ કાળના બનાવોને લગતી આવી પુસ્તિકાઓ આપતા રહેવાની એની નમ્ર ઉમેદ છે.

આઝાદ હિંદ-ફોજની શૌર્યકથાઓ જ્યારે આરાકાનના પહાડોમાં અને મણિપુરના મેદાનોમાં સાચેસાચ ભજવાઈ રહી હતી ત્યારે વિધાતાની કોઈ ક્રૂર કરામતને લીધે આ દેશની પ્રજા એની સાથે તાલ મિલાવી શકેલી નહિ, એટલું જ નહિ, પણ ઊછળતી છાતીએ એને નીરખતી રહીને એમાં પોરસ રેડવાનું પણ એનાથી બની શક્યું નહોતું. ઈરાવદીને પેલે પારથી જ્યારે વતનનો સાદ સાંભળીને 'ચલો દિલ્હી'ના નાદ ગજવતા આઝાદ ફોજના સિપાહીઓ દિલ્હીની વાટને લોહીભીની બનાવતા દોડ્યા આવતા હતા, હિંદી-હિંદીના લોહીના સંગમ વચ્ચે માત્ર થોડી ટેકરીઓ અને થોડાં મેદાનો જ જ્યારે બાકી રહ્યાં હતાં, ત્યારે વતનનું લોહી તો થીજેલું જ પડ્યું હતું. આ દેશના પ્રજાજનો એ સિપાહીઓને મુક્તકંઠે આવકારી પણ શકે તેમ નહોતા. એમને મોઢે જેમ ડૂચો દેવાયેલો હતો તેમ એમની આંખોએ પાટા બાંધેલા હતા.

અને હવે, આઝાદ ફોજ ગુલામી એક સ્વપ્નામાંથી ઊઠીને એમાંજ જાણે પાછી સમાઈ ગઈ હોય તેવું લાગે છે ત્યારે પ્રજાના અંતરમાં એને માટે પ્રેમનાં લાખ-લાખ ઝરણાં ફૂટ્યાં છે. પોતે જેને ખરે ટાણે સન્માની શકી નહોતી તેને આજે તો એ પૂજવાની હદે પહોંચી ગઈ છે. આઝાદ ફોજ વિશે જેટલું મળે તેટલું જાણીને પોતાનું અંતર એનાથી છલકાવી દેવાનો તલખનાટ પ્રજામાં જાગ્યો છે.

આઝાદ ફોજ વિગે થોકબંધ સાહિત્ય બહાર પડવાની તૈયારીઓ થઈ રહી છે એની સત્યકથામાં જ બલિદાન અને મર્દાનગીપણાના એવા રાતા–કેસરિયા રંગો પડ્યા છે કે શબ્દચાતુરીની ગમે તેવી રંગપુરણી પણ કદાચ એની આગળ ફિક્કી જ દેખાશે. એટલે આ પુસ્તિકામા માત્ર હકીકત જ આપેલી છે લશ્કરી અદાલતમા લગભગ બે મહિના સુધી આઝાદ ફોજના ત્રણ અફસરો ઉપર ચાલેલા પ્રથમ મુકદ્દમાનો ટુંકાવેલો અહેવાલ અહિં આપ્યો છે પણ અહેવાલના શબ્દે શબ્દમા સામાન્ય વાચકને કાંઈ રસ ન હોય એટલે એમાથી વીણી વીણીને અહિં આપ્યુ છે પુસ્તિકા પ્રથમ તો ૧૦૦ પાનાની જ કરવા ધારેલી પણ અગત્યની કોઈ વાત આ સળંગ અને કડીબદ્ધ અહેવાલમાથી રહી ન જાય તેથી એને એના અત્યારના કદ સુધી ન છૂટકે વધવા દેવી પડી છે

આ અહેવાલ દૈનિક અંગ્રેજી અખબારોની કટારોમાથી ભેગો કરી, વીણીને તેનો અનુવાદ કરવાનું કામ મહેન્દ્ર મેઘાણીએ કર્યું છે દિલ્હીના 'હિંદુસ્તાન ટાઇમ્સ'ના અહેવાલને સૌથી વધુ જવાબદાર અને વિશ્વાસપાત્ર માનીને વિશેષત એને જ એ વફાદાર રહ્યા છે

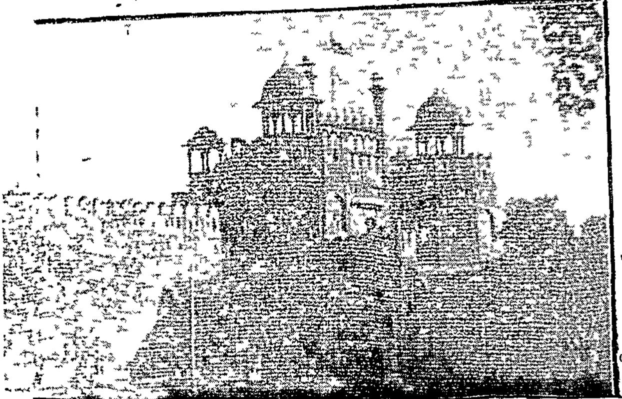
જેને લીધે આ પુસ્તિકા શોભિતી બની છે તે ચિત્રોના બ્લોક વાપરવા દેવા બદલ અમદાવાદના 'ગુજરાત સમાચાર'ના અમે ઋણી છીએ.

પ્રકાશનમાળાનું સંપાદન–કાર્ય શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણીના હાથમા છે પરંતુ આ અથવા બીજી કોઈ પુસ્તિકા કે આખી પ્રકાશનમાળા અંગેના કાંઈપણ સૂચનો ભારતી સાહિત્ય સંસદ ને જણાવવા વિનતિ છે પ્રકાશનમાળાની હવે પછીની પુસ્તિકા જાતવાને લગતી રાખવાની અને પહેલી માર્ચ સુધીમા એને બહાર પાડવાની ધારણા છે હવે પછીની પુસ્તિકાઓનુ કદ સો–સવાસો પાનાનુ રહેશે અને કિંમત લગભગ રૂપિયો રહેશે

પ્રકાશક

લાલ કિલ્લાનો

મુ ક દ્દ મો

દિલ્હીનો ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લો : ૧૮૫૭ના બળવાખોરોના બાદશાહ બહાદુરશાહ ઉપર જ્યા મુકદ્દમો ચાલેલો.
૮૭ વર્ષ પછી આઝાદ હિંદ ફોજના બળવાખોરોનો મુકદ્દમો પણ ત્યા જ ચાલ્યો

ઊઘડતી અદાલતે

૫ મી નવેંબર : સોમવાર : ૧ :

બ્રિટિશ હિંદના ઇતિહાસમાં અજોડ એવો એક ખટલો દિલ્હીના ઐતિહાસિક લાલ કિલ્લામાંની એક લશ્કરી 'બેરેક'—ઇમારતને બીજે માળે આજે શરૂ થયો. ન્યાયકચેરીમાં દાખલ થવા માટેના ખાસ પરવાના અગાઉથી જેમણે મેળવ્યા હતા તેવા ૧૪૦ પ્રેક્ષકો અને ૬૦ પત્રકારોથી અદાલતનો ખંડ ચિક્કાર ભરાઇ ગયો હતો. ન્યાયમૂર્તિઓએ પોતાનાં સ્થાન લીધા પછી છબીકારોને ચાર મિનિટ સુધી અદાલતની છબીઓ ખેંચવા દેવામાં આવી.

છબીકારોએ વિદાય લીધી અને લશ્કરી અદાલતના પ્રમુખે ફરમાન કર્યું: 'તહોમતદારોને હાજર કરો.' કેપ્ટન શાહનવાઝખાન, કેપ્ટન સેહગલ અને કેપ્ટન ધિલન દાખલ થયા અને અદાલતને એક છટાભરી સલામી કરી. આઝાદ હિંદ ફોજના ત્રણેય અફસરો લશ્કરી પોષાકમાં સજ્જ થયેલા હતા. એમના હોદ્દા દાખવતા બિલ્લાઓ એમની પાસે હતા નહિ.

હિંદી લશ્કરી કાનૂન હેઠળ આ લશ્કરી અદાલતની રચના કરતા હુકમને જજ-એડવોકેટે પેરા અવાજે વાચી સંભળાવ્યો. ત્યારપછી, અદાલતના સાધુ અને ખડા સભ્યો, શીઘ્રલહિયાઓ અને ફરિયાદપક્ષી વકીલના નામોના એમણે સાદ પાડયા. એ બધાએ 'હાજર' એવો જવાબ આપ્યા પછી અદાલતે બચાવપક્ષના મુખ્ય ધારાશાસ્ત્રીનું નામ પૂછ્યું. સર તેજ બહાદુર સપ્રુએ જવાબ આપ્યો કે એમની નાદુરસ્ત તબિયતને કારણે તેમણે શ્રી. ભુલાભાઇ દેસાઇને આ ખટલો ચલાવવાનું કહ્યું છે. તેમણે બીજા ધારાશાસ્ત્રીઓની પણ ઓળખાણ કરાવી—જેમા પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ, સર દલીપ સીંઘ, શ્રી અસફઅલી, ડૉ. કાત્જુ, શ્રી સેન, અને રાયબહાદુર બદ્રીદાસનો સમાવેશ થાય છે. અદાલતના પ્રમુખે ટકોર કરી કે, 'હિંદી લશ્કરી કાનૂનની રૂએ આ અદાલતમાં ઊભા રહેવાનો લાયકાત તમે સૌ ધરાવના હશો એમ હું માની લઉં છું' શ્રી ભુલાભાઇએ હકારમાં જવાબ વાળ્યો.

આઝહિન્દફોજના ત્રણેય આરોપી અફસરોને તે પછી પૂછવામાં આવ્યું કે અદાલતના પ્રમુખ કે બીજા ગોઠ સભ્યને હાથે તેમનો ઈન્સાફ તોળાય તે સામે તેમને કાંઈ વાંધો છે? ના જી, ત્રણેયના એ જવાબ હતા. અદાલતના કામની સંપૂર્ણ નોંધ ઉતારવા માટેના શીઘ્રલહિયાઓમાંના એકેયની સામે તેમને વાંધો છે કે કેમ તેવા પૂછાણના જવાબમાં પણ ત્રણેય આરોપીઓએ ના પાડી. ત્યાર પછીની દસ મિનિટ અદાલતના સભ્યોની અને શીઘ્રલહિયાઓની સોગંદવિધિમાં વીતી. અદાલતના સભ્યના સોગંદ નીચે પ્રમાણે હતા :

'સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વરના સોગંદપૂર્વક હું કહુ છુ કે, હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને પક્ષપાત, મહેરબાની કે પ્રીતિ વિના હુ ઈન્સાફ તોળીશ, અને જો કોઈ શંકા ઊભી થશે તો મારા અંતરાત્માના કહ્યા પ્રમાણે મારી મતિમાં ઊતરે તે રીતે અને આવા દાખલાઓમાં યુદ્ધના શિરસ્તા મુજબ વર્તીશ. આ લશ્કરી અદાલતના ફેંસલાની જાહેરાત સત્તાવાળાઓ ન કરે ત્યાં સુધી હુ તેની જાણ કોઈને કરીશ નહિ. વધુમાં આ લશ્કરી અદાલતના કોઈપણ સભ્યનો મત કે અભિપ્રાય હુ જાહેર કરીશ નહિ કે જાણીશ નહિ—સિવાય કે કાયદા મુજબની એ વાતની સાબિતિ કોઈ ન્યાયકોર્ટ કે લશ્કરી અદાલતમાં દેવાનુ મને કહેવામાં આવે. ઈશ્વર મને મદદ કરે!'

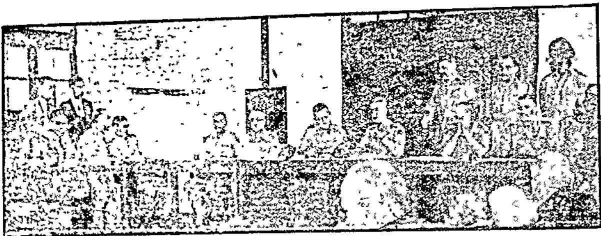
જજ-એડવોકેટે ત્યારબાદ દસેય આરોપો વાંચી સંભળાવ્યા. હિંદી ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૨૧-અ પ્રમાણેનો રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો નાગરિક આરોપ ત્રણેય અફસરો ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે. બરમામાં પોપા ટેકરી ઉપર કે નજીકમાં ૧૯૪૫ના માર્ચની છઠ્ઠીએ હરસીંઘ, દુલીચંદ, દોરાઈસીંઘ અને ધરમસીંઘના ખૂન કરવાનો આરોપ કે ધિલ્લન ઉપર મૂકવામાં આવ્યો છે. કે સેહગલ ઉપર આ ચાર ખૂન કરાવવાનો આરોપ અને કે શાહનવાઝ ઉપર તોપચી મહમ્મદ હુસેનનું ખૂન ૧૯૪૫ની ૨૮ મી માર્ચની આસપાસ કરાવવાનો આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે. આઝહિન્દફોજના ત્રણેય અફસરોએ તમામ આરોપોના જવાબમાં મક્કમપણે 'બિનગુન્હેગાર' કહ્યું. પછી અફસરોને બચાવના મેજની પાછળ પોતાની બેઠક લેવાનું જણાવવામાં આવ્યુ

તે પછી અદાલતની કામગરી મુલતવી રાખવાની અરજ શ્રી ભુલાભાઇએ કરી અને કહ્યું કે, છેલ્લા એક મહિના જેટલી ટૂંકી મુદત દરમિયાન તમામ પુરાવાઓ અને હકીકતો મેળવવાનું કે તેની તુલના કરવાનું બચાવપક્ષથી બની શકયું નહોતું. ૧૧૨ સાક્ષીઓમાંથી હજી ૮૦ થી પણ વધુની મુલાકાત લેવાની બાકી છે. મલાયાના યુદ્ધ વિશેનો ફીલ્ડ–માર્શલ વેવલનો અહેવાલ અને બીજા સમ્બન્ધ અગત્યના અહેવાલો મેળવવાના હજી બાકી છે. ખટલો આવો અજોડ હોઇને તેમજ કાયદાની આંટીઘૂંટીઓ એમાં સંડોવાયેલી હોઇને ત્રણ અઠવાડિયાની મુદત પાડવી જરૂરી છે એમ એમણે દલીલ કરી

સરકારી વકીલ સર નોશીરવાન એન્જીનિયરે મુદત પાડવા સામે વાંધો લીધો નહિ પણ એવી ઇચ્છા દર્શાવી કે ફરિયાદપક્ષની રજુઆત પોતે શરૂ કરી દે અને એક સાક્ષીની જુબાની લેવાઇ જાય ત્યારબાદ મુદત પાડવી. બચાવપક્ષને મુશ્કેલીમા મૂકવાની એમની મુદ્દલ ઇચ્છા નથી અને ફરિયાદપક્ષ તરફથી બચાવપક્ષને એકેએક સગવડ કેવી રીતે અપાઇ રહી છે તે તેમણે સમજાવ્યું.

ત્યારપછી અદાલત જરાવાર માટે ઉઠી. પાછા ફરીને પ્રમુખશ્રીએ કહ્યું કે, કોઇ દિવાની કોર્ટની માફક લશ્કરી અદાલતમા વખતોવખત મુદત પાડી શકાય નહિ. લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે લશ્કરી અદાલતે પોતાની કામગરી રોજ-બરોજ બજાવવાની હોય છે. અદાલતના સભ્યોને સારા પ્રમાણમા પોતાના જ કામનો બોજો રહે છે અને તે ઉપરાંત આ અદાલતના સભ્યો તરીકેની ફરજ પણ એમણે બજાવવાની હોય છે. ઇન્સાફની મુખ્ય જરૂરિયાતોમાની એક એ છે કે તે ઝડપી હોવો જોઇએ એમ પણ તેમણે કહ્યું. પણ સંજોગોને લક્ષમા લેતા અમુક મુદત પાડવી જરૂરી લાગે છે એ એમણે કબૂલ કર્યું. સર નોશી-રવાનની સૂચના મુજબનો માર્ગ લેવો એ ખુદ તહોમતદારના લાભમા હોવાનું ¹ તેમણે જણાવ્યુ

તે પછી સરકારી વકીલ સર નોશીરવાને ફરિયાદપક્ષને રજુ કરતું પોતાનું લાંબુ ભાષણ વાંચી સંભળાવ્યુ

લશ્કરી અદાલતના ન્યાયાધીશો

રાજા સામેના યુદ્ધનું અને ખૂનોનું
તહોમતનામું

' બધા આરોપીઓ હિંદી લશ્કરી અફસરો છે અને તેથી હિંદી લશ્કરી કાનૂનને તેઓ આધીન છે

કેપ્ટન શાહનવાઝખાનનો જન્મ રાવલપીંડીમા ૧૯૧૪ની ૨૪મી જાન્યુઆરીએ થયો હતો દેહરાદૂનની હિંદી લશ્કરી વિદ્યાપીઠમા અભ્યાસ કર્યા પછી ૧૯૩૭ના ફેબ્રુઆરીમા એમને ૧૪મી પંજાબ રેજીમેન્ટમા મૂકવામાં આવ્યા હતા.

કેપ્ટન પ્રેમકુમાર સેહગલનો જન્મ ૧૯૧૭ની ૨૫મી જાન્યુઆરીએ હોશિયારપુરમાં થયો હતો. એમણે પણ દહેરાદૂનની લશ્કરી વિદ્યાપીઠમા અભ્યાસ કર્યો અને પછી ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમા એમને ૧૦મી બલુચ રેજીમેન્ટમાં મૂકવામા આવ્યા.

લેફ્ટનન્ટ ગુરૂબક્ષસીંઘ ધિલન લાહોર જિલ્લાના આલ્ગુ ગામે ૧૯૧૫ની ૪થી એપ્રિલે જન્મ્યા હતા દહેરાદૂનમા અભ્યાસ કર્યા પછી એમને પણ ૧૯૪૦મા ૧૪મી પંજાબ રેજીમેન્ટમા મૂકવામા આવ્યા હતા

શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપને હું પહેલા લઈશ.

હિંદી લશ્કરી કાનૂનની ૪૧મી કલમ પ્રમાણે આ કાનૂન જેને લાગુ પડતો હોય તેવો કોઇ પણ માણસ બ્રિટિશ હિંદની અંદર કે બહાર કોઇપણ નાગરિક ગુનો કરે તો તેને માટે લશ્કરી અદાલતમાં તેની ઉપર કામ ચલાવી શકાય. નાગરિક ગુનો એટલે એવો ગુનો કે જે બ્રિટિશ હિંદમાં થયો હોય તો ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે તેનો ખટલો થઇ શકે

કયા ઉદ્દેશથી યુદ્ધ ચલાવાયું હતું તે મુદ્દો અપ્રસ્તુત છે. આરોપીઓએ આ કામ તેમના મન પ્રમાણે દેશપ્રેમી ઇરાદાથી કર્યું હોય

કે પગારદારી ઇરાદાથી, કાયદા મુજબ ગુન્હો તો કરવામાં આવ્યો છે જ. વફાદારીની ફરજ સામે આ ગુન્હો કરવામાં આવ્યો છે. આ વફાદારી તાજને દર્શાવવા આરોપીઓ સદાકાળને માટે અને ગમે તે સંજોગોની અંદર બંધાયેલા છે. તેઓ ચાહે ત્યાં હોય આ વફાદારી એમને માથે હતી જ; અને તેઓ યુદ્ધકેદી બન્યા ત્યારે પણ આ વફાદારીથી બંધાયેલા હતા.

જેને આઝાદ હિંદ ફોજ કહેવામાં આવતી હતી તેના અફસરો તરીકે લડીને આરોપીઓએ શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હતું. આઝાદ હિંદ ફોજ મુખ્યત્વે હિંદી લશ્કરના અફસરો અને સૈનિકોની બનેલી હતી. તેમાં નીચેનાનો સમાવેશ થતો હતોઃ

(क) વડું મથક (હેડ ક્વાર્ટર્સ)
(ख) હિંદુસ્તાની મેદાની દળ (હિંદુસ્તાની ફીલ્ડ ગ્રૂપ)
(ग) શેરદિલ ગેરીલા દળ (શેરદિલ ગેરીલા ગ્રૂપ)
(घ) ખાસ કામગરી દળ (સ્પેશિયલ સર્વિસ ગ્રૂપ)
(ङ) જાસુસી દળ (ઇન્ટેલિજન્સ ગ્રૂપ)
(छ) પુનઃભરતી દળ (રી-ઇન્ફોર્સમેન્ટ ગ્રૂપ)

શેરદિલ ગેરીલા દળમાં ગાંધી ગેરીલા રેજીમેન્ટ, આઝાદ ગેરીલા રેજીમેન્ટ અને નેહરૂ ગેરીલા રેજીમેન્ટનો સમાવેશ થતો હતો.

૧૯૪૩ના નવેંબરની આસપાસ, એટલે કે સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંગાપુર આવ્યા તે પછી બે-ત્રણ મહિને નં. ૧ ગેરીલા રેજીમેન્ટને નામે ઓળખાતી વધુ એક ગેરીલા રેજીમેન્ટ ઊભી કરવામાં આવી હતી. એ સુભાષ રેજીમેન્ટને નામે પણ ઓળખાતી હતી.

શાહનવાઝખાનને એના કમાન્ડર નીમવામાં આવ્યા હતા. આ ચારેય રેજીમેન્ટનો સમાવેશ ડિવિઝન નં. ૧ માં કરાયો હતો. આગળ ઉપર બીજું અને ત્રીજું ડિવિઝન ઊભું કરવામાં આવ્યું હતું. ડિવિઝન નં. ૨ માં અમુક હિંદી લશ્કરી યુદ્ધકેદીઓ હતા અને અમુક નાગ-

રિકો હતા. ડિવિઝન નં. ૩ માં લગભગ બધા નાગરિકો જ હતા. આ નાગરિકોની ભરતી મોટે ભાગે મલાયામાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘે કરી હતી.

૧૯૪૨ની ૧૫ મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુર જાપાનીઓને શરણે થયું. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ યુદ્ધકેદીઓની એક મોટી સંખ્યાને સિંગાપુરના ફેરર પાર્કમાં લઈ જવાઇ હતી. મેજર ફ્યુજીવારા નામના એક જાપાની અફસરે યુદ્ધકેદીઓ સામે ભાષણ કર્યું. હિંદી લશ્કરના કેટલાક અફસરો પણ ત્યાં હાજર હતા. એમાંના એક હતા પંજાબ રેજીમેન્ટના કે. મોહનસીંધ. આમાંના કેટલાંક હિંદી અફસરોની બાંય ઉપર 'ફ' અક્ષરવાળો એક બિલ્લો હતો. 'ફ' એટલે ફ્યુજીવારા નામના જાપાની અફસર કે જેમને હિંદી સૈનિકોને જાપાનીઓને પક્ષે લલચાવી લેવાનું કામ જાપાની સરકારે સોંપ્યુ હતું. સિંગાપુર પડયું તે અગાઉ પણ ઠીકઠીક વખતથી મેજર ફ્યુજીવારા આ કામ કરી રહયા હતા. એમના ભાષણ પછી કે. મોહનસીંધનો વારો આવ્યો. એમણે કહ્યું: " આપણે એક આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાના છીએ અને હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે આપણે લડવાના છીએ. તમારે બધાએ એમાં જોડાવું જોઈએ. "

સત્તાવાર રીતે આઝાદ હિંદ ફોજનો જન્મ ૧૯૪૨ ની ૧ લી ઓકટોબરે થયો. નીસુનની યુદ્ધકેદીઓની છાવણીના કમાન્ડર તરીકે કે. શાહનવાઝખાને ૨૦૦–૩૦૦ નાના મોટા અફસર–યુદ્ધકેદીઓ સામે ભાષણ કર્યું. એમણે કહ્યું કે કેપ્ટન મોહનસીંધના વડા મથકે મળેલી એક સભામાં એવો ઠરાવ થયો છે કે, આપણા ધર્મો જુદા જુદા હોવા છતાં આપણે સહુ હિંદીઓ છીએ અને આપણે બધાએ હિંદની આઝાદી માટે લડવું જોઇએ. આ ઠરાવ યુદ્ધકેદીઓને સમજાવવાનું કે. શાહનવાઝે હાજર રહેવા સૌને કહ્યુ. તેમણે એ કબૂલ કર્યું. ૧૯૪૨ ના જુલાઈમાં બેંગકોકમાં એક પરિષદ મળેલી એના પ્રતિનિધિ-

એમાં હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી રેજીમેન્ટના પ્રતિનિધિઓ તેમજ ડૅ. મોહનસીંઘ પણ હાજર હતા. પરિષદના પ્રમુખ રાશબિહારી બોઝ જાપાનથી આવેલા એક હિંદી નાગરિક હતા. પરિષદમાં કેટલાક એવા ઠરાવો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા કે દૂર પૂર્વમાંના લશ્કરી અને નાગરિક હિંદીજનોમાંથી ડૅ. મોહનસીંઘના સેનાપતિપદ નીચે આઝાદ હિંદ ફોજ ઊભી કરવી અને એ આઝાદ હિંદ ફોજે હિંદની આઝાદી માટે લડવું. બીજા ઠરાવો એવા અર્થના હતા કે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી આ૦હિં૦ફો૦ને રંગરૂટો, નાણાં, ખોરાકી, અને કપડાં પૂરાં પડાશે અને જાપાની સરકાર તરફથી જરૂરી હથિયારો અને દારૂગોળો પૂરાં પડાશે.

હિંદી યુદ્ધકેદીઓને જે સતામણી અને યાતનાઓ વેઠવી પડતી હતી, અને જ્યાંસુધી આ૦હિં૦ફો૦માં તેઓ નહિ જોડાય ત્યાં સુધી એ તેમને વેઠવી પડશે એવી જાહેરાત કરાઇ હતી, તેમાંથી છટકવા માટે જ તેમનો મોટો ભાગ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો હતો. હિંદી યુદ્ધકેદીઓની છાવણીઓમાં લાલચ અને જબરદસ્તીથી તેમને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડવાના પ્રયત્નો થયા હતા. એની સામે ટકી રહેનારાઓને કેદ છાવણીઓમાં ખસેડવામાં આવતા હતા. દિવસો સુધી તેમને કાંઇ ખોરાક આપવામાં આવતો નહોતો અને જે કાંઇ ખોરાક અપાતો તે ઘણો ખરાબ હતો. તબીબી મદદ તો જરા પણ નહોતી અપાતી. એમને જમીન ઉપર સુવડાવીને પાંચ ફીટ લાંબી તથા બે ઇંચ જાડી લાકડીથી મારવામાં આવ્યા હતા. તેમની પાસે મજૂરી કરાવવામાં આવી હતી. એમને કોથળાઓ અપાતા અને તેમાં માટી ભરીને એક વાંસડાને બે છેડે લટકાવીને ઉપાડી જવા પડતા હતા. આવી મજૂરી દિવસના બાર કલાક સુધી એમની પાસે કરાવાતી. કેટલીક વાર તો એમને ચાબુકથી મારવામાં આવતા. કેટલાક સિનમ-ગરોને એમણે કહ્યું કે, 'અમને ગોળીએ દઇ દો.' જવાબમાં એમને

કહેવાયું કે, 'અમે તમને ઠાર નથી મારવાના. જો તમે આ૦હિં૦ ફો૦માં જોડાશો તો આ યાતનામાંથી બચશો, નહિ તો આ રીતે જ તમે મરી જશો.' કીડીઓથી છવાયેલી જગ્યા ઉપર એમને કપડાં કે બિસ્તર વિના સુવાડવામાં આવતા.

યુદ્ધકેદીઓ ઉપરના આ સિતમ કરનારાઓ ખુદ હિંદી યુદ્ધકેદીઓ-જ હતા, પણ તેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા હતા. આ છાવણીનો કબજો સંભાળનારાઓમાં પંજાબ રેજીમેન્ટવાળા સુબેદાર શીંગારાસીંઘ, કે. અબ્દુલ રશીદ અને જમાદાર ફત્તેહખાન હતા. ૧૯૪૨ના ઑગસ્ટમાં એક દિવસ ચૌદ હથિયારબંધ શીખોને લઈને શીંગારાસીંઘ અને ફત્તેહખાન છાવણી ઉપર આવ્યા. ફત્તેહખાને કહ્યું કે એ કેદીઓને આ૦હિં૦ફો૦માં લઈ જવા માટે આવ્યા હતા. જે છાવણીમાં આ બન્યું તેમાં ત્રણસોએક મુસલમાન યુદ્ધકેદીઓ હતા. તેમણે તેની સાથે જવાની ના પાડી અને કહ્યું કે, અમે વફાદારીના સોગંદનો ભંગ નહિ કરીએ. તેમને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા માટે લઇ જવાતા હતા તેનો એમણે સામનો કર્યો. એમની ઉપર ગોળીબાર થયા અને કેટલાક માર્યા ગયા. શીંગારાસીંઘ અને ફત્તેહખાનની સાથે આવેલા શીખોમાંનો એક માર્યો ગયો. એમના ગયા પછી ત્રણ જાપાની અફસરો અને આ૦હિં૦ફો૦ના ત્રણ અફસરો ત્યાં આવ્યા. જાપાની અફસરોએ કહ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાવાનો હુકમ જાપાની સરકાર તરફથી કરવામાં આવ્યો હતો. અને તેનું પાલન કરવાનું જ હતું; અને જો આવો બનાવ ફરીવાર બનશે તો જાપાનીઓ એનો બદલો મોતથી લેશે. ત્યારપછી એ મુસલમાન સૈનિકોને નજરકેદ-છાવણીમાં લઇ ગયા: ત્યાં તેમની ઉપર સિતમ થયા, માર પડયો અને એમની પાસે મજૂરી કરાવવામાં આવી. એ છાવણીમાં મોહનસીંઘે આવીને એમને ભાષણ સંભળાવ્યું કે, વધુ મુશ્કેલીઓમાંથી બચવા માટે તમારે ભરતી થઈ જવું જોઇએ. એટલે આ રીતે કેટલાકને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવું પડયું.

સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ માં એક બીજી છાવણીમાં આવો જ બનાવ બન્યો. એમાં 'ગુરખા રાયફલ્સ'ના અફસરો અને સિપાહીઓ હતા. પુરનસીંઘ અને આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાયેલા બીજાઓ એમની સામે ભાષણો કરતા અને આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાવાનું કહેતા. પણ એમણે ના પાડી. પરિણામે એમના અફસરોને બીજી નજરકેદ-છાવણીમાં લઇ જવાયા. પછી સિપાહીઓને કહેવાયું કે, જો નહિ જોડાવ તો તમારી ઉપર ગોળીબાર થશે. ૨૪મી સપ્ટેમ્બરે જમાદાર પુરનસીંઘે સિપાહીઓને કહ્યું : 'તમે હિંદુસ્તાનીઓ નથી ? શા માટે તમે આઝાદ હિંદ ફોજમાં ભાગ લેતા નથી ?' તેમ છતાં પણ એમણે ના પાડી, એટલે એમાંના કેટલાકને એક પછી એક મારવામાં આવ્યા. એમને કહેવાયું કે, 'વારંવાર તમને ચેતવણી આપવામાં આવી હતી. અમારા હુકમ ન માનવાનું આ ફળ છે.' સિપાહીઓએ બૂમ પાડીને કહ્યું : 'અમને આ રીતે માર ન મારો ! અમે જાપાનીઓના યુદ્ધકેદીઓ છીએ અને અમે મજૂરી કરશું પણ આઝાદ હિંદ ફોજમાં નહિ જોડાઇએ.' તે પછી સિપાહીઓ ઊભા થઈ ગયા. પુરનસીંઘે એમને પૂછ્યું કે, 'તમને ઊભા થવાનો હુકમ કોણે આપ્યો છે ? તમે હુકમનું પાલન કરતા નથી અને બધું અમારી વિરૂદ્ધ જ કરો છો. એટલે અમે તમારી ઉપર બંદૂક ચલાવશું.'

ગોળી ચલાવવાનો હુકમ જમાદાર પુરનસીંઘે ચોકીદારોને આપ્યો, અને એમણે એમ કર્યું. ગુરખા યુદ્ધકેદીઓ પાસે કાંઇ હથિયાર નહોતાં એટલે ચોકીદારો અને બાજુ ઊભેલાઓ ઉપર ચપલ ફેંકવા અને તેમની ઉપર ધસી જવા સિવાય બીજું કાંઇ તેઓ કરી શકયા નહિ. પુરનસીંઘના ફરમાન મુજબ ચોકીદારોએ બંદૂકોને સંગીન ચડાવીને એમની ઉપર હલ્લો કર્યો. કેટલાક ગુરખાઓ ઘવાયા. તેમને ઇસ્પિતાલમાં લઇ જવાયા. ઇસ્પિતાલમાં પણ એમને આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાવાનું કહેવામાં આવ્યું, પણ એમણે ના પાડી. 'ગુરખા રાયફલ્સ'ના હવાલ

દાર વેલેતબહાદુર, કે જે આ યુદ્ધકેદીઓમાંના એક હતા અને જખ્મી બન્યા હતા તે, આ બનાવની સાક્ષી પૂરશે.

૧૯૪૨ના ડીસેંબરમાં મોહનસીંધ અને જાપાનીઓ વચ્ચે ટંટો થયો. જાપાનીઓએ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરી અને આ૦હિં૦ફો૦-માં જોડાયેલા યુદ્ધકેદીઓમાંના ઘણાએ પોતાના બિલ્લા ઉતારી નાખ્યા. જોકે વડા મથકના કેટલાક અફસરોએ પોતાના બિલ્લા રાખેલા. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી વહીવટી સમિતિના પ્રયત્નો છતાં આ૦હિં૦ફો૦ના મોટા ભાગના અફસરોની એમાં રહેવાની મરજી નહોતી. ૧૦મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૩ના દિવસે વહીવટી સમિતિએ તમામ હિંદી અફસરોની એક સભા બોલાવી અને તેમાં એમની સમક્ષ એક પ્રશ્નાવલિ મૂકી. એક પ્રશ્ન એ હતો કે, આ૦હિં૦ફો૦માં ચાલુ રહેવાની તમારી મરજી છે કે નહિ? જે અફસરોએ ના પાડી તેમને ૧૩મી ફેબ્રુઆરીએ રાશબિહારી બોઝ સમક્ષ હાજર કરવામાં આવ્યા. હાજર કરાતાં પહેલાં અફસરોને એક છાપેલું ચોપાનિયું આપવામાં આવ્યું હતું. તેમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કારોબારી સમિતિના પ્રમુખ તરીકેની રાશબિહારી બોઝની છાપેલી સહી હતી.

ચોપાનિયામાં લખ્યું હતું કે, 'અત્યારના સંજોગોમાં જેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં ન રહેવા માગતા હોય તેમને વિશે હું તો એટલું જ કહી શકું કે ફોજના અત્યારના સંજોગો વિશે મારો દોષ ભાગ્યે જ કાઢી શકાશે......તમે જાણો છો તેમ બ્રિટન સામેની હિંદની લડત હવે કટોકટીએ પહોંચી ગઈ છે. અંગ્રેજો ઉપર હિંદ છોડી જવાનું હજી વધુ દબાણ લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીએ ત્રણ અઠવાડિયાના ઉપવાસ આદર્યા છે. આ રીતે સમાધાનની કોઇ પણ તક રહેતી નથી. આપણી ફરજ હવે સ્પષ્ટ છે. આ૦હિં૦ફો૦માંથી નીકળી જનારાઓનું શું થશે એ જાણવા તમારામાંના કેટલાક કદાચ આતુર હશો. કમનસીબે, અત્યારની ઘડીએ જાણી જોઇને આ૦હિં૦ફો૦ છોડી

જનાગએ ઉપર માગે કાઈ પણ અંકુશ નહિ રહે જાપાનીઓ વતી હુ બોલી શકુ નહિ જે સત્તાના કેદીઓ થવાનું તેઓ પમદ કરે તે એમને કેવી રીતે કે કયે સ્થળે ગખશે તે હુ કહી શકું નહિ જે અફસરો પોતાના નિર્ણયની પુન વિચારણા ન કરવા માગતા હોય તેમને હુ તેમના સિપાહીઓથી જુદા પાડુ તે પૂર્વે તેમના કારણો જણાવવા મારી સમક્ષ આજે સાડા અગિયાર વાગે હાજર થવુ પડશે '

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી પછી આ૰હિ૰ફો૰ માટે ફરીથી ભરતી થતી હતી. ઘણા યુદ્ધકેદીઓ એમા જોડાયા અને તેથીય વધારેને જોડવામા આવ્યા હતા.

યુદ્ધકેદીઓ ઉપરના સિતમો અને યાતનાઓ તેમની છાવણી-ઓમા અને નજરકેદ–છાવણીઓમાં ખુલ્લેખુલ્લા અને જાહેર રીતે લાદવામા આવતા. આરોપીઓ યુદ્ધકેદીઓની અને કેદીઓની છાવણી-ઓમા જતા ૧૯૪૨ના ડીસેંબર પહેલા અને પછી આરોપીઓ પોતે જ કેટલીક યુદ્ધકેદી–છાવણીઓમા વ્યખ્યાનોવખત ભાષણો કરતા હતા હું તેમાના થોડાક પ્રસગો ટાંકીશ :

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરી–ફેબ્રુઆરીમા કે શાહનવાઝ પોર્ટ ડિકસન-મા હતા અને યુદ્ધકેદી–અફસરો, સુબેદારો અને જમાદારો સમક્ષ એમણે ભાષણ કરેલું. એમને કહ્યુ હતું કે, 'મોહનસીંઘ વાળી આ૰હિ૰ફો૰ વિખેરી નાખવામાં આવી છે, અને એક નવી આ૰હિં૰ફો૰ ઊભી થઇ રહી છે કોઇ યુદ્ધકેદીને એમાં જોડાવું હોય તો તે જોડાઈ શકે છે. અહીં તમને કેટલી ખરાબ રીતે રાખવામાં આવે છે! પણ જો આ૰હિ૰ફો૰મા જોડાશો તો તમારી સારી સભાળ રખાશે અને ખોરાક બરાબર અપાશે. યુદ્ધકેદીઓને આ સમજાવજો અને ભરતી થવા માગનારાઓના નામ સિંગાપુરમાંના આ૰હિં૰ફો૰ના વડા મથકે મોકલી આપવા આ છાવણીના નાયકને આપજો.'

કોઇ ભરતી થવા આગળ આવ્યું નહિ.

૧૯૪૩ ના એપ્રિલ-મેમા કે શાહનવાઝ પોર્ટ બ્લેટનહામમા હતા. એ પ્રસગે એમની સમક્ષ પરેડ કરવા લવાયેલા તમામ યુદ્ધકેદીઓ સામે તેમણે એક ભાષણ કર્યું. અગ્રેજોને હિદમાથી હાકી કાઢના ભરતી થવાની હાકન તેમણે કરી એમણે કહ્યુ, 'તમાર આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવુ જોઇએ જો એમ કરશો તો તમને મારો ખેગક મગશે અને થોડાક વખતમા ખરમા મોકનવામાં આવશે આ૦હિ૦ફો૦મા તમારો પગાર એ તો માત્ર ખિસ્સાખર્ચ જેવો રહેશે, પણ હિદની આઝાદી મળશે ત્યારે તમારા પગારનો જૂનો દર ફરી ચાલુ કરાશે'

એ પ્રસગે પણ કોઇ ભરતી થવા આવ્યુ નહિ

જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ મા, એક છાવણીમાના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ ઇવાકુરુ નામના એક જાપાની અફસરે અને રાશબિહારી બોઝે ભાષણ કર્યું ત્યારે એમની ભાષણ-મડળીમાના એક તરીકે લે૦ ધિનન ત્યા હાજર હતા ભાષણ પછી લે૦ ધિનન ભોજનગૃહમા ગયા અને કહ્યુ કે ત્યાં હાજર રહેલા માણસો સાથે એમને વાત કરવી હતી એમણે કહ્યુ કે તમામ અફસરોએ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવુ જોઇએ પજાબ રેજીમેન્ટવાળા સુબેદાર-મેજર બાણુગામ અને સુબેદાર ચનાનસીઘે એમને કહ્યુ કે એ જાતની વાત કરવા એ ત્યા આવ્યા હોય તો એમણે એજ ઘડીએ બહાર ચા'ના જવુ તે ગુસ્સે થઈ ગયા અને ચા'યા ગયા

૧૯૪૩ ના માર્ચમા મે ધાગ્ર સાથે લે ધિનન જિત્રા ગયા અને ત્યાના યુદ્ધકેદીઓ સમક્ષ ભાષણો કર્યા પ્રથમ મે ધાગએ પોતાના ભાષણમાં કહ્યુ કે, 'આ૦હિ૦ફો૦ની સ્થાપના થઈ ગઈ છે અને એ માત્ર હિદુસ્તાનમાં જ લડશે અને હિદની સ્વતત્રતા મેળવશે. એ જાપાનીઓની સાથે રહીને લડશે ખરી, પણ જો જાપાનીઓ તરફથી કાંઈ લુચ્ચાઇ થશે તો પછી એકવાર હિદમા પહોચ્યા પછી તો

આ૦હિ૦ફો૦ પાસે પોતાનાં હથિયાર હશે અને જાપાનીઓ સામે પણ એ લડશે. તમારે આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાઇ જવું જોઇએ કારણકે એ જ સારામા સારી તક છે અને મોટા ભાગના યુદ્ધકેદીઓ તો અત્યારસુધીમા જોડાઇ પણ ચૂક્યા છે.' પછી લે. ધિલને ભાષણ કર્યું કે, 'મે. ધારાના ભાષણ પછી યુદ્ધકેદીઓએ શુ કરવુ જોઇએ તેની કોઇ શંકા ન હોઇ શકે આ૦હિં૦ફો૦ માત્ર હિંદુસ્તાનમા જ લડશે અને હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવશે જાપાનીઓ પાસેથી એને મદદ મળશે.'

એજ માસમા લે૦ ધિલન તાઇપીંગ ગયેલા. આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાયેલા ત્યાંના યુદ્ધકેદીઓ સામે તેમણે ભાષણ કર્યું: 'સિંગાપુર અને જિત્રામાં યુદ્ધકેદીઓ સામે મેં ભાષણો કર્યા હતા અને એ સહુ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાઇ ગયા છે. તમારે પણ જોડાવુ જોઇએ. અંગ્રેજોને હિંદમાથી હાંકી કાઢવા આ૦હિ૦ફો૦ લડવાની છે. નહિ જોડાવ તો તમે મુશ્કેલીમાં મૂકાશો આ૦હિં૦ફો૦ નિષ્ફળ જાય તો પણ તમારે કશો જ ડર રાખવાનો નથી, કારણ કે ઉચ્ચ અફસરો ઉપર બધો વાંક આવશે અને સામાન્ય સિપાહીઓને સજા કરશે નહિ.'

આરોપીઓએ જે કહ્યું અને કર્યું તેના પરિણામને તે વખતના સંજોગોને લક્ષમા રાખીને વિચારવાનુ છે. મલાયા અને સિંગાપુરમાનાં બ્રિટિશ દળો ભાંગી પડયાં હતાં. યુદ્ધકેદીઓ સાથે યુદ્ધકેદી-છાવણીઓ અને નજરકેદ-છાવણીઓમાં ઉપર કહ્યુ તેવુ વર્તન ચલાવવામાં આવતું હતું પોતાના અફસરના હુકમનું મૂગુ પાલન કરવની તાલીમ હિંદી સિપાહીને અપાતી આવી છે. આરોપીઓ આ૦હિં૦ફો૦ માટે માણસોની ભરતી કરતા હતા અને સારા વર્તાવનાં વચનો અને અજિત ધમકીઓ આપતા હતા. આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાનાર માટે બાકી રહેતાં હતાં માત્ર ભૂખમરો અને સિતમો. એટલે હિંદી લશ્કરના ઘણા માણસો આ૦હિ૦ફો૦માં જોડાયા તેની કંઇ નવાઇ નથી—ખાસ તો એટલા માટે કે આ૦હિ૦ફો૦માં જોડાયેલા એમના ઉચ્ચ અફસરોને રાખેલા એમની નજર સામે જ હતો.

પુરાવાઓમાંથી દેખાશે કે આરોપીઓએ આ૰હિં૰ફો૰માં સિપાહીઓની ભરતી કરી છે, આ૰હિં૰ફો૰ના સંચાલનમાં ભાગ લીધો છે, નામદાર શહેનશાહનાં દળો સામે લડવાનાં સૂચનો અને ફરમાનો આપ્યાં છે, અને ખુદ પોતે પણ એ દળો સામે લડયા છે. એમ કરીને એમણે અગાઉથી ઘડેલી યોજનાઓનો અમલ કર્યો છે અને બીજાઓ સાથે મળીને યુદ્ધ ચલાવવાના સંયુક્ત ઇરાદાનો અમલ કર્યો છે.

જાપાનીઓએ કબજે કરેલાં બ્રિટિશ શસ્ત્રો વડે એ તાલીમ પામતા અને લડાઇ લડતા હતા. સિપાહીઓ અને અફસરોએ હિંદી લશ્કરના પોતાના ગણવેશ પહેરવા ચાલુ રાખ્યા હતા અને વધુમાં આ૰હિં૰ફો૰ના બિલ્લાઓ એમણે લગાડયા હતા. આવા કેટલાક બિલ્લાઓ પુરાવા તરીકે રજૂ કરાશે.

આ૰હિં૰ફો૰માં જોડાયેલા લે. નાગને લગભગ ઑગસ્ટ ૧૯૪૨ માં કહેવાતો આ૰ હિં૰ફો૰ કાનૂન ઘડવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. તેણે તે પ્રમાણે કર્યું. આ કાનૂન મોટે ભાગે તો હિંદી લશ્કરી કાનૂનને મળતો આવે છે, પણ ફટકાની સજાનો એક મહત્ત્વનો ઉમેરો એમાં કરાયો હતો. શરૂઆતમાં એમાં અઠવાડિયે ૬ ફટકા અને બધા મળીને વધુમાં વધુ ૨૪ ફટકાનો પ્રબંધ હતો. સિપાહીઓ અને અફસરોમાં ગંભીર શિસ્તભંગના કિસ્સાઓમાં ફટકાની સજા ફરમાવવાની સત્તા ૧૯૪૩ ના જુનમાં લશ્કરી કમાન્ડરો અને 'ડાયરેક્ટોરેટ ઑફ મિલિટરી બ્યૂરો'ને આપવામાં આવી હતી. ઑગસ્ટ ૧૯૪૪ માં વધુમાં વધુ ફટકાની સંખ્યા–મર્યાદા વધારીને ૪૫ કે ૫૦ ની બનાવીને એનો અમલ કરવાની સત્તા ડિવિઝનોના, રેજીમેન્ટોના અને બૅટેલિયનોના કમાન્ડરોને પણ અપાઇ હતી.

૧૯૪૩ ના જાન્યુઆરીના અરસામાં, યુદ્ધકેદીઓની વહીવટી જરૂરિયાતો માટે એક વહીવટી–સમિતિ સ્થાપવામાં આવી હતી. પ્રચાર-

ના ભાષણો ગોઠવવાનું કામ આ જ સમિતિ કરતી હતી. ૧૯૪૩ ના મે ના અરસામા 'ડાયરેક્ટોરેટ ઓફ મિલિટરી બ્યૂરો'ની સ્થાપના થઇ. સેહગલ લશ્કરી મંત્રી હતા અને શાહનવાઝ હતા 'ચીફ ઓફ જનરલ સ્ટાફ.'

૧૯૪૩ ની ૨૧ મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમા આ૦હિ૦ફો૦ના માણસો અને નાગરિકોની એક જંગી સભા થઇ હતી સુભાષચંદ્ર બોઝે ત્યા ભાષણ કરેલું આ૦હિં૦ફો૦એ કબજે કરેલા વિસ્તારો-ના વહીવટ માટે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કર્યાની તેમણે જાહેરાત કરી. તેના પ્રધાનોના નામની પણ એમણે જાહેરાત કરી, અને એમા કે શાહનવાઝખાનનું નામ શામિલ હતું ૧૯૪૪ ની ૩૦ મી ઓક્ટોબરે કામચલાઉ સરકારની એક યુદ્ધ-સમિતિ ઊભી કરવામા આવી હતી આ માહિતીની જાહેરાત કરવા માટે કે સેહગલે તેની એક નકલ લે. નાગને મોકલી હતી

૧૯૪૫ના માર્ચ સુધીમા આ૦હિ૦ફો૦ના ઘણા અફસરો અને સિપાહીઓ ના ચઢેનશાહના દગો સાથે ભળી જવા લાગ્યાં. આ અટકાવવા માટે સુભાષચંદ્ર બોઝે એક ફરમાન બહાર પાડયુ કે આ૦ હિં૦ફો૦નો કોઇ પણ સભ્ય, તેનો ચાહે તે હોદ્દો હોય પણ, જો બાયલી વર્તણૂક દેખાડે તો તેને કેદ પકડવાનો અને જો દગાખોરી કરે તો ઠાર મારવાનો અધિકાર હવેથી આ૦હિં૦ફો૦ના તમામ સભ્યો — નાના મોટા અફસરો તેમજ સિપાહીઓને આપવામાં આવે છે.

આ ખટલામાંના પુરાવાઓ મૌખિક તેમજ દસ્તાવેજી, બેઉ હતા. બગ્માના બ્રિટિશ લશ્કરના હાથમાં વખતેવખત જુદા જુદા દસ્તાવેજો આવતા. દુનિયાપણ તમને રજૂ કરી શકે તેમ છે. છતાં, તેમાના થોડાનો ઉલ્લેખ હુ અહીં કરીશ આ દસ્તાવેજો નીચે આરોપીઓની સહી છે

કે. શાહનવાઝખાનની સહીવાળા અથવા તેમના હસ્તાક્ષરોવાળા

દસ્તાવેજોમાંના કેટલાક નીચે મુજબ છેઃ ૧૯૪૩ ની ૮ મી ઓગસ્ટે ડિવિઝન નં. ૧ના વડા મથકને એમણે એક કાગળ લખ્યો અને બરમામાં હિંદી સૈનિકોની સ્વાગત અને સંચાલનની યોજનાની એક નકલ મોકલી. આ કાગળમાં તારીખ છે, ૮ મી ઓગસ્ટ, '૦૩. "૦૩' એટલે ૨૬૦૩ની જાપાની સાલ. ૧૯૪૩ની ૧૪મી મેએ એક જાહેરાત થઇ હતી કે તે દિવસથી જાપાની પંચાગને અપનાવવામાં આવશે, એટલે કે ૧૯૪૩ ને બદલે ૨૬૦૩, અને એ પ્રમાણે આગળ. યોજનામાં જણાવાયું હતું કે હિંદ–બરમા સરહદ ઉપર લડાઇ ચાલુ થશે ત્યારે અમુક હિંદી સૈનિકો એમને પક્ષે ભળી જશે અને બીજા કેટલાકને લડાઇમાં શરણે થવું પડશે એવી ધારણા રખાય છે. ભાષાની અને બીજી મુશ્કેલીઓને કારણે એવા સિપાહીઓને તારવવાનું જાપાની લશ્કર માટે કપરું બની જશે. એ સિપાહીઓના ત્રણ વિભાગ પાડી નાખવા જોઈએ એમ એમાં જણાવાયું હતું. (क) જેમને ચળવળની જાણ હોય અને તેમાં જોડાવાના ઇરાદાથી આવ્યા હોય. (ख) જેમને કાંઇ ખબર ન હોય પણ તેમાં જોડાવા તૈયાર હોય. (ग) જેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા કબૂલ ન થતા હોય. (क) અને (ख) વિભાગોને વ્યવસ્થિત કરીને તેમને શસ્ત્રસજ્જ કરવાના હતા. જ્યારે (ग) વિભાગને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે રાખવા જાપાની સત્તાવાળાઓને સોંપી દેવાના હતા. આ યોજનાનો અમલ થાય તે પૂર્વે જ, હિંદુસ્તાન તરફની, આ૦હિં૦ફો૦ તરફની તેમજ તેમને પક્ષે ભળી જતા હિંદી સૈનિકો તરફની જાપાન સરકારની નીતિથી સહુ જાપાની અફસરો અને સૈનિકો જાણકાર થઈ જાય, આ૦હિં૦ફો૦ને મદદ કરવા અને તેની સાથે સહકાર કરવા તેઓ તૈયાર રહે અને યોજનાના સરળ સંચાલન માટે શક્ય તેટલી બધી સગવડો આપે એટલી ખાત્રી કરી લેવાની વિનતિ હિકારી–કિકાનને એમાં કરવામાં આવી હતી.

૧૯૪૪ની ૫મી એપ્રિલે આ૦હિં૦ફો૦નો એક હુકમ બહાર પાડવામાં આવ્યો હતો. લશ્કરી મંત્રી તરીકેની કે. સેહગલની સૂચના

મુજબ એની જાહેરાત થયેલી આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર તરફથી આ૦હિ૦ફો૦ના માણસોને અપાનાર માનચાંદની એક યાદી એમાં અપાયેલી એમાંનો એક હતો 'તમઘા-એ-શત્રુનાશ' કોઈપણ બ્રિટિશ કે અમેરિકન અફસરને મારી નાખવામાં કે જીવતો પકડવામાં બહાદુરી અને કર્તવ્યનિષ્ઠા દેખાડનાર આ૦હિ૦ફો૦ના સિપાઈને એ એનાયત કરવામાં આવનાર હતો

૧૯૪૫ની ૧૦મી એપ્રિલે કે શાહનવાઝે યુનિટ નં ૬૦૫, ૭૪૭ અને ૮૦૧ ને એક હુકમ મોકલીને જણાવ્યું કે એ રેજીમેન્ટોને વિશાળ ક્ષેત્રમાં ફેલાઈ જવું પડશે, અને વડા મથક સાથેનો સંદેશ વ્યવહાર સરળ નહિ રહે, તેથી સર્વોચ્ચ કમાન્ડરની રજાથી ડિવિઝનના કમાન્ડર તમામ રેજીમેન્ટોના કમાન્ડરને સત્તા આપે છે કે ગંભીર શિસ્તભંગ નિમકહરામી, ભાગેડુપણું કે બીજા કોઈ ગંભીર અપરાધ માટે કોઈ પણ માણસને એ મોતની સુદ્ધાં ગમે તે સજા ફરમાવી શકે છે

૧૯૪૪ અને ૧૯૪૫ની સાલની કે શાહનવાઝખાનની રોજનીશી પણ ફરિયાદપક્ષના હાથમાં આવી છે તા ૩૦ મી માર્ચ નીચેની એક નોંધ આ પ્રમાણે છે 'ખૂની ફોજી પીકથી પાછો ફર્યો. એનો અહેવાલ દુઃખકર છે, આ૦હિ૦ફો૦ની ચુનંદી રેજીમેન્ટનો જાપાનીઓ મજૂરો તરીકે ઉપયોગ કરી રહ્યા છે આ ભાગમાં હિમેશાની મગજ હું આજે હાર જવાનો છું મને થાય છે કે આ બધી એમની મજૂરી-આઝાદીનો અંજામ શું આવવાનો હશે!'

૧૯૪૪ની ૪થી એપ્રિલની નીચેની બીજી એક નોંધ કહે છે કે એસ. પી. ડી. ડિવિઝનના કમાન્ડરને કે શાહનવાઝ મજેશા કમાન્ડરે આવતી લશ્કરી હિલચાલમાં પોતાનો ભાગ પુરો કરવાની તક ડૉ. શાહનવાઝને આપી હતી એમ નોંધ કહે છે એમની પસંદગી ખાસ ઉપર હુમલો કરવા પર હતી

૧૯૪૪ ની ૭ મી જુલાઈની નોંધ નીચે પ્રમાણે છે : 'સિપાહીઓને કાંઈ રેશન મળ્યું નથી. ચાર ગઢવાલીઓ ભૂખમરાથી મરણ પામ્યા છે. રેશન વિશે કાંઈક કરવાનું કહેવા હું અને ગમસરૂપ હિમરી-કિકાનને મળ્યા. તેઓ તો એની પ્રત્યે જરા ય ધ્યાન આપતા લાગતા નથી. મારા માણસોને આમ જાણીબૂઝીને ભૂખે મારવાનો શો હેતુ હશે તેની મને ખબર પડતી નથી.'

૧૯૪૪ ની ૧૫ મી જુલાઈની નોંધ કહે છે કે ભૂખમરાને કારણે માણસો માખીની જેમ મરી રહ્યા છે અને કેટલાક તો આપઘાત કરી રહ્યા છે, પણ જાપાનીઓ જરાય મદદ કરતા નથી.

૧૯૪૪ ની ૮ મી ઓગસ્ટની નોંધ : 'સુવાથી કિમેવારીનો જવાબ લઈને પિનારા પાછો ફર્યો છે. પૈસાની સગવડ કે બીજી મદદ માટે તેના તરફથી કોઈ સગવડ થઈ શકી નથી. એણે સૂચવ્યું છે કે તારાઉન ખાતેના આપણા બિમાર સિપાહીઓએ આપઘાત કરવો જોઈએ.'

૧૯૪૫ ની રોજનીશી પણ એટલી જ મહત્વની છે. ૨૧ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે એ રાતે કે શાહનવાઝ મોરચા ભણી રવાના થવાના હતા, મધરાતે એ પોપા જવા ઊપડી ગયા, એમને વિદાય આપવા નેતાજી આવ્યા હતા અને એમને બધી જ સૂચનાઓ આપી હતી. નેતાજી એટલે સુભાષ બોઝ.

૧૫ માર્ચ. તા. ૧૫-૧૬ ની મધરાતે મેહરબાન અને તેમના સિપાહીઓએ પ્યિનમિનમા દુશ્મન ઉપર હુમલો કર્યો.

માર્ચ ૨૯. લેગી આગળ તેમની કૂચ થઈ ત્યાં ખબર મળ્યા કે મેહરબાન અને બીજા ગૂમ થયેલા અફસરો આવી પહોંચ્યા છે.

એપ્રિલ ૨ : દુશ્મન આયરાઓથી હિલચાલ શરૂ થયો. કેટલાક અફસરો ફોજમાંથી નાસી છૂટયા. એપ્રિલ ૩ : મેહરબાન તરફથી સમા-

ચાર સાંપડે છે કે દુશ્મનની બે બેટેલિયનો સહિત ૧૨ ટેન્કો એમની ઉપર ચઢાઇ લાવી રહી છે.

એપ્રિલ ૪: સેહગલે ખબર મોકલ્યા કે મોટા ભાગના સિપાહીઓ ફોજ છોડી ભાગી ગયા છે, અને એમ લાગે છે કે એલ ખતમ થયો છે. એપ્રિલ ૫: કિયાક પાડૉંગ અને પોપાનું રક્ષણ સંભાળી લેવાનુ મિશન અને સેહગલને સોંપ્યું. એપ્રિલ ૭: બચાવની હરોળોનો કબજો સંભાળી લેવાનો હુકમ ગુરુબક્ષ અને સેહગલને કર્યો.

એપ્રિલ ૧૮: અંગ્રેજોએ ટૅાંગવિંગીનો કબજો લઇ લીધો છે. જાપાનીઓ અને આ૦ હિં૦ ફો૦ વળતા હુમલા કરી રહ્યા છે. એપ્રિલ ૧૯: માગ્વે પાસેની બચાવની હરોળો બ્રિટિશ ટેન્કોએ તોડી પાડી છે અને વ્યવસ્થિત સામનો મુશ્કેલ થઇ શકે તેમ નથી.

મે ૪: 'એક નાના ઝૂંપડામાં દિવસ ગાળ્યો. આખો દિવસ વરસાદ વરસતો હતો. અમને રઝળતા મૂકીને જાપાનીઓ ભાગી નીકળ્યા છે. તેઓ પોતે નાસી રહ્યા છે અને અમારી કાંઇ ફિકર કરતા નથી.' મે ૫: જાપાનીઓને આ૦હિં૦ફો૦ની હવે વધુ કાંઇ જરૂર રહી નથી. એ બે વચ્ચેનાં સંપર્કખાતામાંથી પોતાના અમલદારોને એમણે પ્રોમ શહેરમાંથી પાછા તેડાવી લીધા છે. ફોજનાં શિસ્ત અને જુસ્સો બગડતા જાય છે.

કોઇનો કાંઇ કાબૂ રહ્યો નથી અને સિપાહીઓને છોડી છોડીને અફસરો જતા રહે છે.

મે ૧૩: બ્રિટિશ ફોજો વિશેની પૂરી માહિતી મેળવી. મને લાગે છે કે અમે સંપૂર્ણપણે વિખુટા પડી ગયા છીએ. છટકવાનો કોઇ માર્ગ નથી. સાંજના સાત વગે ગામ છોડીને જંગલમાં ગયા. ત્યાં સિપાહીઓને મેં બધી જ વિગતો જણાવી. બહુમતીએ નક્કી કર્યું કે યુદ્ધકેદી બની જવું. પણ હજી હું શરણે જવા તૈયાર નથી. બરમાના જંગલોમાં થોડો વધુ રઝળપાટ મને વધુ ગમશે.

મે ૧૪: મેજર જાગીર અને 'એ. બી.'ના અંકુશ હેઠળ યુદ્ધકેદીઓની ટૂકડી સવારના દસ વાગે ચાલી નીકળી કર્નલ ધિલન, મેજર મેહરદાસ અને ૮૦ સિપાહીઓવાળી માગી ટૂકડી પાછળ રહી. જોઇએ કે વિધાતાએ અમારે માટે શેનુ નિર્માણ કર્યું છે! સાંજના ચાર વાગે પેગુથી પશ્ચિમે સાત માઇલ પગના ગામડેથી નીકળ્યા અને પેગુની પશ્ચિમે સોળેક માઇલ પગના લોગા ગામે પહોચ્યો. જગલમાં સપડાઇ ગયેલા ઘણા જાપાનીઓ પણ અહીં છે. બધા રહેવાસીઓ બહુ જ બ્રિટિશપક્ષી છે, અમારુ સખ્યાબળ માત્ર ૪૯ માણસોનુ છે.

છેલ્લી નિત્યનોધ ૧૭મી મે ૧૯૪૫ની તારીખ નીચે છે: 'તા. ૧૬-૧૭ ની મધરાતને સુમારે સિતાપિનઝીકસ ગામમા દાખલ થતાં જ પંદર વાગને છેટેથી પજાબ રેજીમેન્ટના માણસોએ અમારી ઉપર ભારે ગોળીબારો કર્યા. અમારો નાગરિક ભોમિયો માર્યો ગયો. મે મારી બેગ ખોઈ એ રાત જગલમા ગાળી. સવારના આઠ વાગે ઊભો થયો પણ તમામ રસ્તા બંધ થઇ ચૂક્યાની જાણ થઈ. સાંજના ૭ વાગે પજાબ રેજીમેન્ટે મને કેદ પકડ્યો અને પેગુના ડિવિઝનના વડા મથકે, અને આખરે જેલ્રમા પહોચાડ્યો.'

કે. સેહગલની સહીવાળા અથવા એમના અક્ષરોવાળા લખાણોમાં નીચે મુજબના શામલ છે આ૦ હિં૦ ફો૦ ના સર્વોચ્ચ સેનાપતિ તરીકે ૧૯૪૪ ની ૯ મી ફેબ્રુઆરીએ સુભાષ બોઝે કાઢેલા એક રોજિંદા ફરમાનને કે. સેહગલે તમામ એકમો ઉપર મોકલી આપ્યુ. એમાં કહેવાયું હતું કે પ્રત્યેક એકમ-કમાન્ડરે પોતાના અંકુશ નીચેના સૈનિકોની પરેડ ગોઠવવી અને આરાકાન મોરચા પરની હિલચાલની મળી હોય તેટલી બધી વિગતો તેમને જણાવવી. આ ખાસ ફરમાનમા કહેવાયું હતું કે લાબા કાળથી જેની વાટ જોવાતી હતી તે દિલ્હી ભણીની કૂચ શરૂ થઇ છે. આરાકાન પર્વત ઉપર ફરકી રહેલો ત્રિરંગી રાષ્ટ્રધ્વજ વાઇસરોયના મહેલ

ઉપર ન ફરકે અને દિલ્હીના પુરાણા લાલ કિલ્લામાં એમની વિજય-કૂચ ન નીકળે ત્યાંસુધી એ કૂચ કાળા નિશ્ચય સાથે ચાલુ રાખવી જોઈએ. 'ચલો દિલ્હી'નો પોકાર ઉપાડી લેવાનું એમને કહેવાયું હતું.

૧૯૪૫ ની છઠ્ઠી એપ્રિલે આઝાદ ફોજની ટૂકડી નં. ૫૯૯ ઉપર કે. સેહગલે એક અહેવાલ મોકલેલો તેમાં જણાવેલું કે લેફ. યાસિન-ખાન અને બીજા અફસરો તથા સૈનિકો ફોજમાથી ભાગી ગયા છે અને પરિણામે અફસરો અને સૈનિકોમાં ખૂબ ગભરાટ અને નિરાશા ફેલાયા છે લેફ્૦ ખાઝિમશાહની માનસિક હાલત સારી ન હોવાથી ટૂકડીનું નેતાપદ તે સભાળી શકે તેમ નથી તેથી 'એ' કંપનીના કમાન્ડર ઉપર નજર રાખવા એને મોકલ્યા છે, અને લડાઈનું સંચાલન કે. સેહગલે પોતાના હાથમાં લીધુ છે લડાઈ દરમિયાન બે પાયદળ ટૂકડીઓ દુશ્મન સાથે ભળી ગઈ અને આગળ ઉપર પોતાની બેટેલિયનના આખા વડા મથક સાથે લેફ્૦ ખાઝિમશાહ અને 'એ' કંપનીની એક પાયદળ ટૂકડી ફોજમાંથી ભાગી છૂટયા.

ફોજમાથી નાસી છૂટવાના વધુ કિસ્સાઓ પણ અહેવાલમાં જણાવાયા હતા પરિસ્થિતિના સાર તરીકે એમણે અહેવાલમાં જણાવ્યું હતું કે તેઓ ચારે બાજુથી ઘેરાઈ ગયા હતા, ટુકડીનો જુસ્સો ઓસરી ગયો હતો, અને એમાના થોડા દુશ્મનપક્ષે ભળી જશે એવું લાગતું હતું દુશ્મનપક્ષે ભળી જતા અફસરો એમના હાથ નીચેના માણસોને પણ પોતાની સાથે આવવાનો હુકમ કરતા જતા.

કે સેહગલના હસ્તાક્ષરોમાં લખાયેલી એમની રોજનીશી પણ મોજુદ છે અને તે રજૂ કરાશે. ૮મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૫ની તારીખ નીચેની નોંધ કહે છે કે પોપા ટેકરીના રક્ષણનું કામ તેમણે બજાવવાનું હતું ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીએ એમણે લખ્યુ છે કે ખિવનના સામ્યા સામેની ઈરાવદી નદી દુશ્મને પાર કરી હતી, અને તેની રેજિમેન્ટ

લગભગ ખતમ થઇ-ચૂકી હતી (૧૯મી) રેજિમેન્ટની હાલત વિશે ધિલ્લન ઘણા નિરાશ હતા એમા જરાય શિસ્ત નહોતી, જુસ્સો ઓસરી ગયો હતો. (૧૯મી માર્ચ) "મોરચા ઉપર જવાની ના પાડવા બદલ એક અફસરને મારે મોતની સજા ફરમાવવી પડી હતી અફસોસ, માનવજીવનનો આ કેવો વ્યય થાય છે!" (૨૭) 'આ અફસરો હજી સુધી પીંછા ફર્યા નથી મને ખાત્રી છે કે એ દગાખોર સવરો દુશ્મનપક્ષે ભળી ગયા છે હવેથી હુ બિલકુલ નિર્દય થવાનો છુ કોઇ પણ માણસ શંકાજનક હિલચાલ કરતો માલુમ પડે કે તરત તેને ઠાર મારવાનો હુકમ મે આપી દીધો છે (૧૧મી) 'ધિનને આજે હુમલો શરૂ કર્યો છે હુ ઇચ્છુ છુ કે એ સાચે જ કાઇક સારૂ કરી બતાવે આ દગાખોરોએ લગાડેલુ કલંક આપણે ધોઇ નાખવાનુ છે' (૨૦મી) "આક્રમણમા અમને પણ ભાગીદાર બનાવવાનુ શાહનવાઝે જાપાનીઓને કહ્યુ છે એની સાથે હુ સમ્મત થાઉ છુ પણ મને નથી લાગતુ કે અમને એ તક મળે'

૧૯૪૫ની ૨૮મી એપ્રિલે કે સેહગલ શરણે થયા હતા

પુરાવાઓમાથી સાબિત થાશે કે ૧૯૪૩ જુલાઇમા સુભાષ બોઝ સિંગાપુર આવ્યા પછી સ્થપાયેલી ગેરીલા રેજિમેન્ટ નં ૧ ના કમાન્ડર તરીકે શાહનવાઝખાનની નિમણુક થઇ હતી પોતાની રેજિમેન્ટને લઇને બરમા જવા તેઓ ઓકટોબર, ૧૯૪૩મા રવાના થયા

૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં કે સેહગલ લશ્કરી મંત્રી બન્યા ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમા એ સિંગાપુરથી રંગુન આવી પહોચ્યા

૧૯૪૪ના સપ્ટેમ્બરના અંતમા લે. ધિલ્લન બરમા આવી પહોચ્યા રંગુન પહોચ્યા પછી તરત જ એમને ચોથી ગેરીલા રેજિમેન્ટ (નેહરુ બ્રિગેડ)ના ઉપરી અફસર નીમવામા આવ્યા. અને પોતાનો હોદ્દો સંભાળી લેવા તેઓ માડલે ગયા

१९४४ना ફેબ્રુઆરીમા આઝાદ ફોજનું મુખ્ય વડું મથક રંગુન પહોંચ્યું. પાછલું વડું મથક સિંગાપુરમા હતુ એ વર્ષના એપ્રિલમા ગેરીલા રેજિમેન્ટ નં ૧, ૨ અને ૩ મણિપુર અને આરાકાનના આક્રમણની તૈયારી કરતી મોરચા ઉપર પડી હતી એ વખતે ચોથી ગેરીલા રેજિમેન્ટ માંડલેમા હતી

આરોપીઓને લાગેવળગે છે ત્યા સુધી યુદ્ધ ચલાવવાનો આખરી તબક્કો ન્યાયુ પાંડોગ અને પોપાની આસપાસમા હતો બધા આરોપીઓ એ વિસ્તારમા જ હતા, અને નામદાર શહેનશાહના લશ્કર સામે લડાઇ ચલાવતા હતા અને ખુદ પોતે પણ લડી રહ્યા હતા

૧૯૪૫ ની ૧૬મી માર્ચે લે. ધિલનના કાબુ હેઠળની ચોથી ગેરીલા રેજિમેન્ટની ૯૦–૧૦૦ માણસોની એક કંપની અને લે.-કર્નલ મેકેનાથીના કાબુ હેઠળની ગુરખા ગાયફલ્સ-ટૂકડી વચ્ચે ક્યાયુ- પાંડોગ ની નજીકમા અથડામણ થઇ હતી ૧૮મી માર્ચ ૧૯૪૫ના એક 'યુદ્ધ–અહેવાલ'મા લે ધિલને આ માહિતિ આપી છે.'

શહેનશાહ સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપ સબંધમા આટલું જણાવ્યા બાદ કમિયાદપક્ષના વકીલે ત્રણેય આરોપીઓ ઉપર ખૂન કરવાના અને કરાવવાના આરોપો અંગે વિગતો આપતા કેટલાક કિસ્સાનુ વર્ણન કર્યું હતુ આ આરોપના ટેકારૂપ સાબિતિઓ અમુક અંશે દસ્તાવેજી અને અમુક અંશે મૌખિક હશે એમ તેમણે જણાવ્યું છેલ્લે તેમણે ઉમેર્યું કે—

'પોતે જે કાંઇ કર્યું છે તે આઝાદ હિંદ ફોજ કાનૂનને અનુસરીને કર્યુ છે એમ કહીને આરોપીઓ પોતાના બચાવને વાજબી ઠરાવી શકે નહિ. એ કાનૂન નીચે અપાયેલી કહેવાતી કોઇપણ સત્તાને આ અદાલત કે આ દેશમાની બીજી કોઇપણ અદાલત મંજૂર રાખી શકે નહિ '

પોણા વાગે અદાલત વિરામ માટે ઉઠી. પ્રેક્ષકવર્ગમાથી ન્યાયમૂર્તિ અચ્છરામ આગળ આવ્યા અને પોતાના પુત્ર કે સેહગલને ભેટ્યા

બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રીઓ : સર દલીપસીંઘ, પંડિત જવાહરલાલ, સર તેજબહાદુર,
શ્રી ભુલાભાઈ, શ્રી અસફઅલી અને શ્રી કાટજૂ.

અદાલતમાં દાખલ થવાનો પાસ ચોકીયાતોને બતાવતા શ્રી ભુન સા૦.

પં. નેહરુના બે બહેનો, સરોજિની દેવી અને લેફ્ટ ધિલ્લનના પત્ની બસંતકૌર.

આઝાદ ફોજનો કાનૂન ઘડનાર
લેફ્૦ નાગની જુબાની

બે વાગે અદાલત ફરી મળી ત્યારે ફરિયાદપક્ષે કેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા હતા. એમાથી બતાવાયુ કે ત્રણે ય આરોપીઓ અગાઉ હિંદી લશ્કરમા અફસરો હતા અને દુશ્મનના હાથમા યુદ્ધકેદીઓ બન્યા પછી આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયા હતા. એ ફોજના અફસરો તરીકે એમણે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવ્યુ હતું અને પાચ હિંદી સિપાઈઓને મોતની શિક્ષા કરવાનો હુકમ કર્યો હતો. તે પછી ફરિયાદપક્ષના સૌ પહેલા સાક્ષી લેફટનન્ટ નાગની જુબાની શરૂ થઇ.

લેફ્. નાગ અંબાળના એક મેજીસ્ટ્રેટ હતા. ૧૯૪૦ના ફેબ્રુઆરીમા એમની લશ્કરમાં ભરતી થઇ. ૧૯૪૧ના ફેબ્રુઆરીમાં એમને ફરજ બજાવવા હાજર થવાનું તેડું આવ્યું હતું. તેમને દરિયાપાર મોકલાયા; અને ૧૯૪૨ની પાચમી માર્ચે એ સિંગાપુર પહોંચ્યા. સિંગાપુરના પતન પૂર્વે જ તે એક હવાઇ હુમલામાં ઘવાયા અને પાછળથી જાપાનીઓના યુદ્ધકેદી બન્યા. ઇસ્પિતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ એમને જાણવા મળ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦ની સ્થાપના માટે એક ચળવળ ચાલી રહી છે. એમણે કહ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦ની સ્થાપના હિંદુસ્તાનને અંગ્રેજોથી મુક્ત કરવા કાજે લડવા માટે થઈ હતી. તેઓ જે છાવણીમાં હતા ત્યાં આવીને આ૦હિં૦ફો૦ના કેટલાક અફસરોએ ભાષણો કર્યાં અને એ ચળવળમાં જોડાવાનું કેદીઓને કહ્યું. એમણે ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં થયેલા એક જ ભાષણમાં હાજરી આપી હતી. આગલા ભાષણોમાં તે હાજર રહી શકયા નહોતા, કારણ કે પોતે બિમાર હતા અને વળી આ ચળવળમાં એમને જરા ય રસ નહોતો. કે. શાહનવાઝને તેઓ ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં મળ્યા હતા.

૧૯૪૨ના ઓગસ્ટને એક દિવસે છાવણીની ઑફિસ પાસેથી પસાર થતી વખતે આ૦હિં૦ફો૦ના કેટલાક અફસરો સાથે ઊભેલા

કે. મોહનસીંઘે તેને બોલાવ્યા. એ અફસરોમાંના એક કે શાહનવાઝ હતા. લેફ્. નાગે જ્યારે જણાવ્યું કે લશ્કરમા ભરતી થયા અગાઉ તેઓ બ ગાળમાં એક મેજીસ્ટ્રેટ હતા, ત્યારે તેની કામગીરીની એમને જરૂર છે, એમ કહીને કે. મોહનસીંગે પોતાને ફરી મળવાનુ તેને જણાવ્યું.

પાછળથી તે આ૦હિં૦ફો૦ના ન્યાયખાતામા જોડાયા હતા. એમનુ પહેલુ જ કામ કે મથુરની મદદ લઇને આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂન ઘડવાનું હતુ.

ભુલાભાઈ—હું માની લઉં છું કે આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂનની જરૂર પડશે તો તે રજૂ કરવામા આવશે.

સરકારી વકીલ—અમારી પાસે એક નકલ છે.

આ૦ હિં૦ ફો૦ ના અફસરો અને સૈનિકોને સંગઠિત અને તાલીમબદ્ધ કરવા અંગે સૂચનાઓ આપતો એક દસ્તાવેજ રજૂ કરાયો અને સરકારી વકીલે તે વાંચી સંભળાવ્યો. ઓગસ્ટ ૨૦, ૧૯૪૨ પહેલા તે બહાર પાડવામા આવ્યો હતો. સાક્ષીએ તેની ઉપરની સહી ઓળખી કાઢી

સ૦ વ૦—૧૯૪૨ ના સપ્ટેમ્બરમાં આ૦હિં૦ફો૦નું સખ્યા-બળ કેટલુ હતુ તે તમે જાણો છો ?

સાક્ષી—હા, દસહજાર જેટલું.

ભુ૦—એના પાસે ચોક્કસ માહિતી છે કે કેમ તે હું જાણવા માગું છુ.

જજ એડવોકેટ—એ વિશેની તમારી અંગત માહિતી શી છે ?

સા૦—સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ ની શરૂઆતમા એ સંખ્યા દસ હજાર-ની હતી એ વાત સામાન્ય રીતે જાણીતી હતી.

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતીમાથી છે કે લોકોએ તમને જે કહ્યું તેમાથી ?

સા૦—મારી જાતમાહિતીમાંથી.

ભુ૦—પોતે જે સાભળ્યુ હોય તેને પોતે જે જાણુતા હોય તેની સાથે એ ભેળવી ન બેસે એ મારે જોવુ હતુ.

સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે આ૦હિ૦ફો૦ની અગ્ધી સખ્યા શસ્ત્રસજ્જ હતી

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતીની વાત છે કે કોઈએ તમને કહેલી છે?

સા૦—એ મે સાભળેલી છે

જ૦ એ૦—તમે જે જાણુતા હો તે જ તમારે બોલવુ—બીજાઓએ તમને કહેલુ હોય તે નહિ

સ૦ વ૦—આ૦હિ૦ફો૦ માટે શસ્ત્રો કયાથી મેળવાના હતા?

ભુ૦—હુ વાધો ઉઠાવુ છુ પ્રથમ તો મારે એ જાણુવુ છે કે સાક્ષી પાસે કાંઇ જાતમાહિતી છે કે નહિ

જ૦ એ૦—એ તમારી જાતમાહિતી છે?

સા૦—શસ્ત્રો મે જાતે જોયેલા છે એ બ્રિટિશ શસ્ત્રો હતા.

ભુ૦—મારો ઉદ્દેશ કાર્યવહીમાં ઢીલ કરવાનો નહોતો પણુ એ જાતે જે જાણુતા હોય તેની જ રજૂઆત કરાવવાનો હતો

સ૦ વ૦—૧૯૪૪ ના ઓગસ્ટમા રગુનમા એક પરિષદ ભરાયેલી તે તમને યાદ છે?

સા૦—હા

સ૦ વ૦—કે મોહનસીંઘ જ્યારે આ૦હિ૦ફો૦ના સેનાપતિ હતા ત્યારે એક કાર્યવાહક સમિતિ હતી?

સા૦—હા એના પ્રમુખ ગશમિહારી બોઝ ઉપરાત ત્રણુ નાગરિકો તથા ત્રણુ લશ્કરી અફસરો એ સમિતિમા હતા તે પછી આ૦હિ૦ફો૦ ભાગી પડી. કે મોહનસીંઘની સૂચના પ્રમાણે આ૦હિ૦ફો૦ના દફતરોનો અને બિલ્લાઓનો નાશ કરવામા આવ્યો હતો.

કે. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અઠવાડિયાએકમાં જ એક વહીવટી સમિતિ બનાવાઈ હતી. સમિતિએ પહેલું ફરમાન બહાર પાડીને કહ્યું કે વહીવટ અને શિસ્તની જાળવણી માટે તેની સ્થાપના થઇ હતી. એ ફરમાન પછી ભાષણોની એક ઝુંબેશ ચાલુ થઈ હતી અને ઉપલા અફસરો જુદી જુદી છાવણીમાંના બીજા અફસરો અને સૈનિકો સમક્ષ ભાષણો કરતા હતા.

જ૦ એ૦—આ તમારો અભિપ્રાય છે ?

સા૦—આ મારી જાતમાહિતી છે. આ૦હિં૦ફો૦ના માજી સૈનિકો આ૦હિં૦ફો૦માં ફરી જોડાવા માગે છે કે નહિ તે જાણવા માટે ભાષણો ગોઠવાયાં હતાં. આવાં બે કે ત્રણ ભાષણોમાં હું જાતે હાજર રહ્યો હતો. એમાનું એક રાશબિહારી બોઝે કરેલું. આ ભાષણો જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ માં થયાં હતાં. આ ભાષણોનો હેતુ અમને આ૦ હિં૦ફો૦માં રહેવાનું ચાલુ રાખવાનું કહેવાનો હતો. કારણ કે એમના કહેવા પ્રમાણે હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા મેળવવાનું આ૦હિં૦ફો૦નું ધ્યેય ઘણું પ્રશંસાપાત્ર હતું. મોહનસીંઘની ધરપકડની એમને લેશ પણ પરવા નહોતી. બીજું એમણે કહ્યું કે, આપણે આપણાં સ્થાન જાળવી નહિ રાખીએ તો બહુ મુશ્કેલી પડશે કારણ કે જાપાનીઓ આપણને લડાઈમાં ટેકો નહિ આપે.

પછી આ વિશેનો એમનો અભિપ્રાય શું છે તે અફસરોને પૂછવામાં આવ્યું. અને એમાંના મોટા ભાગનો મત એવો હતો કે આ૦હિં૦ફો૦માં તેમણે રહેવું ન જોઇએ. આ ભાષણોની પણ તેમણે ઉઘાડેછોગ ટીકા કરી હતી. રાશબિહારી બોઝને એ વિશે ચોકખે-ચોકખું કહી દેવાયું. મેં સાંભળેલા બેઉ ભાષણો સરકારના વિરોધી દેખાવોને લગતા હતા. મને પોતાને એક ફોર્મ ભરવા માટે અપાયું હતું. ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીની શરૂઆતમાં અફસરોને એક પ્રશ્નાવલિ

આપવામાં આવી અને તેના જવાબ મંગાયા. તેઓ આ૦હિં૦ફો૦માં ચાલુ રહેવા માગતા હતા કે નહિ તે જાણવા માટેના આ સવાલો હતા. મેં કહ્યું કે હું રહેવા તૈયાર નહોતો. તે પછી તુરતમાં કેટલાક અફસરોને વ્યક્તિગત રીતે રાશબિહારી બોઝે તેડાવ્યા. મારો વારો આવ્યો ત્યારે મે જોયું કે મારો જવાબપત્ર એમની સામે જ પડયો હતો. હું મારા નિર્ણયને વળગી રહુ છુ કે કેમ તે એમણે મને પૂછ્યું. મેં કહ્યુ કે હું મારો નિર્ણય બદલવા માગતો નથી અને આ૦ હિં૦ફો૦માં રહેવા માગતો નથી. રાશબિહારી બોઝને હું મળ્યો તે અગાઉ સૌ અફસરોને ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીની ૧૩મી તારીખવાળું એક ચોપાનિયું પહોચાડાયુ હતુ. એના લખનાર હતા રાશબિહારી બોઝ, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ.

જજ—એડવોકેટે આ ચોપાનિયું વાચી સભળાવ્યું. એમા રાશબિહારી બોઝે કહ્યુ હતું કે.

'મારી પાઠવેલી પ્રશ્નાવલિના અફસરોએ આપેલા ઉત્તરોનો મેં ધ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કર્યો છે. હું જાણું છું કે માતૃભૂમિને મુક્ત કરવા લડવા માટે લગભગ તમામ અફસરો તૈયાર છે, પણ મને દુઃખ થાય છે કે આ૦હિં૦ફો૦મા રહેવા સહુ તૈયાર નથી. આવા અફસરોમાં એવાનો સમાવેશ થાય છે કે જે અંગ્રેજો સામે હથિયાર ઉઠાવતા ડરે છે, જેમને હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભામા પૂરો વિશ્વાસ નથી, જેઓ હિંદુસ્તાન માટે સાસ્થાનિક દરજ્જામા માને છે અને જેઓ અત્યારની પરિસ્થિતિમાં આ૦હિં૦ફો૦માં રહેવા માગતા નથી. યુદ્ધકેદીઓ જો આવા વિચારો દર્શાવે તો તે સમજી શકાય પણ આ૦હિં૦ફો૦ના અફસરોએ એ દર્શાવ્યા છે તેથી સસ્થાનિક દરજ્જો મેળવવા માટે નહિ પણ હિંદના સપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય કાજે લડવા માટેની જે ચળવળ છે તેમાં જોડાવાના આ અફસરોના શા હેતુ હતા તેને

વિશે એ અનેક કલ્પનાઓ જગાડે છે. એક સંસ્થાનનો શો દરજ્જો છે? એ સંસ્થાન તો બ્રિટનનો ચોકિયાત કુત્તો જ રહે છે.

'અત્યારની પરિસ્થિતિમાં જેઓ આ૦હિં૦ફો૦થી અળગા રહે છે તેમને વિશે તો હું એટલું જ કહી શકું કે લશ્કરમાંની અત્યારની પરિસ્થિતિ માટે મારો દોષ ભાગ્યે જ કાઢી શકાય. બ્રિટન એક કટોકટીએ પહોંચી ચૂક્યું છે અને હિંદ છોડી જવાનું દબાણ તેની ઉપર લાવવા માટે મહાત્મા ગાંધીએ ત્રણ અઠવાડિયાના ઉપવાસ શરૂ કર્યા છે. આ તો આખરી ફટકો છે; અને સમાધાન માટે હવે કોઈ શક્યતા નથી. તમારામાંના કેટલાક એ જાણવા આતુર હશે કે આ૦હિં૦ફો૦માંથી બાતલ થનારાઓનું શું થશે? કમનસીબે અત્યારને તબક્કે જાણી જોઇને આ૦હિં૦ફો૦ છોડી જવાનું પસંદ કરનારાઓ ઉપર મારો કોઇ કાબુ નથી. જે અફસરો પોતાના અભિપ્રાયો ઉપર ફરી વિચાર કરવા ન માગતા હોય તેમણે મારી સમક્ષ હાજર થઇને તેમનાં કારણો જણાવવાં પડશે.'

સા૦—મારો મત બદલવાની મેં ના પાડી એટલે મને બીજા ઓરડામાં મોકલવામાં આવ્યો. અમે બધા ત્યાં ભેગા થયા પછી એક જાપાની અફસર સિંગાપુરની એક જુદી છાવણીમાં અમને લઇ ગયો. ત્યાંથી ત્રણ-ચાર દિવસે વળી બીજી એક છાવણીમાં અમને લઇ જવાયા. એ છાવણીમાં હું માંદો પડ્યો ત્યારે મને એક ઇસ્પિતાલમાં મોકલાયો. ત્યાં મને કહેવામાં આવ્યું કે જે લોકો આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા ન માગતા હોય તેમને બીજી છાવણીમાં ખસેડાશે. એ છાવણીઓમાં તબીબી સારવાર માટેની કોઇ સગવડ નહોતી. હું હજી ય બિમાર જ હતો અને તેથી મેં કહ્યું કે હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાઇશ. ઇસ્પિતાલમાંથી રજા મળ્યા બાદ મેં આ૦હિં૦ફો૦ના જજ-એડવોકેટ તરીકેની ફરજ ફરી પાછી ૧૯૪૩ના મેમાં સંભાળી. હું ફરી એમાં જોડાયો ત્યારની સંસ્થા જુદી હતી. એનું સંચાલન કરનારું એક

લશ્કરી ખાતું હતું. એમાં એક સંચાલક, એક મુખ્ય વહીવટકર્તા, 'ચીફ ઓફ જનરલ સ્ટાફ' (શાહનવાઝખાન), એક લશ્કરી કમાન્ડર અને બીજા અફસરો હતા. આ૦હિં૦ફો૦ના લડાયક એકમો એના એ જ હતાં—માત્ર તેમના નામ બદલાયા હતાં.

સરકારી વકીલે તે પછી કેટલાક દસ્તાવેજો રજૂ કર્યા. નિમણુકો અને બદલીઓને લગતા હુકમો તરીકે એ બહાર પાડવામા આવ્યા હતા. એમા 'ચીફ ઓફ જનરલ' સ્ટાફ તરીકે લેફ્૦ કર્નલ શાહનવાઝનુ નામ, લશ્કરી મંત્રી તરીકે મેજર સેહગલનુ અને 'ડેપ્યુટી ક્વાર્ટર માસ્ટર-જનરલ' તરીકે મેજર ધિલ્લનનુ નામ રજૂ થયુ હતુ લશ્કરી ખાતાના સંખ્યાબંધ ગેઝેટ પણ રજુ કરાયા હતા એમના જણાવ્યા પ્રમાણે મેજર સેહગલને લશ્કરી ખાતાની ડીરેક્ટોરેટમા ૧૯૪૩ના ફેબ્રુઆરીની ૨૬મીથી ખસેડવામા આવ્યા હતા, અને લેફ્૦ કર્નલ શાહનવાઝખાનની પણ એજ તારીખથી એજ કચેરીમા બદલી કરવામા આવી હતી. બીજા એક ફરમાનમા શાહ-નવાઝને રંગરૂટોની તાલીમશાળાના સંચાલક–અફસરપદે બઢતી અપાઇ હતી.

સા૦—સુભાષચંદ્ર બોઝ સિંગાપુરમાં ૧૯૪૩ ના જુનાઇમાં આવ્યા હતા. આવ્યા બાદ તેમણે આ૦હિં૦ફો૦ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘનો સંપૂર્ણ કાબુ સભાળી લીધો હતો. સરસેનાપતિપદ ધારણ કરતી વેળા એક રોજિંદા ફરમાનમા સુભાષચંદ્ર બોઝે આ૦હિં૦ફો૦ને કહ્યું:

'હિંદી સ્વાતંત્ર્યની ચળવળના હિતમાં આપણી ફોજની રીતી આગેવાની મે આજથી ઉપાડી લીધી છે. મારે માટે આ આનંદ અને અભિમાનનો વિષય છે, કારણ કે હિંદુસ્તાનની સ્વાતંત્ર્ય સેનાના સેનાપતિ થતું એથી કોઇ વધુ મોટું માન એક હિંદી માટે હોઇ શકે નહિ. પણ મે ઉપાડેલા કાર્યની વિશાળતાનું મને ભાન છે અને એ જવાબદારીના ખ્યાલનો હું ભારે બોજો અનુભવી રહ્યો છુ. મને ગમે તેવા મુશ્કેલીભર્યા અને આકરા સંજોગોમાં મારી ફરજ બજાવી શકવાનું બળ આપવાની પ્રાર્થના હું ઇશ્વરને કરું છુ. જુદા જુદા ધર્મપંથોવાળા

મારા ૩૮ કરોડ દેશવાસીઓનો હું મારી જાતને સેવક માનું છું. મારી ફરજ એવી રીતે બજાવવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો છે, કે આ આડત્રીસ કરોડનું હિત મારા હાથમાં સલામત રહે; અને આપણી માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની, આઝાદ હિંદની સરકાર સ્થાપવાની અને સદાકાળ માટે હિંદી સ્વાતંત્ર્યની જે રક્ષા કરી શકે તેવું કાયમી સૈન્ય રચવા માટેની આવી રહેલી લડતમાં દરેકે દરેક હિંદી પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા રાખે.

'આઝાદ હિંદ ફોજે એક મહત્વનો ભાગ ભજવવાનો છે. એ પાઠમાં યોગ્ય બનવા આપણે આપણી જાતને એકત્ર કરીને એક ફોજમાં ફેરવી નાખવાની છે. આ ફોજનું એક જ ધ્યેય હશેઃ હિંદુસ્તાનની આઝાદી. અને તેનો એક જ નિર્ધાર હશેઃ હિંદની આઝાદી કાજે કરેંગે યા મરેંગે. આપણા ધ્યેયનાં ઈન્સાફ અને અજેયત્વમાં મને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે. માનવજાતના પાંચમા હિસ્સા સમાન આડત્રીસ કરોડ માનવીઓને આઝાદ બનવાનો અધિકાર છે, અને પોતાની આઝાદીનાં મૂલ્ય ચૂકવવા હવે તેઓ તૈયાર થયા છે. સ્વતંત્રતાના આપણા જન્મસિદ્ધ હકકથી આપણને વંચિત રાખી શકે એવી કોઈ તાકાત આ ધરતી ઉપર છે નહિ. બિરાદરો! અફસરો અને સૈનિકો! તમારા મુક્ત હૃદયના ટેકાથી અને અચળ વફાદારીથી આઝાદ હિંદ ફોજ હિંદુસ્તાનની મુક્તિનું સાધન બની રહેશે. આપણો જરૂર વિજય થશે.'

શેરદિલ ફરમાનોનો અંત 'ચલો દિલ્હી'ના નાદથી થયો હતો. વાઇસરોયના મકાન ઉપર ત્રિરંગી ઝંડો ફરકાવવાનો અને હિંદના પાટનગરના પુરાણા લાલ કિલ્લામાં વિજય-'પરેડ' કરવાનો નિર્ધાર એમાં દર્શાવ્યો હતો.

<u>૧૬ી નવેંબર : મંગળવાર</u> : ૨ :

,અદાલતની આગલા દિવસની કાર્યવહી બરોબર સાંભળી શકાતી નહોતી તેથી આજે ધ્વનિવર્ધક-યંત્રોનાં વધુ ભુંગળાં ગોઠવ્યાં હતાં.

અદાલતના આપ્પ-કાનનું કામ જજ-એડવેકેટ બજાવે એવો લશ્કરી અદાલતનો શિરસ્તો લાગે છે. કર્નલ કેરિને ગઇ કાલની માફક આજે પણ એ કામ કર્યું હતુ. લે૦ નાગની અધૂરી રહેલી જુબાની આજે ફરી ચાલુ થઇ હતી સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે આઝાદ હિંદ ફોજનો કાનૂન એમણે ઘડયો હતો એ કાનૂનની એક નકલ ર૮ કગતા સાક્ષીએ તેને ઓળખી કાઢી હતી

સરકારી વકીલ—એની ૬૫ મી કલમ જૂઓ. એ કોઇના કહેવાથી ઉમેરવામા આવેલી ?

જ૦—હબીબુર રહેમાન અને કર્નલ લોકનાથનની સૂચનાથી.

સ૦—આગળ જતા આ કલમમા કાંઈ ઉમેરો કરવામા આવ્યો હતો ખરો ?

જ૦—ફટકાની સજામા ફટકાની સખ્યા ૨૪ થી ૫૦ સુધી વધારતો ઉમેરો કરવામા આવ્યો હતો અને એ સજા કરવાની સત્તા ડિવિઝન, રેજિમેન્ટ અને બેટેલિયનના કમાન્ડરોને આપવામા આવેલી.

સ૦—આ૦હિ૦ફો૦નુ સખ્યાબળ કેટલુ હતુ ?

જ૦—આ૦હિ૦ફો૦નુ સત્તાવાર સખ્યાબળ ૪૦,૦૦૦ નું હતું ડિવિઝન ન ૨ મા યુદ્ધકેદીઓ અને મલાયામાંથી ભરતી કરાયેલા નાગરિકો હતા સુભાષચદ્ર બોઝના આગમન પછી ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે સિંગાપુરમા એક સભા મળી હતી દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના જે જે દેશોમા હિંદી વસ્તી હતી ત્યાથી આવેલા હિંદી પ્રતિનિધિઓ, આ૦હિ૦ફો૦ના અફસરો અને સૈનિકો, જાપાનીઓ અને જાપાનમા રહેતા કેટલાક હિંદીઓ એમા હાજર હતા હુ પણ એમા હાજર હતો. આ સભામા સુભાષચદ્ર બોઝે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની ચર્ચા કરી અને પછી એ સરકારના સભ્યોના નામ જાહેર કર્યા. ટૂંક સમયમા બરમા મોરચે લડવા જનારી આ૦હિ૦ફો૦ને પૂરતી મદદ કરવાની અપીલ પણ સુભાષ બોઝે નાગરિકોને કરી હતી

સ૦—આરોપીઓમાંના કોઇનું નામ એ યાદીમાં હતું?

જ૦—હા, કે. શાહનવાઝખાન એના એક સભ્ય હતા. ૧૯૪૫-ની ૩૧ મી માર્ચે હું રંગુન પહોંચ્યો. આઝાદ હિંદ ફોજના કબજા હેઠળ આવનારા પ્રદેશોના ભાવિ ગવર્નર લે. કર્નલ ચેટરજીએ એ પ્રદેશોના વહીવટ અંગે પોતે ઘડેલાં યોજનાઓ, અને કાયદા-કાનૂનો તપાસી જવાનું મને કહ્યું.

સ૦—૧૯૪૪ના જુલાઇ સુધીમાં ત્રણ ગેરીલા રેજિમેન્ટનું શું થયું?

જ૦—તે પીછેહઠ કરતી કરતી માંડલે આવી પહોંચેલી.

સ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં આઝાદ હિંદ ફોજની લશ્કરી પરિસ્થિતિ શી હતી?

જ૦—૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં અમને ખબર મળ્યા કે બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુન તરફ આગળ વધી રહ્યું છે. અને જાપાનીઓ એને ખાલી કરી ગયા છે. આઝાદ હિંદ ફોજના છએક હજાર સૈનિકો એ વખતે રંગુનમાં હતા. એમાંના અરધાને પૂરાં પડે એટલાં જ હથિયારો એમની પાસે હતાં. ૨૪ મી એપ્રિલે સુભાષબાબુએ રંગુન છોડ્યું. મેની ત્રીજીએ બ્રિટિશ સૈન્ય રંગુનમાં દાખલ થયું. સુભાષ બોઝની સહીવાળા ૧૯૪૫ની ૧૪મી માર્ચના એક ખાસ રોજિંદા ફરમાનમાં એમ ભારપૂર્વક કહેવાયું હતું કે:

'આઝાદ હિંદ ફોજના દરેક માણસે પોતાની જાતને એ ફોજના ગૌરવ અને સ્વમાનની સંરક્ષક માનવી જોઇએ. ફોજમાં રહેવાની જેની ઇચ્છા ન હોય તે સૌને ફોજ છોડી જવાની તક આપ્યા પછી જો બાયલાપણાનો કોઇ બનાવ બનશે તો તેની મજા મોત હશે. કે.ઠ૫ન્ન જાતના બાયલાપણા કે દગાખોરી સામે આપણે જબર ધિક્કાર પેદા કરવો છે. કહિશરી સેનાના સૈનિક માટે

બાયલાપણાથી વધુ ભયંકર ગુન્હો કોઈ નથી. સાફસુફી થઇ જાય તે પછી આઝાદ હિંદ ફોજના દરેક સૈનિકે માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની પ્રતિજ્ઞા ફરી લેવી પડશે. દગાખોર તત્ત્વોની માહિતી આપનારાઓ અને બાયલાં તત્ત્વોના પકડનારા અને ગોળીએ દેનારાઓને ખાસ બદલો આપવામાં આવશે.'

તે પછી, ફરિયાદપક્ષના વકીલે રજૂ કરેલા સંખ્યાબંધ દસ્તાવેજોને સાક્ષીએ ઓળખાવ્યા અને પોતે પણ કેટલાક દસ્તાવેજી પુરાવા રજૂ કર્યા. બપોરના સાડાબાર વાગે અદાલત ભોજન માટે ઊઠી ત્યારે, આજના ભાઇબીજના ઉત્સવ નિમિત્તે કે. સેહગલની બે બહેનોએ પોતાના ભાઇના કપાળે કંકુનો ચાંદલો કર્યો. બીજા બે આરોપીઓના કપાળે પણ ચાંદલો કરવા જતી એ બહેનોને રોકવામા આવીઃ કારણ કે એ બે આરોપીઓ એમના કુટુંબીજનો નથી

અદાલત ફરી મળી ત્યારે સાક્ષીએ એક દસ્તાવેજ રજૂ કર્યો. સુભાષચંદ્ર બોઝનું એ ખાસ રોજિંદુ ફરમાન હતું. એમાં કહેવાયું હતું કે, 'આખી દુનિયાની આંખો આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર મંડાઈ છે. નીપોનનાં દળો સાથે મળીને આ૦હિં૦ફો૦નાં દળો વળતું આક્રમણ શરૂ કરનાર છે. આ૦હિં૦ફો૦નો વાવટો પ્રથમ આપણે આરાકાનના પહાડો ઉપર અને પછી દિલ્હીમા વાઇસરોયના મહેલ ઉપર અને લાલ કિલ્લા ઉપર ફરકાવશું. આપણો વિજય નિશ્ચિત છે. ઇન્કલાબ ઝીંદાબાદ. આઝાદ હિંદ ઝીંદાબાદ.'

સુભાષચંદ્ર બોઝે લે. ધિલન ઉપર લખેલો એક કાગળ સાક્ષીએ રજુ કર્યો. એમા લે. ધિલનમાં પૂરી શ્રદ્ધા દર્શાવવામાં આવી હતી. હિંદુસ્તાનની આઝાદીના માર્ગમાં દુનિયાની કોઇ સત્તા ઊભી રહી શકે તેમ નથી એમ તેમાં જણાવાયું હતું.

સાક્ષીએ કહ્યું કે ૧૯૪૫ના મેની શરૂઆત સુધી એ રંગુનમાં

હતા અને એ વર્ષના એપ્રિલની આખર સુધીમા આઝાદ હિન્દ ફોજનાં દફતરોનો નાશ કરવામા આવ્યો નહોતો એવી એમને માહિતી છે.

તે પછી બચાવપક્ષ તરફથી પરદેશોમાંથી બોલાવાયેલા સંખ્યાબંધ સાક્ષીઓને દિલ્હી પહોંચતા કેટલો વખત લાગશે વગેરે વિગતોના સવાલ-જવાબ જજ-એડવોકેટ, શ્રી ભુલાભાઇ અને ફરિયાદપક્ષના સરકારી ધારાશાસ્ત્રી લે. કર્નલ વૉલશ વચ્ચે થયા. મુદત પાડવા વિષે વિચાર કરવા અદાલતે દસ મિનિટની વિદાય લીધી. પાછા ફરીને જજ-એડવોકેટે જાહેર કર્યું કે ૨૧મી નવેમ્બર સુધીની મુદત પાડવામાં આવી છે

<u>૨૨મી નવેમ્બર : બુધવાર</u> : ૩ :

ફરિયાદપક્ષના પહેલા સાક્ષી લે. નાગની ઉલટ તપાસ બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ભુલાભાઇએ આજે શરૂ કરી

લે. નાગે જણાવ્યું કે 'સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૨ થી ડીસેમ્બર ૧૯૪૨ સુધી અને પછીથી મે ૧૯૪૩ થી આખર સુધી હું આઝાદ હિન્દ ફોજનો સભ્ય હતો. વચગાળાના સમયમાં એક કટોકટી ઊભી થઈ હતી. પહેલેથી છેલ્લે સુધીમાં મેં બે હોદ્દા સંભાળ્યા હતા. જજ-એડવોકેટ જનરલનો અને ડેપ્યુટી એડજ્યુટન્ટ-જનરલનો. જજ-એડવોકેટ-જનરલ તરીકે આઝાદ હિન્દ ફોજના કાનૂની ખાતાને હું સંભાળતો હતો. પ્રથમ તો મેં આઝાદ હિન્દ ફોજનો કાનૂન ઘડ્યો અને પછી મારું કામ આઝાદ હિન્દ ફોજના કાયદાના વહીવટનું ધ્યાન રાખવાનું, એટલે કે લશ્કરી અદાલતની કામગીરીનો ખ્યાલ રાખવાનું [illegible] કરવાનું અને ડિસિપ્લિનના કિસ્સાઓ તપાસવાનું હતું.

'૧૯૪૩ની ૨૧મી ફેબ્રુઆરીએ આઝાદ હિન્દ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત થઈ [illegible] તેનો કાનૂની સલાહકાર [illegible] હું હતો. આઝાદ હિન્દ ફોજનો કાનૂની સલાહકાર હતો. આઝાદ

સરકારના કાનૂની સલાહકાર તો બંગાળની સિવિલ સર્વિસના એક શ્રી સરકાર હતા.

'જાપાન લડાઈમાં ઊતર્યું ત્યારે હું પીનાંગમાં હતો. જાપાની લડાઇ ૧૯૪૧ની ૮મી ડીસેંબરે શરૂ થઈ અને પીનાંગથી ૧૫મી ડીસેંબરે નિકળીને અમે જાન્યુઆરીની ૨૫મીએ સિંગાપુર પહોંચ્યા. સિંગાપુર ઉપર ૧૬મી ફેબ્રુઆરીએ થયેલા વિમાની હુમલામાં હું ઘાયલ થયો હતો અને મને ઇસ્પિતાલમાં સારવાર માટે લઈ જવામાં આવ્યો હતો......જજ–એડવોકેટનો હોદ્દો મેં રાજીખુશીથી સ્વીકાર્યો હતો. મારું પહેલું કામ આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂન ઘડવાનું હતું. કાનૂન ઘડવાનો ઉદ્દેશ એ હતો કે સુધરેલી દુનિયાના શિરસ્તા મુજબ ફોજનું સંચાલન થઈ શકે. હું કામ કરતો બંધ પડ્યો ત્યાં સુધીના આખા સમય દરમિયાન એ કાનૂનનું પાલન થયું હતું......'

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે ૧૯૪૩ની ૨૧ મી ઓકટોબરે સિંગાપુરમાં એક જંગી સભા ભરાયેલી તેમાં પોતે હાજર હતા. એ સભામાં આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરાઇ હતી. સભામાં આ૦હિં૦ફો૦ના સૈનિકો, હિંદી નાગરિકો, જાપાની અફસરો અને મલાયા, થાઈલૅંડ, સુમાત્રા, હિંદી–ચીન અને હોંગકોંગમાંથી આવેલા હિંદી પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા.

તે પછી શ્રી. ભુલાભાઈએ આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાનું જાહેરનામું વાંચી સંભળાવ્યુ :

આઝાદ હિંદુસ્તાનની
કામચલાઉ સરકારનું જાહેરનામું

'૧૭૭૫ માં બંગાળમાં અંગ્રેજોને હાથે પહેલીવાર પરાજય પામ્યા પછી હિંદુસ્તાનની પ્રજા એકસો વર્ષના ગાળા દરમિયાન આકરી અને ઘોર લડાઈઓની એક પરંપરા લડી હતી. આ કાળનો ઇતિહાસ અજોડ વીરતા અને સ્વાર્પણની કથાઓથી ભરપૂર છે. બંગાળના સિરાજુદ્દુલ્લા અને મોહનલાલ, દક્ષિણ હિંદના હૈદરઅલી, ટિપ્પુ સુલતાન અને વેલુ તામ્પી, મહારાષ્ટ્રના અપ્પા સાહેબ ભોંસલે અને પેશ્વા બાજીરાવ, ઔંધની બેગમો પંજાબના સરદાર શ્યામસીંઘ અટારીવાલ, અને છેલ્લે, પણ કોઈથી ય ઊતરે નહિ તેવા ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ, તાત્યા ટોપે, દુમરાવનના મહારાજ કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ તથા બીજાઓ—આ બધા યોદ્ધાઓનાં નામ એ ઇતિહાસનાં પાનાં ઉપર સદાને માટે સોનેરી અક્ષરોમાં કોરાઈ ચૂક્યાં છે. આપણાં કમભાગ્યે આપણા પૂર્વજો પહેલેથી જ એ ન સમજી શકયા કે અંગ્રેજો આખા હિન્દુસ્તાન માટે એક મહાન ભય સમાન છે; અને તેથી દુશ્મન સામે એમણે સંયુક્ત મોરચો ઊભો કર્યો નહિ.

આખરે, સંજોગો સાચે જ કેવા છે તેનું ભાન જ્યારે હિંદી પ્રજાને થયું ત્યારે એમણે ભેગા થઈને પગલું ભર્યું અને ૧૮૫૭મ બહાદુરશાહના નેજા હેઠળ, આઝાદ માનવીઓ તરીકેની એમની છેલ્લી લડાઈ એ લડયા. આ લડાઈના શરૂઆતના કાળમાં મળેલા ઝળહળતા વિજયોની પરંપરા

છતાં, બદકિસ્મત અને ખામીભરી આગેવાનીને પરિણામે ધીમે ધીમે તેમનાં આખરી પરાજય અને પરાધીનતા આવી પડ્યાં. તેમ છતાંય, ઝાંસીની રાણી, તાત્યા ટોપે કુંવરસીંઘ અને નાના સાહેબ જેવા શુરવીરો રાષ્ટ્રની યાદદાસ્તમાં શાશ્વત તારા તરીકે જીવતા રહેશે અને બલિદાન તથા વીરતાનાં હજીય મહાન કાર્યો કરવાની આપણને પ્રેરણા આપશે.

૧૮૫૭ પછી અંગ્રેજોને હાથે બળજબરીથી નિઃશસ્ત્ર બનાવાયેલી અને ત્રાસ અને નિર્દયતાનો ભોગ બનાવાયેલી હિંદી પ્રજા થોડા વખત માટે તો નિઃસહાય હાલતમાં પડી રહી. પણ ૧૮૮૫માં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના જન્મ સાથે જ એક નવી જાગૃતિ પેદા થઈ. ૧૮૮૫થી તે ગયા વિશ્વયુદ્ધના અંત સુધીમાં, પોતાની ગૂમાએલી સ્વાધીનતા પાછી મેળવવા માટે હિંદની પ્રજાએ જેહાદ અને પ્રચાર, બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર, ત્રાસવાદ અને ભાંગફોડ, અને છેવટે સશસ્ત્ર બળવા જેવા શકય તેટલા તમામ માર્ગો લઈ જોયા, પણ થોડા સમય માટે તો આ બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા. આખરે ૧૯૨૦માં નિષ્ફળતાની લાગણીથી ત્રાસેલી હિંદી પ્રજા જ્યારે કોઈ નવા માર્ગ માટે ફાંફાં મારી રહી હતી ત્યારે અસહકાર અને સામુદાયિક કાનૂનભંગનાં પોતાનાં નવાં શસ્ત્રો લઈને મહાત્મા ગાંધી આગળ આવ્યા.

તે પછીના બે દાયકા દરમિયાન જલદ દેશપ્રેમી ચળવળના એક તબકકામાંથી હિંદી પ્રજા પસાર થઈ. આઝાદીનો સંદેશો હિંદુસ્તાનના ઘરેઘરમાં પહોંચાડાયો.

આઝાદીને કાજે સહન કરવાનું, ભોગ દેવાનું અને મરવાનું પ્રજાને વ્યક્તિગત દૃષ્ટાંતોથી શીખવવામાં આવ્યું. મધ્યબિંદુથી તે દૂર દૂરનાં ગામડાં સુધીના હિંદીઓ એક જ રાજકીય સંસ્થામાં ગૂંથી લેવામાં આવ્યાં. આ રીતે હિંદી પ્રજાએ પોતાની રાજકીય જાગૃતિ પાછી મેળવી; એટલું જ નહિ, પણ ફરી એકવાર એ એક જીવંત રાજકીય તાકાત બની. હવે, એક ધ્યેય માટે તે એક જ અવાજે બોલી શકતી હતી અને એક જ મકસદથી મથી શકતી હતી. ૧૯૩૭થી ૧૯૩૯ સુધીમાં આઠ પ્રાંતોમાંનાં કોંગ્રેસી પ્રધાનમંડળો દ્વારા તેણે પોતાનો વહીવટ કરવાની શક્તિ અને તૈયારીની સાબિતિ આપી

આ રીતે આ વિશ્વયુદ્ધની આગલી સંધ્યાએ હિંદુસ્તાન-ની સ્વાધીનતાના આખરી સંગ્રામ માટેની પૂર્વભૂમિકા રચાઈ ચૂકી હતી. આ લડાઈ દરમિયાન જર્મની અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મન ઉપર યુરોપમાં સજ્જડ પ્રહારો કર્યા છે, અને જાપાન અને તેના સાથીઓએ મળીને આપણા દુશ્મનને પૂર્વ એશિયામાં ધૂળ ચાટતો કર્યો છે. ઘણા જ શુભ સંજોગોના એકીકરણને લીધે આજે હિન્દી પ્રજાની સામે પોતાની રાષ્ટ્રીય મુક્તિ મેળવવાની એક અજબ તક આવી છે.

તાજેતરના ઇતિહાસમાં પહેલી જ વાર પરદેશોમાં વસતા હિંદીઓમાં પણ રાજકીય જાગૃતિ આવી છે. અને એક સંસ્થામાં તેઓ એકત્ર બન્યા છે. વતનમાંના પોતાના દેશભાઈઓની સાથે એક સૂરે તેઓ વિચાર કરી

રહ્યા છે. અને લાગણીઓ અનુભવી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ, પણ આઝાદીને મારગે એમની સાથે કદમ મિલાવીને એ કૂચ કરી રહયા છે. ખાસ કરીને પૂર્વ એશિયામાંના વીસ લાખથી વધુ હિંદીઓ કુલઝપટ લશ્કરી ભરતીના પોકારથી ઉત્સાહ પામીને એક નક્કર લશ્કર બની ઊભા છે. અને એમની સામે ખભેખભા મિલાવીને ખડી છે હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના. એમના હોઠ ઉપર છે 'ચલો દિલ્હી'નો નાદ.

પોતાની દાંભિકતાથી ઘોંચપરોણો કરી કરીને હિંદીઓને અધીરા બનાવનાર અને પોતાની લૂંટથી એમને ભૂખમરા અને મોત ભેગા કરનાર હિંદમાંના બ્રિટિશ રાજે હિંદી પ્રજાની ભલી લાગણી સંદતર ગૂમાવી છે, અને હવે એ જોખમી જિંદગાની ગુજારી રહ્યું છે. એ દુઃખદ રાજના છેલ્લા અંશનો પણ નાશ કરવા માટે ફક્ત એક જવાલાની જ જરૂર છે. એ જ્વાલા જલાવવાનું કામ હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેનાનું છે. વતનમાંના નાગરિક પ્રજાજનો તેમજ બ્રિટનના હિંદી લશ્કરના મોટા ભાગના ઉત્સાહજનક પીઠબળની જેને ખાત્રી છે અને પરદેશના બહાદુર અને અજેય મિત્રોનો જેને ટેકો છે, પણ જે પ્રથમ પહેલાં તો પોતાની તાકાત ઉપર જ આધાર રાખે છે, તે હિંદુસ્તાનની સ્વાધીનતાની સેના પોતાનો ઐતિહાસિક ભાગ ભજવી શકશે એવો એને વિશ્વાસ છે.

હવે જ્યારે આઝાદીનું પ્રભાત હાથવેંતમાં જ છે, ત્યારે હિંદી પ્રજાની ફરજ છે કે એ પોતાની એક કામચલાઉ

સરકારની સ્થાપના કરે; અને તેના ઝંડા નીચે પોતાની આખરી લડતનાં મંડાણ કરે. પણ તમામ હિંદી નેતાઓ જેલમાં છે, અને વતનમાંના લોકો સંપૂર્ણપણે નિઃશસ્ત્ર છે, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં કોઈ કામચલાઉ સરકાર સ્થાપવી, કે એ સરકારના નેતૃત્વ હેઠળ લડત ઉપાડવી એ શક્ય નથી. એટલે વતનમાંના અને પરદેશોમાંના તમામ દેશપ્રેમી હિંદીઓના ટેકા સાથે પુર્વ એશિયાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એ ફરજ છે કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાનું આ કામ ઉપાડી લેવું, અને સંઘે તૈયાર કરેલી સ્વાધીનતાની સેનાની મદદથી આઝાદીની આખરી લડતનું સંચાલન કરવું.

પૂર્વ એશિયામાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી અમને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર બનાવવામાં આવેલ છે અમારા ઉપરની જવાબદારીના પૂરા ભાન સહિત અમે અમારી ફરજ બજાવણીની શરૂઆત કરીએ છીએ. અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે અમારા કાર્યને અને માતૃભૂમિની મુક્તિ માટેની અમારી લડતને ઈશ્વરના આશીર્વાદ મળે. એની આઝાદી, એની આબાદી અને જગતનાં રાષ્ટ્રો વચ્ચે એના ઉચ્ચતર સ્થાનની પ્રાપ્તિ માટે અમે અમારા જીવન અને અમારા સશસ્ત્ર સાથીઓના જાન આપવાના સોગંદ લઈએ છીએ.

અંગ્રેજો અને તેના મિત્રોને હિંદની ધરતી ઉપરથી જે હાંકી કાઢી શકે એવી લડત શરૂ કરવાની અને તેને

ચાલુ રાખવાની આ કામચલાઉ સરકારની ફરજ રહેશે. તે પછી, હિંદી પ્રજાની ઇચ્છા પ્રમાણે રચાયેલી અને તેનો વિશ્વાસ ધરાવતી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકાર ઊભી કરવાનું કામ આ કામચલાઉ સરકારનું રહેશે. અંગ્રેજો અને તેમના મિત્રોને હાંકી કાઢયા પછી આઝાદ હિંદની કાયમી રાષ્ટ્રીય સરકારની સ્થાપના થાય ત્યાં સુધીના કાળ દરમિયાન આ કામચલાઉ સરકાર હિંદી પ્રજાના 'ટ્રસ્ટી' તરીકે દેશનો વહીવટ ચલાવશે.

કામચલાઉ સરકાર પોતાની જાતને દરેક હિંદીની વફાદારીની અધિકારી માને છે, અને આથી એ વફાદારી માટે દાવો કરે છે. તેના દરેક પ્રજાજનને ધાર્મિક સ્વાતંત્ર્ય અને સમાન હક્કો અને અનુકૂળતાઓની એ ખાત્રી આપે છે. આખા ય રાષ્ટ્ર અને તેના તમામ વિભાગોની સુખાકારી અને આબાદી માટે મથવાનો પોતાનો મક્કમ નિર્ધાર એ જાહેર કરે છે. એમ કરવામાં રાષ્ટ્રના તમામ સંતાનોને તે સમાન ગણશે, અને પરદેશી સરકારે ભૂતકાળમાં ચાલાકીપૂર્વક પેદા કરેલા સૌ મતભેદોથી એ પર રહેશે.

ઈશ્વરને નામે, હિંદી પ્રજાનું જેમણે એક રાષ્ટ્ર તરીકે ઘડતર કર્યું છે એ પાછલી પેઢીઓને નામે, અને આપણને વીરતા અને સ્વાર્પણનો વારસો આપી જનારા મરેલા શૂરવીરોને નામે અમે હિંદી પ્રજાને સાદ કરીએ છીએ કે અમારા નિશાન નીચે એકત્ર થાવ, અને હિંદની આઝાદી માટે તૂટી પડો. અંગ્રેજો અને હિંદમાંના એમના તમામ

સાથીઓએ સામે આખરી લડત માંડવાનો, અને હિંદની ધરતી ઉપરથી દુશ્મન હાંકી ન કઢાય તથા હિંદી પ્રજા ફરી વાર એક આઝાદ રાષ્ટ્ર ન બને ત્યાં સુધી આખરી વિજયમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને બહાદુરી અને ખંતપૂર્વક એ લડત ચાલુ રાખવાનો સાદ અમે હિંદી પ્રજાને કરીએ છીએ.'

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વતી સહી કરનાર:

સુભાષચંદ્ર બોઝ (સરકારના વડા, વડાપ્રધાન, યુદ્ધ-પ્રધાન, પરદેશ-ખાતાના પ્રધાન).

કેપ્ટન કુ. લક્ષ્મી (સ્ત્રીઓની સંસ્થા).

એસ. એ. અય્યર (જાહેરાત અને પ્રચારખાતું).

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ એ. સી. ચેટરજી (નાણાંખાતું).

લેફ્ટનન્ટ કર્નલ અઝીઝ અહમદ, લેફ્૦ ક૦ એન. એસ. ભગત, લેફ્૦ ક૦ જે. કે. ભોંસલે, લેફ્૦ ક૦ ગુલઝારાસીંઘ, લેફ્૦ ક૦ એમ. ઝેડ. કિયાની, લેફ્૦ ક૦ એ. ડી લોગનાધન, લેફ્૦ ક૦ એહસાન કાદીર, લેફ્૦ ક૦ શાહનવાઝ (ફોજદળોના પ્રતિનિધિઓ).

એ. એમ. સહાય (પ્રધાન-દરજ્જાના મંત્રી).

રાસબિહારી બોઝ (સર્વોચ્ચ સલાહકાર).

કરીમ ગની, દેવનાથ દાસ, ડી. એમ. ખાન, એ. યેલાપ્પા, જે. થિવી, સરદાર ઇશારસીંઘ (સલાહકારો).

એ. એન. સરકાર (કાનૂની સલાહકાર).

શ્યોનાન: ઓક્ટોબર ૨૧, ૧૯૪૩.

'આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની !'

જાહેરનામુ વંચાઈ રહ્યા બાદ શ્રી ભુલાભાઈએ આગળ ચલાવેલી ઉલટ-તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કે:—

'૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં હું રંગુન ગયો ત્યારે આઝાદ હિંદ બેન્કની મને જાણ થઇ. કામચલાઉ સરકારના કાર્ય માટે પૂર્વ એશિયાના હિંદીઓએ મોટી રકમો ભેટ આપી હતી; અને એ આઝાદ હિંદ બેન્કમાં રાખવામાં આવતી હતી. પૈસા ઉપરાંત એ જ કાર્ય માટે ચીજવસ્તુઓના રૂપમાં પણ મોટી ભેટો આપવામાં આવતી હતી. બેન્કમાંની રકમ અંદાજે કેટલી હશે તે હું જાણતો નથી પણ એ કરોડોની અને ઘણી મોટી રકમ હતી. ચીજવસ્તુઓની કિંમત પણ ઘણી મોટી હતી......

આઝાદ હિંદ દળવાળા લે૦ કર્નલ એહસાન કાદિરને હું મળ્યો હતો. આ૦હિં૦ફો૦ના કબજામાં આવે તે પ્રદેશનો વહીવટ આ દળને કરવાનો હતો. દળ નાગરિકોનું બનેલું હતું. સિંગાપુરમાં અને પછી રંગુનમાં નાગરિક વહીવટ માટેની તાલીમ એમને આપવામાં આવેલી. આ૦હિં૦ સરકારના કબજામા આવનારા પ્રદેશના ભાવિ ગવર્નર લે૦ કર્નલ ચેટરજી હતા. કબજે કરાયેલા પ્રદેશના વહીવટ માટેની એક યોજના મને લે૦ કર્નલ ચેટરજીએ આપી હતી અને મેં એ તપાસી હતી...આઝાદ હિંદ દળમાં બસોએક માણસો હતા એમ હું ધારું છું. કામચલાઉ સરકાર તરફથી એક 'ગેઝેટ' બહાર પાડવામાં આવતું હતું. સરકારમાં થતી નિમણુંકોની વિગતો એમાં આવતી હતી. એ વિગતો 'સરકારી ગેઝેટ'માં પણ આવતી હતી.'

સવાલ: આ૦હિં૦ફો૦ અને જાપાનીઓ વચ્ચેના સંબંધ વિષે તમે કાંઇ જાણો છો ?

જવાબ: હા. બે મિત્રો તરીકે એ કાર્ય કરતાં હતાં...જાપાની

લશ્કરમાં એક સંકલન–ખાતું હતું તે આ૦હિં૦ફો૦ સાથે સંપર્ક જાળવતુ....આ૦હિં૦સરકારની સ્થાપના પછી બ્રિટન અને અમેરિકા બેઉ સામે લડાઈ જાહેર કરવામાં આવી હતી જાપાની સરકારે આ૦હિં૦સરકાર ઉપર એક એલચી મોકલ્યો હતો. એનું નામ હાચિયા. ધરી રાજ્યો અને થાઇલેંડ, ફિલિપાઇન્સ, કોરિયા અને મંચુકુઓ સહિત તેમના બીજા સાથીઓએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો..... આ૦હિં૦ફો૦ નો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનની મુક્તિ માટે અંગ્રેજો સાથે લડવાનો હતો. બીજો ઉદ્દેશ હતો મલાયા, બરમા અને દૂર પૂર્વમાંના હિંદીઓનુ રક્ષણ કરવાનો....

પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ને ૧૯૪૨ના ડીસેંબરમાં વિખેરી નાખવામાં આવી હતી. પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ના ઉપરી અફસર હતા કે૦ મોહનસીંઘ. ડીસેંબર ૧૯૪૨માં જાપાનીઓએ એમની ધરપકડ કરી હતી. જાપાનીઓ સાથે અમારે મતભેદો હતા પણ કે. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી જ આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવેલી.

સ૦: કે. મોહનસીંઘે એવી જાહેરાત કરેલી ખરી કે, જરૂર પડયે હું અંગ્રેજો ઉપરાંત જાપાનીઓ સામે પણ લડીશ?

જ૦: સિંગાપુરની એક સભામાં એમણે એમ કહેલું કે, મારા રસ્તામાં જે કોઈ આવશે તેની સાથે હું લડીશ..... કે૦ મોહનસીંઘ તરફથી અમને લેખિત સૂચના અપાયેલી હતી કે એમની ધરપકડ થાય તો આ૦હિં૦ફો૦ વિખેરી નાખવી. આ સૂચના એક સીલબંધ કવરમાં હતી. એમની ધરપકડ પછી જ એ ખોલવાનું હતું .... શરૂઆતથી જ સહુમા સામાન્ય લાગણી હતી કે આપણે જાપાનીઓની તાબેદારી નથી કરવાની.... સુભાષબાબુ આવ્યા પછી બધાને થયું કે, હવે આપણને એક એવા આગેવાન મળ્યા છે કે જે જાપાનીઓની તાબેદારી સ્વીકાર્યા વિના આપણને સાચે માર્ગે દોરી જશે. તે પછી એ બે

લશ્કરો મિત્ર બન્યાં. આ૦હિં૦ફો૦ને જાપાની અફસરો નહિ પણ હિંદી અફસરો તરફથી તાલીમ અપાતી. એના તમામ અફસરો હિંદીઓ હતા. આ૦હિં૦ફો૦ના વાવટામાં હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના વાવટાના જ રંગો હતા: કેસરી, સફેદ અને લીલો. એના બિલ્લા જાપાની બિલ્લાઓ કરતાં જૂદા હતા.

સ૦: બિલ્લા ઉપરના બજરિયા રંગના એક તારાને કાઢી નાખવામાં આવ્યો હતો કારણ કે એ જાપાનના ઊગતા સૂરજ જેવો લાગતો, એ વાત સાચી છે?

જ૦: હા, બીજી આ૦હિં૦ફો૦એ એને કાઢી નાખ્યો હતો... ૧૯૪૪ના ઑક્ટોબરની ૨૧ મી પછી સિંગાપુરમાં મળેલી એક સભામાં સુભાષચંદ્ર બોઝે કહેલું કે જેને આ૦હિં૦ફો૦ માથી નીકળી જવું હોય તે જઇ શકે છે. આ૦હિં૦ફો૦ના સૈનિકો આ સભામાં હાજર હતા..... આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી બહાર પાડતું 'જય હિંદ' અથવા 'આઝાદ હિંદ' નામનું એક અઠવાડિક મેં સિંગાપુરમાં જોયું હતું... આઝાદ હિંદ ફોજમાં ખોરાક-પોષાક ઉપરાંત લેફ્ટનન્ટને માસિક રૂા. ૮૦ અને કેપ્ટનને રૂા. ૧૭૫ ભથ્થા તરીકે અપાતા હતા. મેજરને મલાયામાં રૂા. ૧૮૦ અને બરમામાં રૂા. ૨૩૦ મળતા. એજ રીતે લેફ્ટનન્ટ કર્નલને રૂા. ૩૦૦ અને કર્નલને રૂા. ૪૦૦ અપાતા. આઝાદ હિંદ સરકારને એક જંગી સોગાદ આપવા માટે રંગુનમાં હબીબને 'સેવક-એ-હિંદ'નો ચાંદ એનાયત કરવામાં આવ્યો ત્યારે હું હાજર હતો. એ સોગાદ રૂપિયા એક કરોડની હતી તેની મને ખબર નથી. આઝાદ હિંદ સરકાર તરફથી બીજા માનચાંદ પણ આપવામાં આવતા હતા.

AZAD HIND

ENGLISH EDITION

MAHATMA GANDHI ACCEPTS VICEROY'S INVITATION ATTENDS MEETING

Wavell's Scheme for ... Design of Tofold India in Bondage

... CASUALTIES IN OKINAWA

Bose Exposes ... South Plans To Seize India Industrial ...

U.S. Combat Casualties Exceed ... Mark

BRITISH PROPOSALS HELD NEGATION OF DEMOCRACY

British Opposes Czech Domination Of Germans

'આઝાદ હિંદ' હિંદી સ્વાતંત્ર્ય-સંઘ અને આઝાદ હિંદ સરકારનાં અંગ્રેજી મુખપત્રના તા. ૧૮મી જૂન ૨૬૦૫ (૧૯૪૫)ના અંકનું પહેલું

ફરિયાદપક્ષના બીજા સાક્ષી કે ધરગાવકરની જુબાની આજે શરૂ થઇ. સરકારી વકીલના સવાલોના જવાબ દરમિયાન એમણે જણાવ્યું કે—

'૧૯૩૧ મા હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. મલાયાની લડાઈમાં મેં ભાગ લીધો છે. ૧૯૪૨ ની ૧૬ મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમાં અંગ્રેજે જાપાનીઓને શરણે થઇ ગયા ત્યારે હું ત્યા હતો. આ૦હિં૦ફો૦ સાથે અગાઉ મારે કાંઈ સંબંધ નહોતો. મારી રેજિમેન્ટના અને બીજા માણસોને આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાતા રોકાવા મેં પ્રયત્નો કરેલા. બીજા હજારેક યુદ્ધકેદીઓની સાથે મને થાઇલેંડમાં મજૂરી કરવા મોકલેલો.'

સરકારી વકીલ ' એ છાવણીમાં તમને કેટલા દિવસ રાખવામાં આવેલા ?

સાક્ષી : ૮૮ દિવસ સુધી.

સ૦ વ૦ : ત્યાં તમારી સાથે કેવું વર્તન રાખવામા આવતુ હતુ ?

ભુલાભાઇ : એ વાતને આરોપીઓ સાથે કાંઇ સંબંધ છે ખરો ? એમા જો કોઇ ફરિયાદ હોય તો એ જાપાનીઓ સામે છે.

આથી સરકારી વકીલે સવાલ આગળ પૂછવાનું માંડી વાળ્યું તે પછી યુદ્ધકેદીઓની છાવણીમાંની પરિસ્થિતિ વિષે એમણે સખ્યાબંધ સવાલો પૂછ્યા જવાબમા સાક્ષીએ એ છાવણીના નાયક શીંગારાસીંઘ અને ફત્તેહખાન ઉપર આક્ષેપો કર્યા શીંગારાસીંઘ અને ફત્તેહખાન ઉપર ચાલતા બીજા એક ખટલામા શ્રી અસફઅલી એમના વકીલ હોવાથી એની સામે એમણે વાંધો ઉઠાવ્યો કે એ અફસરો સામે આ અદાલતમા આક્ષેપો કરીને તેમની સામેના ખટલામા પૂર્વગ્રહો ઊભા કરવા એ ઘણું અયોગ્ય છે. અદાલતે દસ મિનિટ સુધી ખાનગીમા મંત્રણા કરીને જાહેર કર્યું કે એ બે અફસરોના નામ લેવાવાં ન જોઇએ.

આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ કહ્યુ કે, 'શાહનવાઝ અને સેહગલ એ છાવણીમા આવતા હતા તે મને યાદ છે. એ બેઉ અફસરોને હું ઓળખું છુ '

વચ્ચે જ જજ-એડવોકેટે સાક્ષીને સૂચના આપી કે એમનો ઉલ્લેખ 'અફસરો' તરીકે નહિ પણ 'આરોપીઓ' તરીકે કરવો વધુમા સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

'આ૦હિં૦ફો૦ના કબજા હેઠળની એક છાવણીમાં યુદ્ધકેદીઓને ખરાબ વર્તન અને મારના ભોગ થતા મેં જોયા છે.... સિંગાપુરમાં લે૦ કર્નલ હંટે હિંદી લશ્કરને મેજર ફયુજીવારાને શરણે સોંપી દીધા પછી જાપાનીઓએ અંગ્રેજો અને હિંદીઓને જૂદા પાડેલા. આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા જે તૈયાર થયા એમને બીજાઓથી વિખૂટા પાડવામા આવ્યા હતા. ન જોડાનારાઓ જાપાનીઓના કબજામા રહ્યા હતા... મને જે છાવણીમા રાખવામાં આવ્યો હતો તેમા કોઈની સાથે ખરાબ વર્તન ચલાવેલું હોવાની મને જાણ નથી ખોરાક સારો નહોતો પણ બરાબર હતો..... છાવણીમાના અફસરોને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું કૅ. શાહનવાઝે કહ્યુ હતુ કે નહિ તે મને ચોક્કસ યાદ નથી.'

તે પછી ફરિયાદપક્ષના ત્રીજા સાક્ષી સુબેદાર મેજર બાબુરામ આવ્યા એમને અંગ્રેજી બરાબર નહોતુ આવડતુ તેથી એક દુભાષિયાને પણ બોલાવવામા આવ્યો અદાલતે આરોપીઓને પૂછ્યુ કે, દુભાષિયા સામે કોઈને વાંધો છે? કે. શાહનવાઝ અને કે. સેહગલે ના પાડી પણ લે. ધિલ્લને કહ્યું કે, અત્યારે મને કંઈ વાંધો નથી પણ એ જો પૂરી આવડતવાળો નહિ જણાય તો હું વાંધો ઉઠાવીશ જજ-એડવોકેટે કહ્યું કે આવડત છે કે નહિ તે અદાલત નક્કી કરશે. પાછળથી સાત ન્યાયાધીશોમાના એક મેજર બનવારીલાલ દુભાષિયા બન્યા સાક્ષીએ જુબાનીમા જણાવ્યુ કે—

'સિંગાપુરની શરણાગતિ પછી કૅ. કિયાનીના તાબા હેઠળની અમારી બેટેલિયન ફેરર પાર્કમાં ગઈ ત્યાં ગોળેક હજાર યુદ્ધકેદીઓ ભેગા થયા હતા.... લે. કર્નલ હંટે ધ્વનિવર્ધક યંત્ર ઉપરથી ત્યાં ભાષણ કર્યું કે, 'બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમને બધાને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે જાપાની સરકારના હાથમા સોંપી દઉં છું. જે રીતે તમે બ્રિટિશ સરકારના હુકમોનું પાલન કરતા હતા

એજ રીતે જાપાનીસ સરકારના હુકમ ઉઠાવજો નહિ તો તમને સજા થશે' તે પછી લે૦ ક૦ હ ટે મેજર ફ્યુજીવારાને કેટલાક કાગળીઆ સોપ્યા પછી મેજર ફ્યુજીવારાએ જાપાનીસ ભાષામાં ભાષણ કર્યું. તેનો અંગ્રેજી અને હિન્દુસ્તાનીમા તરજૂમો પણ કરવામા આવ્યો હતો. એમણે કહ્યુ કે, 'જાપાની સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે હું તમારો કબજો સંભાળી લઉ છુ, પણ મારી સરકાર તમને યુદ્ધકેદીઓ નહિ ગણે તમે સ્વતત્ર માનવીઓ છો અમારી પાસે ખોરાકની તગી છે અને યુદ્ધકેદીઓ પાસે મજૂરી કરાવવી પડશે. હુ તમને કે૦ મોહનસીઘના હાથમા સોપુ છુ એ તમારા સરસેનાધિપતિ રહેશે'

કે મોહનસીવે કહ્યુ કે, 'અંગ્રેજોએ આપણને જાપાનીઓના હાથમા સોંપી દીધા છે પણ જાપાનીઓ આપણને યુદ્ધકેદી ગણતા નથી, તેમજ તેમની પાસે ખોરાકની તગી છે આપણે એક આઝાદ હિંદ ફોજ ઊભી કરીએ કે જે હિંદને સ્વતત્ર કરવા માટે લડે. તમે આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાવા તૈયાર છો?' જવાબમા સભાના માણસોએ પોતાના હથિયારો ઊંચા કર્યાં, પાઘડીઓ હવામા ઉડાડી અને ઘણો આનદ દેખાડ્યો કે૦ મોહનસીવે કહ્યુ કે, 'તમને આનંદ પામતા જોઇને હું ખુશ થાઉં છુ પણ બરાડા પાડવાથી આપણને આઝાદી નહિ મળે અંગ્રેજોએ એવો આક્ષેપ કર્યો છે કે હિન્દી લશ્કર મલાયામા બરોબર લડયુ નથી. પણ હિન્દી લશ્કર પાસે કેવાક હથિયાર હતા તે આપણે જાણીએ છીએ. આપણી પાસે કેટલી ટેન્કો હતી? કેટલા વિમાનો હતા?... .'

કે કિયાનીના હુકમ પ્રમાણે એગ્ઝેક પરિષદમાં મે હાજરી આપી હતી. એમા કેટલાક ઠરાવો પસાર થયા હતા. આઝાદ હિંદ ફોજ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની સ્થાપના કરવાનું આ પરિષદમાં નક્કી થયું હતુ. સિંગાપુર, મલાયા, બર્મા, થાઇલેંડ, જાવા, સુમાત્રા,

ફિલિપાઇન્સ અને જાપાનમાંની સંઘની શાખાઓ તરફથી આ૦ હિં૦ ફો૦ માટે પૈસા, કપડાં અને ગંગરૂટા ભેગા કરવાનું પણ નક્કી થયું હતુ આ૦હિં૦ફો૦ માટેના હથિયારો, દારૂગોળો અને સામગ્રી જાપાનીસ સરકાર તરફથી પૂરા પાડવામા આવશે અને પછી રચાનારી હિન્દી સરકાર તરફથી એની કિંમત રોકડી ચૂકવવામા આવશે એવુ નક્કી થયુ હતુ...

એગંકોક પરિષદમાથી પાછા ફર્યા બાદ હું મારી પોતાની મરજીથી આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાયો હતો ૧૯૪૨ની ૧લી સપ્ટેમ્બરે આ૦ હિં૦ફો૦ની સ્થાપના થઇ હતી. એની પહેલી પાયદળ બેટેલિયનમાં મને મુકવામા આવ્યો હતો. બે ત્રણ દિવસ પછી અમે કવાયત કરવા માંડી થોડા દિવસ પછી અમને મશીનગન, મોર્ટાર, પિસ્તોલો અને ગાયફલો મળ્યા સિંગાપુરમા શરણે થયેલા હિંદી લશ્કરના એ હથિયારો હતા. અમારી બેટેલિયન હિંદી લશ્કરનો ખાખી પોશાક પહેરતી પણ અમારા બાવડાં ઉપર આ૦હિં૦ફો૦ના બિલ્લા હતા એમા જ કોંગ્રેસનો વાવટો અને 'આ૦હિં૦ફો૦' એવા અક્ષરો હતા...... કે મોહનસીંઘના ફરમાન મુજબ આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવેલી આગળ ઉપર નવી આ૦હિં૦ફો૦ ઊભી કરવાની ચળવળ ચાલેલી એમા હું ન જોડાયો એમાં ન જોડાનારાઓને જાપાનીઓએ ૧૯૪૩ની ૫ મી મેએ દિવસે ન્યુ ગિની મોકલી દીધા ત્યાની જાપાની છાવણીમાથી એક દિવસ હું નાસી છૂટયો'

' શ્રી ભુલાભાઈની ઊલટતપાસમા સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે—

'સિંગાપુરના શરણાગતિ પહેલા હું કે૦ શાહનવાઝના તાબા હેઠળની બેટેલિયનમાં હતો બ્રિટિશ અફસરોના તાબા હેઠળની કંપનીઓ ભાગી ગઈ ત્યારે પણ અમારી કંપનીએ લડવાનું ચાલુ રાખેલું...... . નીસૂનની યુદ્ધકેદીઓની છાવણી કે૦ શાહનવાઝના કબજા હેઠળ હતી આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા

અને ન જોડાયેલા બેઉને એ છાવણીમાં રાખ્યા હતા. એમની સાથેના વર્તનમાં કોઈ ભેદભાવ નહોતો. અમે સાથે જ રહેતા અને એક જ ખોરાક ખાતા. હું ત્યાં પહોંચ્યો ત્યારે પાણી, દીવા, વિ. ની કાંઈ સગવડ ત્યાં હતી નહિ. કે. શાહનવાઝે એ પૂરી પાડેલી. કે૦ શાહનવાઝે છાવણીનો કબજો સંભાળ્યો તે પછીથી પરિસ્થિતિ સુધરતી જતી હતી. ઇસ્પિતાલમાં મળતી સારવારમાં કોઇ જાતનો ભેદભાવ નહોતો રખાતો. કે૦ શાહનવાઝ અને બીજા અફસરોએ ઇસ્પિતાલ માટે પૈસા આપેલા. કે૦ શાહનવાઝની અપીલને લીધે ઇસ્પિતાલના દરદીઓને કોઇ જાતના ભેદભાવ વિના ફળો અને દવાઓ પૂરાં પાડવા ૨૫૦૦ ડૉલરનો ફાળો કરાયેલો......

પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ની ચળવળ હિંદની આઝાદી માટેની હતી તેથી હું એમા સ્વેચ્છાએ ભરતી થયેલો. હિન્દુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરવા માટે જાપાનીઓ આ૦હિં૦ફો૦નો પાંચમી કતાર તરીકે ઉપયોગ કરવા માગતા હતા તેથી સેનાપતિ મોહનસીંઘ અને જાપાનીઓ વચ્ચે મનભેદ ઊભા થયા અને પરિણામે આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવી. બીજી વારની આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની મેં ના પાડી, કારણકે મને થયું કે પોતાના ઉપયોગ માટે ફરીવાર જાપાનીઓ આ૦હિં૦ફો૦નો ઉપયોગ પાંચમી કતાર તરીકે કરશે.'

<u>૨૩મી નવેંબર: શુક્રવાર</u> **: ૫ :**

ફરિયાદપક્ષના ચોથા સાક્ષી જમાદાર અલ્તાફ રઝાકે કહ્યું કે—

'હિંદી લશ્કરમાં હું ૧૯૨૨ની સાલમાં જોડાયો. ૧૯૪૧ની જાન્યુઆરીમાં હું મલાયામાં હતો ત્યારે મને જમાદાર બનાવવામાં આવેલો. સિંગાપુરમાં હું યુદ્ધકેદી બન્યો હતો અને એક વરસ સુધી મલાયાની જુદી જુદી છાવણીઓમાં રહેલો.

પોર્ટ ડિક્સનમાંની યુદ્ધકેદીઓની છાવણીની મુલાકાતે કે. શાહનવાઝ આવ્યા ત્યારે એમણે ચોખ્ખું કહેલું કે, તમારે તમારી

પોતાની મરજીથી જ આ૦ હિં૦ ફો૦માં જોડાતું. આઠ મહિના પછી હું આ૦ હિ૦ ફો૦માં જોડાયો કારણકે મને અને બીજાઓને લાગ્યું કે જાપાનીઓના યુદ્ધકેદીઓ તરીકે મરવા કરતા હિંદની આઝાદી માટે મરવુ બહેતર છે આ૦ હિ૦ ફો૦ની મારી રેજિમેન્ટ ઓગસ્ટ ૧૯૪૪ સુધી ઉત્તર મલાયામા હતી ત્યાંથી પછી ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમા અમને રંગુન નજીકના એક સ્થળે લઈ જવામા આવેલા અમારી રેજિમેન્ટ કે૦ સહેગલના તાબામા હતી. એમણે અમને કહ્યું કે આ રેજિમેન્ટને હવે આગળ વધીને પોપા ટેકરી જવાનું છે.....

‘તો આપણે જાપાનીઓ સામે પણ લડશું !’

ફરિયાદપક્ષના છઠ્ઠા સાક્ષી લાન્સ-નાયક ગંગારામ નેવારે કહ્યું:—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો અને ૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરી-માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો. એક છાવણીમાં કે. શાહનવાઝ ભાષણ કરવા આવ્યા ત્યારે મેં એમને જોયેલા. એમણે કહેલું કે હિંદુસ્તાન હિંદુસ્તાનીઓનું છે. આપણે હિંદની સ્વતંત્રતા માટે લડવું જોઈએ; અને અંગ્રેજોને હિંદની બહાર હાંકી કાઢવા જોઈએ.

ફરિયાદપક્ષના સાતમા સાક્ષી સુબેદાર અસલનૂર ખાને કહ્યું કે—

૧૯૧૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. ૧૯૪૨માં મલાયામાં યુદ્ધકેદી બન્યો. એ વર્ષના એપ્રિલમાં હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો. લે૦ કર્નલ જિલાનીની ગુપ્તચર ટુકડીમાં હું હતો……જાસુસી અને ભાંગફોડના રસ્તાઓની અમને પીનાંગમાં ખાસ તાલીમ આપવામાં આવેલી. ૧૯૪૪ની ૨૭મી ફેબ્રુઆરીએ જાપાનીઓએ એક સબ-મરીનમાં હિંદુસ્તાન મોકલેલા બાર માણસોમાંનો હું એક હતો. સત્તર દિવસ પછી અમે હિંદને કાંઠે ઉતરવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ એમાં નિષ્ફળ ગયા. પછીથી માર્ચની આખરમાં અમે કિનારે પહોંચ્યા અને મેં મારી જાતને બ્રિટિશ સત્તાવાળાઓના હાથમાં સોંપી દીધી.

ફરિયાદપક્ષના આઠમા સાક્ષી જમાદાર સચાસીંઘે જણાવ્યું કે—

૧૯૩૩માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો. સિંગાપુરના પતન વખતે હું ત્યાં હતો. યુદ્ધકેદીઓની એક છાવણીમાં હું હતો ત્યાં લે૦ ધિલન અને તેમની સાથે મેજર ધારા આવેલા. મેજર ધારાએ ભાષણ કરતાં કહ્યું કે, ઘણા માણસો આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાઈ ગયા છે. આ૦હિં૦ ફો૦ માત્ર હિંદની આઝાદી માટે જ લડશે, બીજા કશાને માટે નહિ. જાપાનીઓ જો આપણી સામા થશે તો આપણે એમની સાથે પણ લડશું. હિંદની આઝાદી માટે લડવાની આ એક સોનેરી તક છે અને આવી તક ફરી પાછી નહિ આવે.

યુદ્ધકેદી તરીકે મને સારી સગવડ કે ખોરાકી નહોતાં મળતાં તેથી અને બીજા ઘણા આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા તેથી હું પણ એમાં જોડાયો......૧૯૪૪ની શરૂઆતમાં અમે બરમા ગયા...... ૧૯૪૪ની આખરમાં અમે પ્રરાવદીને મોરચે હતા. અમારી જમણી બાજુ મિત્રસૈન્યનો સખત તોપમારો ચાલતો હતો. પછી લે૦ હરિરામ આવ્યા. એમણે સફેદ વાવટો ફરકાવ્યો અને અમે ૮૪ માણસો બ્રિટિશ લશ્કરને શરણે થઈ ગયા.

ભુલાભાઈ: હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે તમે આ૦ હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા?

સાક્ષી: હું ઘણી મુસીબતોમાં હતો. એ મુસીબતોમાંથી છટકવા માટે હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલો.

ભુલાભાઈ—મુસીબત હોય કે નહિ પણ તમે શેને માટે લડવાના હતા?

સા—અમે કદી લડયા જ નહોતા.

ભુ૦—તમે આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયા ત્યારે તમને એટલી ખબર હતી ખરી કે હિંદની આઝાદીને ખાતર, એનો વિરોધ કરનાર ગમે તેની સામે, ખુદ જાપાનીઓ સામે પણ આ૦હિં૦ફો૦ લડવાની હતી?

સા૦—હા (હસાહસ).

તે પછી આવ્યા નવમા સાક્ષી કાકાસીંઘ. એમણે જાહેર કર્યું કે—

૧૯૪૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયેલો. સિંગાપુરના પતન વખતે હું ત્યાં હતો. મને યુદ્ધકેદી બનાવ્યા પછી ઘણે વખતે હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો હતો. યુદ્ધકેદીઓની એક છાવણીમાં હું હતો ત્યારે ૧૯૪૩ના માર્ચમાં લે૦ ધિલને ત્યાં એક ભાષણ કરેલું કે, 'તમે આ૦હિં૦ફો૦માં નહિ જોડાવ તો મુશ્કેલીમાં મૂકાશો. આપણે અંગ્રેજોને હિંદની બહાર હાંકી કાઢવું. તમારે કાંઇ બીક રાખવી

ન જોઇએ, કારણકે જે કાંઇ આવી પડશે તે ઉપલા અફસરો ઉપર આવશે.'

ફરિયાદપક્ષે તે પછી જ્યારે પોતાના દસમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ નવાઝને હાજર કર્યા, ત્યારે બચાવપક્ષના વકીલ શ્રી ભુલાભાઇએ અદાલતનું ધ્યાન એ હકીકત તરફ દોર્યું કે સાક્ષીની જુબાનીના સારમા પહેલી આ૦ હિં૦ફો૦ ને લગતી વિગતો છે, અને બીજી આ૦હિં૦ફો૦ ઊભી કરતા પહેલા ગુજારયેલા કહેવાતા સિતમો અને મુસીબતો સાથે એને કાંઈ સંબંધ નથી. આ મુદ્દાનો વિચાર કરવા અદાલત ઊઠી અને પાછા આવીને પ્રમુખશ્રીએ જાહેર કર્યું કે ૧૯૪૨ ના મે માસ પછીના સિતમો અને મુસીબતોની જુબાની જ દાખલ કરવાનો અદાલતે નિર્ણય કર્યો છે.

<u>૨૪મી નવેંબર : શનિવાર</u> : ૬ :

જમાદાર મહમ્મદ નવાઝે પોતાની જુબાનીમાં કહ્યુ કે–

૧૯૩૦માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો. મલાયામાં મને યુદ્ધકેદી બનાવવામાં આવેલો. આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની મેં ના પાડી. એક નજરકેદ છાવણીમાં હું હતો ત્યારે એક રાત્રે અગિયાર વાગે મને એક અફસરે બોલાવીને કહયું કે, આવી આકરી જિંદગી ગાળો છો એના કરતાં બહેતર છે તમે આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થઇ જાવ. જો તમે આ૦હિં૦ફો૦માં નહિ જોડાવ તો એનું પરિણામ તમારે ભોગવવું પડશે, ખાસ તો એટલા માટે કે બીજાને પણ તમે આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાવાનું કહી રહ્યા છો. તેમ છતાં હું ન જોડાયો. બીજે દિવસે મને અને ભરતી થવાની ના પાડનાર આઠ બીજા અફસરો ને કૂચ કરાવવામાં આવી. અમે કૂચ કરતા હતા ત્યારે આ૦હિં૦ફો૦ના સિપાહીઓએ અમને લાકડીથી માર્યા હતા. છાણના કોથળા ભરી ભરીને ૩૦૦ વાર છેટે લઈ જવાનું પણ અમને કહેવામાં આવેલું.

અમને એમ પણ કહેલું કે જો કોઈ પોતે બિમાર છે એમ કહેશે

અને જો દાક્તર કહેશે કે એ બિમાર નથી તો કામમાંથી છટકવાના આવા ઢોંગ કરવા માટે એને ૧૨ ફટકાની સજા થશે. આ રીતની સજા પામીને બેભાન થઇ ઢળી પડતો એક યુદ્ધકેદી મે જોયો છે બીજી એક વાર મે ચીસો સાંભળેલી અને ખાખી પોષાકવાળા એક માણસના હાથ લાકડી સાથે અને પગ લોઢાના ખીલા સાથે બાંધેલા જોયેલા એક અફસરને એની પાસે જતો અને એને મોઢે ઠૂંસા દીધા પછી લાઠી વડે એને મારતો મે જોયેલો જે સત્રી અમારી પાસે મજૂરી કરાવતો તે અમે ઢીલ કરીએ ત્યારે અમને મારતો રોજની હાજરી વખતે અમને કહેવાતુ કે હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્ર કર્યા પછી હિંદુસ્તાનીઓના હાથમાં સોંપી દેવાનો જાપાનીઓએ કોલ આપ્યો છે. અમને મળતો ખોરાક પૂરતો નહોતો અને તે હલકી જાતનો હતો. તે પછી મને એક અલગ છાવણીમા લઇ ગયા પણ હું આ૦હિં૦ ફો૦મા ન જોડાયો

ભુલાભાઈ જૂદી છાવણીમાંના કેટલા માણસોને તમે ઓળખો છો?

સાક્ષી તેર જણાને.

ભુ૦ તમે જણાવેલા તેર માણસોને શિસ્તભંગ અને ચોરી માટે સજા થયેલી એ વાત સાચી નથી?

સા૦. મને કાંઇ ખબર નથી

અગિયારમા સાક્ષી હવાલદાર મદદગાર સરવારે જણાવ્યુ :—

લડાઇ શરૂ થઇ ત્યારે હુ મલાયામાં હતો જેમાં ઘણા પંજાબી મુસ્લમાનો હતા એવી એક યુદ્ધકેદીઓની છાવણીમા મને લઇ જવાયો હતો એક જમાદારે અમારી પાસે આવીને અમને આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાવાનો આગ્રહ કર્યો. અમે બધાએ ના પાડી પછી જમાદારે કહ્યું કે, જેને ભરતી થવુ હોય તે એક બાજુ કનાતમાં ઊભા રહે પણ બધાએ આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થવાની ના પાડી. બડી સુબેદાર

અને જમાદારે અમારી ઉપર ગોળીબાર કરવા માંડયા અને ચોકીદારોને પણ એમ કરવા કહ્યું. અમારામાના બે, લાન્સ–નાયક મહમ્મદ આઝમ અને જમાદાર અલ્લાહ દિત્તા માર્યા ગયા. નાયક મહમ્મદ હાનિફે બૂમ પાડી કે 'નાગ–એ–તકબીર.' બધાએ જવાબ આપ્યો : 'અલ્લા–હો –અકબર.' પછી ગોળીબાર કરતા ચોકીદારો ઉપર અમે હુમલો કર્યો. અમારામાંના ઘણા ઘાયલ થયા. અમારામાના એકે એક ચોકીદારના માથામાં પાવડો માર્યો અને એ ઢળી પડયો. એના માથાના કાચલાં થઈ ગયાં. પંદર મિનિટ સુધી ચોકીદારોએ ગોળીબાર ચાલુ રાખ્યો. અને પછી ઘવાયેલાઓને એ પોતાથી લૉરીઓમાં ઉડાવી ગયા.

તે પછી જાપાની અફસરો, આ૦હિં૦ફો૦ના અફસરો અને એક કર્નલ ત્યાં આવ્યા. કર્નલ દુભાષિયાનું કામ કરતા હતા. જાપાની અફસરોએ અમને કહ્યું કે, 'આ રીતનુ વર્તન જો તમે ચાલુ રાખશો તો તમને જાનથી મારી નાખવામા આવશે તમે આ૦હિં૦ફો૦ના એક અફસરને મારશો તો બદલામાં તમારામાંથી એકસોના જાન લેવાશે.'

તે પછી અમને એક નજરકેદ–છાવણીમાં લઈ ગયા. ત્યાં અમને નેતરની સોટીથી મારવામાં આવ્યા. મને એટલી બધી ધ્રુજ થઇ કે હું બેભાન બની ગયો; અને મને ઇસ્પિતાલમાં લઇ જવાયો. ઇસ્પિતાલમાંથી નીકળ્યા બાદ હું ઝાંસી છાવણીમાં ગયો અને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો. પાછળથી અંગ્રેજો સાથે મળી જવાનો મારો ઈરાદો હતો.

<u>૨૬મી નવેંબર : સોમવાર</u> : ૭ :

ફરિયાદપક્ષના બારમા સાક્ષી જમાદાર મહમ્મદ હયાતે આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી ન થવા માટે પોતાની ઉપર અને પોતાના મતના બીજાઓ ઉપર વીતેલાં વીતકોના સખ્યાબંધ પ્રસંગો વર્ણવ્યા. એમના કહેવા પ્રમાણે આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાનારને કેદ–છાવણીમાં વારંવાર માર પડતો, કાંકરીવાળા ભાત ખાવા મળતા, જોઈએ તેટલું પાણી

મળતું નહિ, એમનાં અપમાનો થતાં, મજૂરી કરાવવામાં આવતી અને બિમાર પડવા છતાં દાક્તરી મદદ મળતી નહિ. એમને એમ કહેવામાં આવતું કે આ બધી હાડમારીમાંથી બચવાનો ઈલાજ એકજ છે— આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થઇ જવાનો. છતાં એમણે મચક આપી નહોતી. દિવસો, અઠવાડિયાઓ અને મહિનાઓ સુધી જુલમો સહન કર્યાં છતાં આ૦હિં૦ફો૦માં પોતે કદી ભરતી થયા નહોતા એમ એમણે કહ્યું. છેવટે બીજા ૨૪૦૦ની સાથે ૧૯૪૩ના મેમાં એમને ન્યુ ગિની મોકલવામા આવેલા. ૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં અમેરિકનો હોલેન્ડીઆ આવ્યા ત્યારે જમાદાર મહમ્મદ હયાત એમને મળી ગયેલા.

ઉલટ તપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે, 'નાગરિકોની માલિકીની સાત ગાય ચોરી, તેની કતલ કરીને તેને ખાઇ જવાના ગુન્હાસર મેજર અઝીઝ અહમદે મારી ટૂકડીના માણસોને નજરકેદ છાવણીમાં મોકલ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થવા મેં મારી જાતને રજુ કરેલી પણ હું ભરોસાપાત્ર નહિ હોવાથી મને નકારવામાં આવેલો એ વાત ખોટી છે. આ૦ હિં૦ફો૦માં ભરતી થવા હું કદી ગયો નથી.'

ફરિયાદપક્ષના તે પછીના ગુરખા સાક્ષી હવાલદાર વોલીત બહાદુરે પણ સિંગાપુરની શરણાગતિ પછી આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું પોતાની ઉપર કેવું દબાણ થયું હતું અને ન જોડાવા બદલ કેવા જુલમો થયા હતા તેનું બયાન આપ્યું. સાક્ષી છેવટ સુધી એક નજરકેદ છાવણીમાં રહેલ અને અંગ્રેજો પાછા ફર્યા ત્યારે એમને મળી ગયેલ. કેદ–છાવણીમાં વારંવાર એમની સામે ભાષણ કરાતાં અને હિંદની આઝાદી ખાતર લડવા માટે આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થવાનો આગ્રહ એમને કરવામાં આવતો.

ચૌદમા સાક્ષી પણ એક ગુરખા સિપાહી રવીલાલ હતા. સિંગાપુરમાં યુદ્ધકેદીઓની એક પછી એક નજરકેદ–છાવણીઓમાં

એમની બદલી કરવામાં આવતી અને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું એમને કહેવામાં આવતું, પણ સાક્ષી હમેશાં એમાં જોડાવાનો ઇન્કાર કરતા. ન જોડાવા માટે એમને પણ વેઠવી પડેલી અનેક મુસીબતોનું બયાન એમણે અદાલત સમક્ષ રજૂ કર્યું. પોતાની પાસે કરાવતી મજૂરી અને અકારણ કે સકારણ એમને પડેલા મારની વિગતો પણ એમણે પ્રસંગવાર આપી. ૧૯૪૫ના ઑગસ્ટ સુધી એ મલાયામાંની નજરકેદ–છાવણીમાં જ રહેલા. અંગ્રેજોએ પાછા ફરીને એમને મુક્ત કર્યા.

પછી સુબેદાર રામસરૂપ સાક્ષી તરીકે આવ્યા. સિંગાપુરના પતનને આગલે દિવસે દુશ્મનના હાથમાંથી બચવા માટે ને નાગરિક પોષાક પહેરીને શહેરમાં છટકી ગયા હતા. પણ પાછળથી એ પકડાયેલા. આ૦હિં૦ફો૦માં ન જોડાવા બદલ પોતાની ઉપર પણ જુલમો થયાની વાત એમણે કરી એક દિવસ એમને બહુ માર પડયો પછી એ ભરતી થવા કબૂલ થયા. હિંદુસ્તાનની લશ્કરી પરિસ્થિતિની માહિતિ મેળવવા એમને છૂપી રીતે આ દેશમાં મોકલવામાં આવેલા. પણ અહિં આવીને તરતજ એ પોતાને ઘેર પહોચી ગયા અને ફીરોઝપુરના પોતાના લશ્કરી–મથક ઉપર પોતાની જાત રજુ કરી.

૨૭મી નવેંબર: મંગળવાર : ૮ :

ઉલટતપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦નું ધ્યેય હિંદને આઝાદ કરવાનું હતું, અને પોતે એ સ્વીકાર્યું હતું તેમજ પોતે આ૦હિ૦ફો૦માં રાજીખુશીથી રહ્યા હતા ..... એ હિંદમાં જાસુસ તરીકે આવ્યા હતા અને અહિં આવવામાં એમનો ઉદ્દેશ લશ્કરી પરિસ્થિતિ વિશે માહિતી એકઠી કરવાનો હતો–નહિ કે આ૦હિં૦ફો૦–માંથી ભાગી છૂટવાનો.

ફરિયાદપક્ષના સોળમા સાક્ષી હતા લાન્સ–નાયક દિટર મોહિન્દર–સીંઘ. એમણે કહ્યું કે, '૧૯૪૨ ના સપ્ટેંબરમાં હું નજરકેદ–છાવણી–માંથી આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી થયો હતો. મારી ટૂકડીનું કામ છૂપે વેશે ફરવાનું, હિંદુસ્તાનમાં પેસી જવાનું અને ભાંગફોડ કરવાનું હતું. પહેલી

આ૦હિં૦ફો૦માં હું રાજીખુશીથી ભરતી થયો હતો. પણ બાજી આ૦હિં૦ફો૦માં હું જોડાયો કારણકે માગથી મુસીબતો સહી જતી નહોતી. છટકી જવાના ઈરાદાથી હું ભરતી થયેલો.

૨૮ મી નવેંબર : બુધવાર : ૯ :

સત્તરમા સાક્ષી સિપાહી દિલાસાખાન ૧૯૪૨ માં આ૦હિં૦ફો૦-માં જોડાયેલા અને મોરચા પર એની ચોકીઆત કામગરી બજાવેલી પણ ખરી. નાસીને પાછળથી એ અંગ્રેજોને પક્ષે ભળી ગયેલા. એમણે કહ્યું કે, 'પહેલાં મને આઝાદ બ્રિગેડમાં મૂકવામાં આવેલો. પછી ખોઝ બ્રિગેડમાં મારી બદલી કરાઇ. એ કે૦ શાહનવાઝ ખાનના તાબામાં હતી. અમારી બ્રિગેડ સામે કે૦ શાહનવાઝે ભાષણ કરેલું કે–

'ખોઝ બ્રિગેડમા સુનંદા માણસો છે. અને સહુથી પહેલાં એને જ મોરચા ઉપર જવાનુ છે. તમે મોરચા ઉપર જશો ત્યારે ઘણી મુસીબતો વેઠવી પડશે, અને જો કોઇને મોતનો કે મુસીબતોનો ડર હોય તો એ નીકળી જઈ શકે છે. આપણે આપણા સાથી જાપાનીઓની પડખે રહીને લડીએ ત્યારે ઉતરતી કક્ષાના સિપાહીઓ દેખાઇને આપણા રાષ્ટ્રને કલંક ન લાગવા દેવુ જોઇએ. હિંદુસ્તાન પહોંચશુ ત્યારે આપણાથી મોટી સ્ત્રીઓને આપણી માતા ગણવાની છે અને નાનીને બહેન-દીકરી ગણવાની છે આ સૂચના કોઇ નહિ માને તો એને ઠાર મારવામાં આવશે. હિંદ પહોંચ્યા પછી જો કોઇ જાપાનીને, સ્ત્રીઓ સાથે ગેરવર્તન કરતો તમે જૂઓ તો પહેલાં એને ચેતવણી આપવી, તેમ છતાં એ ન માને તો બળ વાપરવાની અને એને ઠાર સુદ્ધાં મારવાની તમને છૂટ છે. આપણી લડત હિંદુસ્તાનની આઝાદી અને આબાદી માટેની છે, નહિ કે જાપાનીઓના ફાયદા માટેની. આપણે આઝાદીની લડત લડવાની છે અને એને માટે આપણુને બહાદુર માણસોની જરૂર છે, બાયલાઓની નહિ. જ્યારે હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર થાય ત્યારે આજે આપણને મદદ કરી રહેલા જાપાનીઓ જો આપણને દબાવવા કોશિશ કરે તો

આપણે એમની સામે પણ લડશું આજે પણ જો કોઈ જાપાની તમને એક તમાચો મારે તો તમે એને ત્રણ મારજો, કારણ કે આપણી સરકાર અને જાપાની સરકાર એકજ સપાટી ઉપર છે અને આપણે જાપાનીઓના લેશમાત્ર પણ દાબમા નથી’

ઉલટ તપાસ દરમિયાન સાક્ષીએ રંગુન છોડવાને આગલે દિવસે નેતાજી તરીકે ઓળખાતા સુભાષચંદ્ર બોઝે બ્રિગેડ સમક્ષ કરેલુ ભાષણ યાદ કર્યું. સુભાષ બોઝે કહેલુ :—

‘ હિંદને સ્વાધીન કરવા માટેના તમે સ્વતંત્રતાના સૈનિક છો. મોરચા ઉપર તમારે કષ્ટો સહન કરવા પડશે તમારી ઇચ્છા હોય તો તમે પાછળ નહી હઠી શકો છો આપણે હિંદની સ્વાધીનતા માટે લડી રહ્યા છીએ, તેથી પૈસા અને બીજી સામગ્રી અંગે આપણી સ્થિતિ સારી નથી બની શકે તેટલુ અમે તમને આપીએ છીએ આપણે ગરીબ છીએ એટલે ખોરાકમા અત્યારે તમને મળે છે તેથી વધુ સારુ અમે કઇ આપી શકીએ તેમ નથી ઓછા ખોરાક ઉપર તમારે ચલાવી લેવુ પડશે’

સરહદી રાયફલ ટુકડીના હવાલદાર નવાબખાન અદાલતમા સાક્ષી હતા ૧૯૩૭ની આખરમા એ હિંદી લશ્કરમા જોડાયેલા અને સિંગાપુરના પતન વખતે ત્યા હાજર હતા ૧૯૪૩ના ઓક્ટોબરમા એ આઝાદ હિંદ ફોજમા જોડાયા અને સુભાષ બ્રિગેડ અથવા ગેરીલા રેજીમેન્ટ નં. ૧મા એમને મૂકવામા આવ્યા . એમની બ્રિગેડ ૧૯૪૪ ના મે મહિનામા ઇમ્ફાલ મોરચે ગઈ હતી ઉલટ તપાસમા એમણે જણાવ્યુ કે.

‘ આઝાદ હિંદ ફોજમાં જોડાયા પછી મને ખબર પડી કે એ ફોજને દુનિયાની કોઈપણ સેના સામે લડવાનું હતું—જરૂર પડયે જાપાની-ઓની સામે પણ હુ બ્રિગેડમા હતો ત્યારે જાપાનીઓ પાસેથી નહિ પણ મારા પોતાના હિંદી અફસરો પાસેથી તાલીમ મેળવતો હતો. મારા વિભાગમા કે આઝાદ હિંદ ફોજમા બીજે કયાય પણ કોઈ જાપાની

અફસરપદે હતો નહિ. લે૦ અબ્દુલ રહેમાનના હાથ નીચે ખોરાકી-ખાતુ હતુ અને હું તેમનો મદદનીશ હતો અમને મળતા ખોરાકમા ચોખા, નીમક અને થોડુ તેલ અપાતા મોરચા ઉપર ઘણી મુસીબતોની વચ્ચે આ૦હિ૦ફો૦ લડતી હતી હુ નોકરી ઉપર હતો તે દરમિયાન મે મારી ફરજ વફાદારીપૂર્વક બજાવી હતી . મોરચા પર જતા સૈનિકોને ઉદ્દેશીને કરેલા એક ભાષણમા સુભાષ બોઝ બોલેલા કે—

આ૦હિ૦ફો૦ હિંદની સ્વાધીનતા માટે લડી રહી છે એ એનુ એનુ ધ્યેય છે આપણે જાપાનીઓના ફાયદા માટે નથી લડી રહ્યા હિંદુસ્તાન આઝાદ થઈ શકે એના માટે આ૦હિ૦ફો૦ જાપાનીઓની એક મિત્ર તરીકેની મદદ લ્યે છે આપણા સાધનો અને નાણા મેળવવાના માર્ગો ઓછા છે. જિંદગીની વધુ સારી જરૂરિયાતો મેળવવા માટે આ૦હિ૦ફો૦ મા જોડાવાનો ભ્રમ કોઇ રાખે નહિ જો આગળ આવવાની ઈચ્છા ન હોય તેણે ન આવવુ

તેમ છતા અમારી ટુકડીમાથી કોઈ પાછુ વળ્યુ નહોતુ તે પછી રેજિમેન્ટ અને કપનીના કમાન્ડરે મોરચા પર ન જના ઇચ્છનારાઓના નામ મગા પણ કોઈએ નામ લખાવ્યાનું હુ જાણતો નથી જ્યારે હુ નાસીને અગ્રેજો સાથે મળી ગયો ત્યારે મને ઘેર જવા દેવામા આવેલો .અમને જ્યારે કાઈ ખોરાક ન મળતો ત્યારે અમ રે જગલમા જ્યાંને જે મળે તે ખેચુ કરવુ પડતુ

ફરિયાદપક્ષના ઓગણીસમા સાક્ષી સિપાહી હનુમાનપ્રસાદ ૧૯૪૧ મા હિંદી લશ્કરમા જોડાયેલા સિગાપુરના પતન પછી ૧૯૪૩ ના એપ્રિલમા એ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાયેલા એમને નેહરુ રેજિમેન્ટની ૧૭ મી બેટેલિયનમા મૂકવામા આવેલા એમની ટુકડી ૧૯૪૪ના નવેમ્બર બરમા ગયેલી એ મેજર ધિલનના તાબામા હતી. ૧૯૪૫ના ફેબ્રુઆરીમા પોપાને મોરચે એમની કપની હિંદી લશ્કરની એક શુ ખા તૂટકીને શ ણે થઈ હતી.

પઢાવાયેલા સાક્ષીઓ ?

વીસમા સાક્ષી તોપચી બહાલસીંઘ ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરીમાં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયા ત્યાં સુધી મલાયાની જુદી જુદી નજરકેદ-છાવણીમાં હતા. બરમામાં પોપા ટેકરીને મોરચે ગયેલી આ૦હિં૦ફો૦ની, ટુકડીઓમાં એ પણ શામિલ હતા. ઉલટતપાસમાં ભુલાભાઈએ એમને પૂછ્યું: 'આ૦હિં૦ફો૦ હિંદની સ્વાધીનતા ખાતર લડવા માટે ઊભી કરવામાં આવી હતી એ તમે જાણતા હતા ?'

સાક્ષી : ના.

ભુ૦ : તમે આ૦હિં૦ફો૦ માં જોડાયા હતા, ખરું કે નહિ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : એમાં કોણ કોણ હતું ?

સા૦ : હિંદીઓ અને મલાયાવાસીઓ.

ભુ૦ : એમનું કામ લડવાનું હતુ ?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : શેને ખાતર લડવાનુ ?

સા૦ : મારામાં મર્યાદિત બુદ્ધિશક્તિ છે અને મને સવાલ સમજાતો નથી.

ભુ૦ : ઠીક, ત્યારે તમને હું એટલેથી જવા દઉં છું.

એકત્રીસમા સાક્ષી હતા જાટ રેજિમેન્ટના સિપાહી સૈયદુલ્લાખાન. ૧૯૪૦ની ૧૨મી ડીસેમ્બરે હિંદી લશ્કરમાં એ જોડાયેલા. અને ૧૯૪૨ ની બીજી જાન્યુઆરીએ મલાયા પહોંચેલા. સિંગાપુરના પતન પછી ૧૯૪૩ ના સપ્ટેંબર કે ઑક્ટોબરમાં એ આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ ના માર્ચ મહિનામાં એમની ટુકડી બરમામાં પોપા ટેકરીના વિસ્તારમાં ચોકિયાતી-કામગરી બજાવતી હતી. અમેરિકનો

અને અંગ્રેજોનું સ્થાન શોધવાનો એ પ્રયાસ કરતી હતી...એમની ટૂકડી જાપાનીઓ સાથે એક ગામમાંથી પસાર થતી હતી ત્યારે એની ઉપર તોપમારો થયો. એ દોડીને એક હવાઇ હુમલામાં રક્ષણ આપતી ખાઈમાં ઊતરી પડ્યા. તોપમારો બંધ થયો પછી બહાર નીકળીને એમણે જોયું તો ન મળે જાપાનીઓ કે ન મળે હિંદીઓ. પછી એ હિંદી લશ્કરની એક ગુરખા બેટેલિયનને શરણે થઈ ગયા.

સવાલ : તમે કાંઈ રોજનીશી રાખો છો ખરા?

સાક્ષી : હું અભણ માણસ છું અને રોજનીશી રાખતો નથી.

ભુ૦ : ત્યારે તમે પટપટ બોલી ગયા એ બધી તારીખો તમે યાદ કેવી રીતે રાખી? બે ડઝન જેટલી તારીખો મેં સાંભળી છે.

(એનો કાંઇ જવાબ ન મળ્યો.)

શ્રી ભુલાભાઇએ પોતાનો સવાલ ફરીથી પૂછ્યો અને કહ્યું: 'તમે કાંઇ રોજનીશી રાખતા નથી. તો એક પછી એક આ તારીખો તમે કઇ રીતે આપી તે હું જાણવા માગું છું.'

સાક્ષી હજી ગળચવાં ગળતો હતો એટલે શ્રી. ભુલાભાઇ બોલ્યા: 'તમને હું સીધો સવાલ જ પૂછું: આ અદાલતમાં આવતાં પહેલાં આ બધી જુબાની તમને શીખવવામાં આવી છે? 'હા' કે 'ના'માં જવાબ આપો.

સા૦ : શી જુબાની આપવી તે મને કહેવામાં આવેલું.

ભુ૦ : એને કારણે જ તમને આ તારીખો યાદ રહી હતી ને?

સા૦ : હા.

ભુ૦ : તમને આ બધી તારીખો ગોખાવવામાં આવેલી?

સા૦ : હા.

બાવીસમા સાક્ષી લાન્સ-નાયક મહમ્મદ સૈયદ ૧૯૪૩માં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા. ૧૯૪૪ની આખરમાં કે ૧૯૪૫ની શરૂ-

આતમા એમની રેજિમેન્ટ બરમામા હતી ત્યારે એની સમક્ષ ભાષણ કરતા લે૦ કર્નલ સેહગલે કહેલુ કે—

'મોરચા પર લડી રહેલી કોઈ ટૂકડીનુ નેતૃત્વ લેવાની લાબા કાળની મારી ઇચ્છા હતી એવી કોઇ ટૂકડીનુ નેતૃત્વ મને સોપવાની વિનતિ મે નેતાજી સુભાષચદ્ર બોઝને કરેલી જે ગેરીના રેજિમેન્ટ એના ઉજળાના નામ માટે જાણીતી છે તેની લગામ સભાળી શકવા બદલ હુ મારી જાતને ભાગ્યશાળી માનુ છુ બેટેલિયનના કમાન્ડરોથી જે દૂર ન થઇ શકે એવી ફરિયાદ કે મુશ્કેલી કોઇને જો હોય તો એમણે મારી પાસે આવવુ અને હુ તે નિવારવા પ્રયત્ન કરીશ '

બરમામા પોપા ટેકરીને મોરચે લડતા લડતા હુ નાસીને અગ્રેજો સાથે મળી ગયેલો

ઉલટતપાસમા સાક્ષીએ કહ્યુ કે પોપા ટેકરી ઉપર લે૦ ક૦ સેહગલે કરેલા ભાષણમા કહેલુ કે—

'આ લડાઈની મુસીબતો જે ન ખમી શકતા હોય એમણે એમના નામ મને આપવા અને એમને મોરચાની પાછળના વિસ્તારમા મૂકવામા આવશે કોઈ અફસરોને કે સૈનિકોને સામા પક્ષે જવા રહેવુ હોય તો તે જઇ શકે છે '

નેતાજી બોઝનું એક લાગુ ભાષણ મે સાભળેલુ હિદની આઝાદી કાજે લડવાનો એમણે અમને આગ્રહ કર્યો હતો એમણે કહેલુ કે, 'હિદુસ્તાનના કરોડો કગાલોના આપણે પ્રતિનિધિઓ છીએ અને ખિસ્સાખર્ચની નાની રકમોથી અને સરકારની મર્યાદિત શક્તિથી મળી શકે તેટના ખોરાકથી સતોષ માનવો જોઇએ ઘણા જ થોડા સમયમા આ રેજિમેન્ટ મોરચા પર પહોચશે આપણે જ્યા જન્મ લીધો છે એ દેશ પ્રત્યેની ફરજ આપણે બજાવવી જોઇએ,'

<u>૨૩મી નવેબર શુક્રવાર</u> : ૧૦ :

ત્રીસમા સાક્ષી સરહદી હવાલદાર ગુનામ મહમ્મદ ૧૯૪૨ના

ઑક્ટોબરમાં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા. ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરીમાં બ્રહ્મામાં નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ એમની રેજિમેન્ટની મુલાકાતે આવેલા ત્યારે સિપાહીઓ સમક્ષ એમણે ભાષણ કરેલું કે—

'ગયે વરસે આ૦હિં૦ફો૦એ પહેલીજ વાર રણમેદાનમાં દુશ્મનનો સામનો કર્યો હતો. આ૦હિં૦ફો૦નાં કાર્યો અદ્ભૂત હતાં, માની ધારણા બહારના હતા, અને દોસ્ત તથા દુશ્મન બેઉની પ્રશંસા એણે મેળવી હતી. જ્યાં જ્યાં આપણે એની સાથે લડયા ત્યાં ત્યાં દુશ્મનને આપણે સખત હાર ખવરાવી છે. ખરાબ હવામાન અને બીજી મુશ્કેલીઓને કારણે, પરાજય પામ્યા વિના—એક વ્યૂહના પગલા તરીકે આપણાં દળો આપણે ઇમ્ફાલ મોરચેથી પાછાં ખેચી લેવા પડયા હતાં. હવે આપણે એ મુશ્કેલીઓને પાર કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.... પણ સૌએ યાદ રાખવુ જોઇએ કે આપણી ફોજ તો એક ક્રાન્તિકારી સેના છે. માનવશક્તિથી જેટલા સુસજ્જ આપણા દુશ્મનો છે એટલાં આપણે નથી. આપણા દુશ્મનોએ નક્કી કર્યું છે કે હિંદુસ્તાનના રક્ષણની પહેલી લડાઇ એ આસામમા લડશે અને એ વિસ્તારને એમણે હિંદનું સ્ટાલિનગ્રાડ બનાવ્યો છે.

આ વરસ લડાઈનું નિર્ણયાત્મક વર્ષ હશે. હિંદની આઝાદીનું ભાવિ ઇમ્ફાલની ટેકરીઓ નજીક અને ચિત્તાગોંગનાં મેદાનો ઉપર નક્કી થઇ જશે. ગયે વર્ષે આપણા કેટલાક સિપાહીઓ દુશ્મન સાથે ભળી ગયેલા. આ વખતે આપણે મોરચા ઉપર જઈએ ત્યારે એક પણ માણસ દુશ્મનપક્ષે ચાલ્યો જાય એ હું નથી ઇચ્છતો. એટલે, નબળાઈ, નામર્દાઇ કે બીજા કોઇ કારણસર પોતે મોરચા પર જઇ શકે તેમ નથી એમ કોઇને લાગે તો એણે એની રેજિમેન્ટના કમાન્ડરને એ ખબર આપવા, અને એને પાછળ રાખવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે.

હું તમારી સામે કોઇ અત્યંત ગુલાબી ચિત્ર દોરવા માગતો

નથી. ભૂખ, તરસ અને બીજી મુસીબતો ઉપરાંત મોરચા પર જાવ ત્યારે મોતનો પણ તમારે સામનો કરવો પડશે. દુશ્મને તમામ તૈયારીઓ કરી છે એટલે આપણે પણ આપણી બધી શક્તિઓ એકત્રિત કરવી પડશે.

આ૦હિં૦ફો૦ના અત્યારના પોકાર 'ચલો દિલ્હી' ઉપરાંત આજથી એક બીજો પોકાર પણ શરૂ કરવામાં આવશે. એ છે : ખૂન, ખૂન, ખૂન. એટલે કે હિંદુસ્તાનની ૪૦ કરોડની પ્રજા માટે આપણે આપણું ખૂન વહાવશું. એજ રીતે, એ ધ્યેય માટે દુશ્મનનું લોહી પણ આપણે વહેવડાવશું. દક્ષિણમાંના હિંદી નાગરિકોનો પોકાર આ હશે : નિચ્છાવર સબ કરો, બનો સબ ફકીર.' ઇન્કિલાબ ઝીંદાબાદ! ચલો દિલ્હી! ખૂન, ખૂન, હજી વધુ ખૂન!'

માર્ચ મહિનામાં પ્પીનબિન ઉપર હલ્લો કરવા બેટેલિયન નં. ૨ ની બે કંપનીઓ મોકલવામાં આવી હતી. એ રવાના થાય તે પહેલાં કે. શાહનવાઝખાન એને મળવા આવ્યા. એમણે કહ્યું: 'બેટેલિયન નં. ૨ ના સિપાહીઓ ઉપર અમારી નજર મંડાયેલી છે. એ બેટેલિયનની બે કંપનીઓ આજે પહેલી જ વાર મોરચા ઉપર જઈ રહી છે. ગયા વર્ષની લડાઇ દરમિયાન મેળવેલા અનુભવ ઉપરથી હું કહી શકું છું કે દુશ્મન બાયલો છે. તમારી પાસેથી હું આશા રાખું છું કે હિંદુસ્તાનનું નામ તમે કોઇ રીતે નીચું નહિ પાડો. તમારે માટે હું પ્રાર્થના કરું છું.'

તે પછી સાક્ષીએ એ મોરચા પરના એક પ્રસંગની વાત કરી, જેમાં આ૦હિં૦ફો૦ના અફસરના તાબા હેઠળની એક ટૂકડીમાંના જાપાનીઓ દુશ્મનના ગોળીબારનો અવાજ સાંભળીને ભાગી ગયા હતા. બરમાને મોરચે દુશ્મનની ટૂકડીઓ સાથે આ૦હિં૦ફો૦ના સિપાહીઓને થયેલી અથડામણો, આ૦હિં૦ફો૦એ ભગાડેલા દુશ્મન સૈનિકો, આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર એક રચને બાર બ્રિટિશ વિમાનોએ

૩–૪ કલાક સુધી કરેલો બોમમારો, વિનુ વર્ણન કર્યા બાદ સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે ૧૯૪૫ના એપ્રિલની આખરમા કે૦ સેહગલ અને તેમના માણસો ચારે બાજૂથી ઘેરાઈ ગયા હતા. પોતાના માણસોને ભેગા કરીને કે૦ સેહગલે એમને કહ્યુ, 'આપણી સામે હવે ત્રણ રસ્તા ખુલ્ના છે. એક તો અગાઉની માફક લડતા લડતા દુશ્મનની હરોળ વીંધીને જતા રહેવાનો, બીજો નાગરિક-વેષમા ભાગી નીકળવાનો અને ત્રીજો યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનો' એક કલાકની વિચારણા બાદ બધા અફસરોએ યુદ્ધકેદીઓ બની જવાનુ નક્કી કર્યું.

તે પછી કે સેહગલે મિત્રદળોના કમાન્ડરને એક ચિઠ્ઠી મોકલી. એમણે સાક્ષીને કહેલુ કે પોતે યુદ્ધકેદી બનવા માગે છે એવુ એમણે એ ચિઠ્ઠીમા લખ્યુ હતુ કે૦ સેહગને પોતાના અફસરોને કહેલુ કે, યુદ્ધકેદીઓ બનાવવાની આપણી માગણી નહિ સ્વીકારાય તો આપણે લડવાનુ ચાલુ રાખશુ

શરણાગતિ પૂર્વેના દિવસોની વાત કરતા સાક્ષીએ કહ્યુ કે, ૧૯૪૫ના માર્ચમા અમારી રેજિમેન્ટ પોપા પહોચી ત્યારે કે. સેહગલે અમને કહેલુ કે, 'જેમને આંઝાદ હિંદ ફોજમા ન રહેવુ હોય અને દુશ્મન-પક્ષે જતા રહેવુ હોય તેમણે મને એ વાત કરી દેવી એટલે એ બધાને એક ટુકડીરૂપે દુશ્મનની છાવણીમા મોકલી દેવાની વ્યવસ્થા કરવામા આવશે પણ પોતાની સાથે હથિયારો કે કાગળિયા લઇ જવાની રજા આ લોકોને મળશે નહિ. હુ એમ ઇચ્છુ છું કે એક-એક જણ બબ્બે માણસો નાસી ન જાય.'

સાક્ષીએ થોડા કિસ્સા વર્ણવ્યા, જેમા ફોજમાથી નાસી છૂટનારાઓ અને નાસી છૂટવાની કોશિશ કરનારાઓએ પોતાની ભૂલ કબૂલ કર્યાથી અને માફી માગ્યાથી કે૦ સેહગલે તેમની સજા માફ કરી હતી હુકમપાલનની ના પાડવા બદલ મોતની સજા પામેલા

એક હવાલદાર ગંગાસરણને પણ કે૦ સેહગરે મારી બક્ષ્યાની વાત સાક્ષીએ જણાવી

ઑગસ્ટ ૧૯૪૩મા પોતે સિંગાપુરની એક છાવણીમા હતા ત્યારે સાક્ષી અને બીજાઓની સમક્ષ ભાષણ કરતા કર્નલ શાહનવાઝે કહેલુ કે, 'આ૦હિ૦ફો૦ હિંદની સ્વાધીનતા માટે ઊભી કરવામા આવી કે બ્રિટિશ શાહીવાદ સામેજ નહિ, પણ હિંદની આઝાદીના માર્ગમા અંતરાય કરનારાઓ અને હિંદને ગુલામ બનાવવા માગનારી બીજી કોઈ પણ સત્તા સામે પણ એ લડશે જેણે બ્રિટિશ સરકારની ઘણી સેવા કરી જે એના કુટુંબમાથી હુ આવુ છુ પણ જેમ હઝરત ઇમામે સત્ય અને ઇન્સાફ માટે યુધ્ધે ચઢવાનું નક્કી કર્યું હતુ તેમ મે પણ હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે મારી જિંદગીને ફના કરી દેવાનુ નક્કી કર્યું છે આઝાદી માટે ઝંખવુ અને તેને માટે લડવુ એ દરેક હિંદુસ્તાનીનો હક્ક છે '

૧૯૪૫ના ફેબ્રુઆરીમા પોપામાના હિંદીઓની એક સભામા કર્નલ શાહનવાઝે ભાષણ કરેલુ કે, 'ચોથી ગેરીના રેજિમેન્ટના કેટલાક માણસો નાસીને દુશ્મન સાથે મળી ગયા છે. આથી નેતાજીને ઘણુ વણુ દુઃખ થયુ છે નેતાજી પોતે જ અહીં આવવા માગતા હતા પણ મે નેતાજીને ખાત્રી આપી છે કે હુ જાતે આ બાબતમા તપાસ કરીશ આજે દુનિયાની આંખો આ૦હિ૦ફો૦ ઉપર મંડાયેલી છે આ વખતે જો આપણે આઝાદી નહિ મેળવી શકીએ તો એકસો વર્ષ સુધી એ નહિ પામીએ એટલે, નેતાજીની આગેવાની નીચે પોતાની જિંદગીનો ભોગ આપવાની સો એ સો ટકા તૈયારી તમારામાથી કોની કોની છે એ મને કહો !'

ફોજમાથી નાસી છૂટવાની કોશિશ કરવા માટે સાક્ષીને મોરચા પ થી કેદ પકડીને બીજા સોળની સાથે હથિયારબંધ પહેરા નીચે પગપાગા રંગુન મોકલવામા આવેલ રસ્તામા માગ્વે ગામે ૧૯૪૫ના

એપ્રિલની ૧૯ મીએ અંગ્રેજોએ એમની ઉપર હુમલો કર્યો. પહેરેગીરો નાસી ગયા અને સાક્ષી જઈને અંગ્રેજો સમક્ષ રજુ થયા.

તે પછીના સાક્ષી સિપાહી જાગીરીરામ સિંગાપુરના પતન પછીના આકરોમાગ માગમા આ૦હિંદફો૦માં જોડાયેલા. મહમ્મદ હુસેનની સાથે ફોજમાંથી નાસી જવાની કોશિશ કરવા બદલ મહમ્મદ હુસેનને અપાયેલી મોતની સજાનો અમલ કરવાનું કામ એને બળજબરીથી સોંપાયેલુ એમ સાક્ષીએ કહ્યુ. સાક્ષી હિંદી લશ્કરમાં તમીબી ખાતામા હતા અને પાટાપીડી કરવાનું અને પથારીઓ પાથરવાનુ કામ એ કરતા એમણે કદી કોઈ હથિયાર વાપર્યું નહોતું. છતાં મહમ્મદ હુસેન ઉપર ગોળીબાર કરનાર ત્રણમાંના એક તરીકે એમને ઊભા રાખવામા આવેલા. એમના હાથમાં જબરદસ્તીથી રાયફલ પકડાવાયેલી અને જો એ રાયફલ ન ચલાવે તો મહમ્મદ હુસેનની સાથે એને પણ ઠાર મારવાની ધમકી અપાયેલી. પરિણામે સાક્ષીએ મહમ્મદ હુસેન ઉપર રાયફલ ચલાવેલી

૩૦ મી નવેંબર : શુક્રવાર : ૧૧ :

મહમ્મદ હુસેન એક મુસલમાન હતા તેથી વિશેષ એમને વિષે સાક્ષીને કાંઈ માહિતી નથી એમ એણે કહ્યુ. એ સાવ અભણ છે અને રોમન લિપિમા માત્ર પોતાનુ નામ લખી જાણે છે. તારીખિયાની, માસની, મહિનાની કે બીજી કશી જ એમને ખબર નથી. મહમ્મદ હુસેનને ગોળીએ દેનાર એની સાથેના બે બંદૂકધારીઓમાંનો એક શીખ હતો અને એક તામીલ હતો. એથી વિશેષ એમને વિશે સાક્ષી કાંઈ કહી શકે તેમ નહોતા

પછી આવ્યા ફરિયાદપક્ષના પચ્ચીસમા સાક્ષી લાન્સ—નાયક અચાર મહમ્મદ. સિંગાપુરના પતન પછી આ૦હિંદફો૦માં જોડાઈને આખરે ૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં બરમા મોરચે અંગ્રેજો સાથે એ

ભળી ગયેલ. મહમ્મદ હુસેનને ઠાર મારવામાં આવ્યા ત્યારે પોતે ત્યા હાજર હતા, એના મૃતદેહમા ત્રણ ગોળીઓ વાગેલી પોતે જોઈ હતી, પણ અધારું થઈ જવા આવ્યું હોવાથી એ શરીરમાથી કાઈ લોહી નીકળતું જોયુ નહોતુ એમ એમણે કહ્યું.

તે પછીના સક્ષી હતા તબીબી ઓર્ડરલી અબ્દુલ હાફિઝખાન. એક દરદીને એ પોપા વિસ્તારમાની હસ્પિતાલમા લઈ જતા હતા ત્યારે એક નાળામા મેજર ધિલન અને બીજા કેટલાક માણસોને એણે જોયેલા એમની સાથેના ચાર માણસો ખાઈમા ઊભા હતા. હસ્પિતાલમાથી નીકળ્યા બાદ એ જગ્યાએ સાક્ષી ગયા ત્યારે એમણે મેજર ધિલનને ખાઈમાના માણસોમાના એક પછી એકને બોલાવતા જોયા. એમને ઠાર મારવા માટે મેજર ધિલ્ને માણસોને બોલાવ્યા. ગેરસીંઘ, મલુરામ અને હિદાયતુલ્લા નામના માણસો આગળ આવ્યા. મેજર ધિલને એક કેદીને બોલાવ્યો અને હાજર રહેલા સૌને કહ્યું કે આ ચાર માણસો નાસીને દુશ્મનની છાવણીમા જતા રહેતા પકડાયા છે, એટલે એમને મોતની સજા આપવાની છે. મેજર ધિલનના હુકમથી વાગફરતી ચારેય કેદીઓને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા. તે પછી સાક્ષીએ એ ચારને જોયા હતા, પણ એ હજી મરી ગયા નહોતા, કારણ કે એ હલતાચલતા હતા. તે પછી મેજર ધિલનના હુકમથી સેન્સીંઘે એમાના દરેક કેદી ઉપર એક-એ ગોળીઓ છોડી, અને પછી એક દાક્તરે જાહેર કર્યું કે એમનું મોત નીપજ્યુ છે. ગોળીએ દેવાયેના ચાર માણસો જાટ હતા, તેથી વિશેષ સાક્ષીને કાઈ માહિતી છે નહિ. આખો બનાવ અરધા કલાકમા ખતમ થયો હતો એ બનાવ ક્યારે બન્યો તેની તારીખ, અઠવાડિયુ કે મહિનો સક્ષી કહી શકે તેમ નથી એ બનાવ પછી પદરેક દિવસે સાક્ષી હિંદી લશ્કરની એક ગુરખા રેજિમેન્ટ સાથે ભળી ગયેલ.

જાવાની લડાઈમાં એ ભાગ લઈ રહેલા ત્યાંથી તેડાવાયેલા ફરિયાદ પક્ષના ઉહ્લા સાક્ષી લે૦ કર્નલ કિટ્સને કે૦ સેહગલ અને તેમના માણસોની શરણાગતિવાળો બનાવ વર્ણવ્યો. એમણે જણાવ્યું કે—

'૧૯૪૫ના એપ્રિલમાં મારી ટૂકડી ઇરાવદી નદીને કાંઠે કાંઠે આગળ વધી રહી હતી. મેગીગામ નજીક અમે પહોંચ્યા ત્યારે અમારી આગલી કંપનીના કમાન્ડર કે૦ સેહગલ અને આ૦હિં૦ફો૦ના સોએક માણસોને મારી પાસે લઈ આવ્યા. બ્રિટિશ દળોના કમાન્ડરને ઉદ્દેશીને લખાયેલી યુદ્ધકેદીઓ તરીકેની શરણાગતિની એક ચિઠ્ઠી એ કમાન્ડરે મને આપી. એ ચિઠ્ઠીમાં લખેલું હતુ કે આ૦હિં૦ફો૦ના વીસેક અફસરો અને પાંચસોએક સિપાહીઓ બ્રિટિશ દળોને શરણે આવવા માગતા હતા. એ ચિઠ્ઠી મે માગવી નથી. બેએક મહિના પછી મેં એનો નાશ કરેલો. પાછળથી મેં કે૦ સેહગલ સાથે વાત કરી અને એમણે મને કહ્યુ કે આ૦હિં૦ફો૦ની એક રેજિમેન્ટના એ આગેવાન હતા.

તે પછી મેં કે. સેહગલને કેટલાક પ્રશ્નો પૂછેલા. આ૦હિં૦ ફો૦માં એ શા માટે જોડાયા એમ મેં પૂછેલું, પણ એ વિષયની ચર્ચા કરવાની કે. સેહગલની ઇચ્છા નહોતી. કે૦ સેહગલે કહેલુ કે બ્રિટિશ અફસરોમાના બે-ત્રણ એમના ખાસ મિત્રો હતા. એમણે એમ પણ કહેલું કે હિંદમાં બ્રિટિશ શાહીવાદની હયાતી એમને નાપસંદ છે. કે૦ સેહગલે મને એમ કહ્યુ હતું કે પોતે જેને સાચું માન્યું તેને માટે એ લડેલા; અને હવે એ હારી ગયા એટલે એનાં પરિણામ ભોગવવા તૈયાર હતા.'

'હિંદુસ્તાનની સાચી તસ્વીર અમે ભાળી'

ફરિયાદીનો પક્ષ પૂરો થયો તે પછી ત્રણેય આરોપીઓએ અદાલત સમક્ષ પોતાનાં જુદાં જુદાં નિવેદનો કર્યાં. ચાલીસ મિનિટ સુધી ચાલેલું કે. શાહનવાઝખાનનું નિવેદન આ રહ્યું:

'જંજુઆ રજપુતોના કુળમાં મારો જન્મ થયો છે. મારા પિતાએ હિંદી લશ્કરમાં ત્રીસ વરસ સુધી નોકરી કરી હતી. પહેલા અને બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન મારા કુટુંબનો એકેએક સશક્ત માણસ લશ્કરમાં જોડાઈ ગયો હતો. અત્યારે એમાંના એંશી જેટલા હિંદી લશ્કરમાં અફસરો તરીકે કામ કરી રહ્યા છે. ટૂંકમાં, હું અણિશુદ્ધ લશ્કરી વાતાવરણમાં ઊછર્યો છું, અને ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં સિંગાપુરમાં નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું મળ્યો ત્યાં સુધી રાજકીય દષ્ટિએ હું લગભગ અભણ હતો. જુવાન અંગ્રેજ અફસરોની આંખો વડે હિંદુસ્તાન જોતાં મને શીખવવામાં આવેલું, અને મને એક સિપાહીગીરી અને બીજી રમતગમતો સિવાય કોઈ ત્રીજી વાતમાં રસ નહોતો.

૧૯૪૨ની ૨૯મી જાન્યુઆરીએ હું સિંગાપુર પહોંચ્યો ત્યારના સંજોગો ઘણા કટોકટીભર્યા હતા. તેમ છતાંય બહાદુરીથી લડવાનું મેં નક્કી કરેલું. ૧૯૪૨ની ૧૩, ૧૪ ને ૧૫મી ફેબ્રુઆરીની સિંગાપુરની લડાઈ દરમિયાન મારી જમણી અને ડાબી પાંખ પરના બ્રિટિશ અફસરો પોતાની ટુકડીઓ સહિત નાસી ગયા હતા ત્યારે પણ, મારા ઉપરી અફસરે શરણે જવાનો ન હુકમ આપ્યો ત્યાં સુધી હું મારી જગ્યાએ ટકી રહ્યો હતો.

આ હુકમ મને ઘણો અકારો લાગ્યો, કારણકે મને થયું કે દુશ્મન સાથે લડવાનો સરખો મોકો મને આપવામાં આવ્યો નહોતો. લડાઈમાં આમ મને મોડો મોડો સિંગાપુર લાવીને તરત જ હથિયાર

હેઠા મૂકવાનું અને બિનશરતી શરણાગતિ સ્વીકારવાનું ફરમાન કરવામાં આવ્યું એમાં મને મારી જાત પ્રત્યેનો અને એક સિપાહી તરીકેના મારા સ્વમાન પ્રત્યેનો મોટો ગેરઈન્સાફ જણાયો.

૧૯૪૨ના ફેબ્રુઆરીની તા. ૧૫-૧૬ની શરણાગતિવાળી રાતે અમને ફરમાન પહોંચ્યું કે ' કિંગ્ઝ કમિશન્ડ અફસરો ' સહિત તમામ હિંદીઓએ ફેરર પાર્કમાં ભેગાં થવાનું છે; અને તમામ બ્રિટિશ અફસરો અને બિન-અફસરોએ ચાંગીમાં એકઠા થવાનું છે. અમે બધા અને ખાસ કરીને તો અફસરો આ હુકમ સાંભળીને ઘણી નવાઈ પામ્યા, કારણકે સુધરેલી લડાઇના કાનૂન મુજબ હિન્દી કે બ્રિટિશ તમામ કેદી-અફસરોને તેમની ટુકડીઓથી અલગ પાડયા બાદ એક સ્થળે ભેગા રાખવામાં આવે છે

૧૬મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૨ ની સવારે અમે અમારે એકઠા થવાના સ્થળ તરફ જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે અમારા કમાન્ડિંગ અફસર મેજર મકાદમ અને બીજા બ્રિટિશ અફસરો બેટેલિયનને મળવા આવ્યા અને મારી સાથે હાથ મિલાવતા બોલ્યા, ' હું ધારું છું કે આપણા રાહ જુદા પડવાની વેળા હવે આવી ગઇ છે. ' અમને હિન્દીઓને રઝળતા છોડવામાં આવ્યા છે એવી માન્યતાને આ શબ્દોએ ટેકો આપ્યો.

ફેરર પાર્કમાં બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ કર્નલ હંટે અમને જાપાનીઝ જાસૂસી ખાતાના કમાન્ડર મેજર ફયુજીવારાના હાથમાં સોંપી દીધા. સોંપતી વેળા, કર્નલ હંટે આખી પરેડને ' હોશિયાર ' નો હુકમ આપી ઊભી રાખી અને કહ્યું : ' હું તમને જાપાનીઝ સરકારના હાથમાં સોંપું છું. જેમ તમે અમારા હુકમ પાળતા હતા તેમ એમના પણ પાળજો.'

૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીથી તે મેની આખર સુધી હું આ૦હિં૦ફોજ ઉભી કરવાની વિરુદ્ધમાં હતો. ૧૯૪૨ના જૂનથી ૧૯૪૩ના

જુલાઇ સુધી હુ આ૦હિ૦ફો૦મા રહેલો પણ તે એવા જ ઇરાદાથી કે જો તે પરદેશીઓની સ્વાર્થસાધકતા આગળ નમી પડે તો અંદરથી તેમા ભગાણુ પડાવવુ ૧૯૪૩ના જુનાઇમા મને પૂરી ખાત્રી થઈ કે એ સ્વાધીનતાની એક સાચી સેના છે અને એની પ્રવૃત્તિઓમા મે પૂરા દિલથી ભાગ લીધો

શરૂઆતમા જ્યારે હું નીસૂન છાવણીનો કમાન્ડર હતો ત્યારે એમા રહેતા યુદ્ધકેદીઓ માટેની આગેઞ્યની વ્યવસ્થા, પાણી, રહેવા -જમવાની વ્યવસ્થા, તમીમી સારવાર, વિ૦મા મે સુધારો કર્યો હતો હુ કમાન્ડર હતો તે સમય દરમિયાન મારા હાથ નીચેના માણુમોના દુર્ભાગી સજોગોમા સુધારો કરવો એજ મારી મુખ્ય ઉમેદ રહી હતી સિંગાપુરમાની યુદ્ધકેદીઓની છાવણીઓની મુલાકાતે હુ જતો અને આ૦હિ૦ફો૦માથી મને મળતા ખિસાખર્ચ, કપડા અને દવાદારૂ એ કેદીઓમા વહેચતો કુવાલુમ્પુરમાના હિદી યુદ્ધકેદીઓ માટે રહેવાની સારામા સારી સગવડો હુ મેળવી શક્યો હતો દૂર પૂર્વમાંના કોઈપણ કેદીઓને અપાયેલી સગવડો કરતા એ કદાચ વધુ સારી હશે હુ ત્યાં હતો તે દરમિયાન નિરાધાર હિંદીઓને પણ મે મારાથી બનતી મદદ કરેલી એમાના કુડીબંધ માણુસો ભૂખથી મૃત્યુ પામી રહ્યા હતા. બધા યુદ્ધકેદીઓને મે એક દિવસ ઉપવાસ કરવાની અને એ રીતે બચાવેલો ખોરાક એ લોકોને મોકલવાની વિનતી કરી હતી.

નેતાજી સુભાષચદ્ર બોઝ આ૦હિ૦ફો૦ની આગેવાની લેવા સિંગાપુર આવવાના છે એવુ જાણ્યા પછી ૧૯૪૩ ના ફેબ્રુઆરીમા હુ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાયો નેતાજી સિંગાપુર આવ્યા ત્યારે મે એમનું ઝીણવટથી નિરીક્ષણ કર્યું. અગાઉ કદી મે એમને જોયેલા નહિ અને હિંદુસ્તાનમાની એમની પ્રવૃત્તિઓ વિષે હુ ઝાઝુ જાણતો નહોતો

મલાયામા મે એમના કેટલાક જાહેર ભાષણો સાંભળ્યા એની

મારી ઉપર ઊંડી અસર થઈ એમના વ્યક્તિત્વે અને ભાષણોએ મને વશીકરણ કર્યું એમ કહેવું ખોટું નથી. હિંદુસ્તાનની સાચી તસ્વીર એમણે અમારી સામે રજૂ કરી, અને જિંદગીમા પહેલી જ વાર મે હિંદુસ્તાનને એક હિંદુસ્તાનીની આખે નિહાળ્યું. એમની નિસ્વાર્થભાવનાએ, આપણા દેશ પ્રત્યેના એમના સપૂર્ણ ભક્તિભાવે, એમની નિષ્કપટતાએ અને જાપાનીઓની ઈચ્છાને આધીન થવાના એમના ઇન્કારે મારી ઉપર સૌથી વધુ છાપ પાડી

મને સમજાયુ કે અમને ગમે કે ન ગમે પણ જાપાનીઓ જરૂર હિંદમા જવાના છે મને એ પણ સમજાયુ કે મોટે ભાગે તો લડાઈ હિંદની ધરતી ઉપર ધસડી જવામા આવશે કારણકે, બ્રિટિશ દળો જાપાનીસ આગેકૂચને રોકી શકે એમ હું માનતો નહોતો. મલાયા પરની ચઢાઈ મે જોઇ હતી અને એવુ હિંદમા ન બને એમ હું નહોતો ઈચ્છતો મને થયુ કે સનાથામાના એક નિસહાય યુદ્ધકેદી કરતા હાથમા એક રાયફલ સાથે હિંદીઓના જાનમાલ અને સ્વમાન જાળવવામા મારા દેશને હું વધુ વધારે ઉપયોગી થઈ પડીશ

આ૦હિ૦ફો૦ માટે સૈનિકોની ભરતી કરતી વખતે મે એના જ માણસોને ભેગા કરેના કે જે, જો જાપાનીઓ અપ્રમાણિક માલુમ પડે તો એમની સાથે પણ લડવા તૈયાર હોય આ હકીકત તો ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓએ પણ બિલકુલ શકારહિતપણે સાબિત કરી આપી છે. આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવા માટે યુદ્ધકેદીઓ ઉપર કોઇપણ જાતનુ દબાણ થયુ હોવાનો હુ ઇન્કાર કરું છુ ફરજિયાત ભરતીની તો મે મનાઈ કરી હતી, અને અફસરોને સાચેજ ચેતવણી આપેલી કે આ૦ હિં૦ફો૦મા જઇને બળજબરીથી જોડાશો તો તમને સજા થશે

નેતાજીમા મે એક આગેવાન નિહાળ્યો, અને એમને પગલે પગલે ચાલવાનો મેં નિર્ણય કર્યો મારે માટે તો એ મારી જિંદગીનો સાથી મોટો અને સૌથી મુશ્કેલ નિર્ણય હતો બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરમાના

મારા જ અનેક કુટુંબીજનો કે જેમને હું મારા મતે કદી પલટાવી શકું તેમ હતો નહિ, એમની સામે લડવાનો એ નિર્ણય હતો. મારું કુટુંબ અને મારું કુળ હિંદમાના વિશિષ્ટાધિકારો માણતા વર્ગમાં હતા. એ બધા સમૃદ્ધ અને સંતોષી હતા ખરી રીતે તો મારા આ૦હિ૦ફો મા જોડાવાથી એમને સહન કરવું પડે તેમ હતું.

બીજી બાજુ, અંગ્રેજોને હાથે જે નિર્દયપણે શોષાઇ રહ્યા છે, અને આ શોષણ સહેલું બનાવવા માટે જેમને જાણી જોઇને અભણ અને અજ્ઞાની રાખવામા આવે છે એ ભૂખ્યા કરોડોનો વિચાર મેં કર્યો, ત્યારે અન્યાય ઉપર રચાયેલા હિંદમાના રાજતંત્ર માટે મારા દિલમાં અત્યંત ધિક્કારભાવ પેદા થયો આ અન્યાયને દૂર કરવા માટે મારું સર્વસ્વ—મારી જિંદગી, મારું ઘર, મારું કુટુંબ અને મારી કુલપરંપરા હોમી દેવાનો મે નિશ્ચય કર્યો.

મારો ભાઇ મારા માર્ગમા ઊભો રહે તો એની સામે પણ લડવાનું મેં નક્કી કર્યું અને તે પછી ૧૯૪૪મા જે યુદ્ધ ખરેખર લડાયું તેમા અમે એકબીજાની સામે લડયા હતા. એમા એ જખમી બન્યો હતો. ચિન ટેકરીઓમા બે મહિના સુધી રોજેરોજ હું અને મારા પિત્રાઇ સામસામા લડી રહ્યા હતા.

ટૂંકમા મારી સામે 'રાજધર્મ કે રાષ્ટ્રધર્મ ?' એ સવાલ હતો. મારા રાષ્ટ્રને વફાદાર રહેવાનું મે નક્કી કર્યું, અને નેતાજીને મેં મારા ઇમાનનો કોલ દીધો કે દેશને ખાતર હું મારી જાતનું બલિદાન આપીશ.

બીજી જે એક વાતે મને હમેશા પરેશાન કરી મૂકયો હતો તે છે હિંદી અને બ્રિટિશ સિપાઇઓ સાથેના વર્તાવમાનો ભેદભાવ મેં મારી નજરે જોયેલું છે કે બદન ને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી એ બે વચ્ચે કોઇ તફાવત નથી. ચોનાના ઉત્તરા શ્યામ સુધી હિંદી સિપાઇ

પોતાના સ્થાને ટકી રહે છે અને લડતો હોય છે તો પછી એમના પગાર, ભથ્થા, ખોરાક અને રહેવાની સગવડોમા આટલો બધો તફાવત શા માટે હોવો જોઇએ એ મને કદી સમજાયુ નથી મને એ ઘણુ જ અન્યાયી લાગ્યુ

ઉપરાંત હુ એ વાત તરફ ધ્યાન દોરવા માગુ છુ કે આ૦હિ૦ ફો૦ને ઊભી કરવાનુ, તાલીમ આપવાનુ અને રણમેદાન ઉપર દોરી જવાનુ કામ એટલા હિંદીઓએ જ કર્યું છે બીજી બાજુ હિંદી લશ્કરના પચીસ લાખ હિન્દીઓમાથી એકેયને કોઇ ડિવિઝનનો કાબુ સોપાયો નથી અને બ્રિગેડનો કાબુ ફક્ત એક હિંદીને જ અપાયો છે.

આ૦હિ૦ફો૦મા હું ફક્ત દેશપ્રેમી ઇરાદાઓથી જ જોડાયો હતો અવિચળ મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને પણ રણમેદાનમા હુ સાફ, સીધુ અને માનભર્યું યુદ્ધ ખેલ્યો છુ પૂરતી તાલીમી સગવડ, વાહનવ્યવહાર અને સાધનસામગ્રીના અભાવે મને પાંગળો બનાવ્યો હતો, અને લાંબી મુદતો સુધી કમોદ તથા જંગલી ઘાસ ઉપર અમારે જિંદગી ગુજારવી પડી હતી. મીઠું પણ ત્યારે અમારે માટે વૈભવ સમાન હતુ આ સમય દરમિયાન બરમામા ત્રણ હજારથીય વધુ માઇલોની કૂચ અમે કરેલી

આ૦હિ૦ફો૦ તરફથી બ્રિટિશ સૈનિકો કેદ પકડાતા ત્યારે એમની સાથે સારો વર્તાવ રાખવામા આવતો અને જ્યારે યુદ્ધ-કેદીઓ તરીકે શરણે થયા ત્યારે અમારી પ્રત્યે પણ એવાજ વર્તાવની આશા રાખેલી

હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે લડેલી આ૦હિં૦ફો૦એ જેવી મુસીબતો સહન કરી છે તેવી કોઈ ભાડુતી કે પૂતળા લશ્કરથી ન સહી શકાઈ હોત. લડાઈમા ભાગ લીધાનો હું ઇન્કાર નથી કરતો. પણ, પોતાના દેશની સ્વાધીનતા ખાતર સુધરેલી લડાઈના કાનૂનોને

અનુસરીને યુદ્ધ ચલાવનાર આઝાદ હિન્દની કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે મેં એમ કરેલું.

ખૂન કરાવવાના આરોપ સંબંધે મારે એ કહેવાનું છે કે, જે હકીકતોના આક્ષેપો કરવામાં આવ્યા છે એ સાચી હોય તો પણ હું ગુન્હાનો અપરાધી ઠરતો નથી. મહમ્મદ હુસેન આ૦હિં૦ફો૦માં સ્વેચ્છાથી જોડાયેલા અને એમણે સ્વેચ્છાએ પોતાની જાતને એની શિસ્તને આધીન બનાવેલી આ૦હિં૦ફો૦માંથી જો એ નાસી જઈ શક્યા હોત તો અંગ્રેજો પાસે એ કિંમતી માહિતિ લઈ ગયા હોત. એના પરિણામે અમારી સંપૂર્ણ ખાનાખરાબી થઈ હોત આઝાદ હિંદ ફોજ કાનૂન હેઠળ અને તમામ સુધરેલા દેશોના લશ્કરી કાનૂન હેઠળ એનો અપરાધ ભારે ગંભીર હતો, અને મોતની સજાને પાત્ર હતો. પણ મેં એને મોતની સજા કરી હતી કે એ સજાના પાલનરૂપે એને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા એ વાત ખોટી છે. એને તો મારી સમક્ષ અવિધિસર રીતે હાજર કરવામાં આવેલ અને મેં કહેલું કે પછી એને મારી સમક્ષ યા યોગ્ય સત્તાવાળા સમક્ષ વિધિસરની રીતે હાજર કરજો. પણ એમ કરવામાં આવ્યું નહોતું'

તે પછી પોતાનું નિવેદન કરતા કૅપ્ટન સેહગલે કહ્યું કે—

'મારી ઉપર મૂકાયેલા કોઈપણ આરોપસર અપરાધી હોવાનો હું ઇન્કાર કરું છું. હું એમ પણ માનું છું કે આ અદાલત સમક્ષ ચાલતો મારો ખટલો ગેરકાયદેસર છે.

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરના ફેરર પાર્કમાં મળેલી સભામાં બ્રિટિશ સરકારના પ્રતિનિધિ તરીકે લે૦ કર્નલ હંટે હિન્દી અફસરો અને સિપાહીઓને ઘેટાના એક ટોળાની માફક જાપાનીઓના હાથમાં સોંપી દીધા. અમને બધાને આથી એક ભારે ફટકો લાગ્યો. આફતમાં આકરી મુશ્કેલીઓનો સામનો કરીને હિન્દી લશ્કર લડયું

સરંજામ હતો નહિ મને કહેવામાં આવ્યુ કે લાકડાની રાયફલો અને હળવી મશીનગનોથી સિપાહીઓને તાલીમ અપાઇ રહી હતી, અને હિંદના ઉત્તર-પૂર્વના સીમાડા ઉપર સંરક્ષણ જેવી કોઇ વસ્તુ લગભગ હતી જ નહિ.

અમારામાના દરેકને ખાત્રી થઇ કે જો જાપાનીઓ હિંદ ઉપર ચઢાઈ કરે તો એમનો ધસારો રોકનારું ત્યા કોઈ છે નહિ. અમારે માટે તો આ સૌથી વધુ દુઃખની વાત હતી.

બીજું, ૧૯૪૨ ની ૮મી ઓગસ્ટે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ 'હિંદ છોડો 'નો વિખ્યાત ઠરાવ પસાર કર્યો, અને એ પસાર થયા પછી દેશભરમા દેખાવો થયા. ઑલ ઇન્ડીઆ રેડીઓ અને બી. બી. સી.એ હિંદુસ્તાનમાના બનાવો ઉપર પડદો ઢાળી દીવો. તેમ છતાં હિંદની અંદર ક્યાકથી કામ કરતા કેટલાક છૂપા રેડીઓ-મથકો અને જાપાનીઓ તથા ધરી રાજ્યોના કબજા હેઠળનાં હિંદ બહારનાં બીજાં રેડીઓ-મથકો એ બનાવો વિષે તેમજ આઝાદીની ચળવળને કચડી નાખવા સરકારે લીધેલા પગલા વિષે મોકળે મોઢે બ્રોડકાસ્ટ કરતા હતાં. આ મથકો તરફથી બ્રોડકાસ્ટ થતી વિગતો ઉપરથી એમ લાગતુ કે ૧૮૫૭ના બળવા પછીના કાળ દરમિયાન પ્રસરેલું તેવુ જ એક ત્રાસરાજ શરૂ થઈ ચૂક્યુ હતુ.

બ્રિટિશ અને હિંદી વર્તમાનપત્રોએ તથા સત્તાવાર 'બ્રોડકાસ્ટિંગ' ખાતાએ એ વિષય ઉપર જાળવેલા અત્યંત સંયમને કારણે આ રેડીઓ-જાહેરાતોની સચ્ચાઇ વિષે શંકા લાવવાનું અમારે માટે કોઇ કારણ નહોતું. કહેવાની જરૂર નથી કે, અમે જેમને પાછળ મૂકીને આવ્યા હતા તે સગાંવહાલાં વિષે એક ભયંકર ચિંતા, અને અમને તથા અમારા દેશને સદાને માટે ગુલામીમા રાખવાની જેણે ગાંઠ વાળી હોય તેવુ લાગતું હતું તે બ્રિટિશ શાહીવાદ પ્રત્યે ઉગ્ર પુણ્ય-પ્રકોપ અમારા દિલમા આથી પેદા થયો.

હિંદના સંરક્ષણની જવાબદારી એકલા પોતાના હાથમાં બ્રિટિશ સરકારે રાખી અને એ સંરક્ષણનું કાર્ય ઉપાડી લઇને તેનું સંચાલન કરવાની અમારા પોતાના નેતાઓની માગણીને એણે તિરસ્કારપૂર્વક નકારી હતી.

હિંદમાં સંરક્ષણ અંગેની તૈયારીઓ વિષે અમને જે માહિતિ મળતી હતી તે જરાય ઉત્સાહપ્રેરક નહોતી, અને અંગ્રેજો જાપાનીસ ધસારો અટકાવી શકશે કે કેમ તેની ખાત્રી અમારામાંના સૌથી વધુ આશાવાદીઓને પણ હતી નહિ. નાગરિક પ્રજા તો જરાય સામનો કરવાનો વિચાર સરખો પણ કરી શકે તેમ નહોતી; અને તેણે તો અકથ્ય યાતનાઓ અને મુસીબતોનો ભોગ બનવું જ રહ્યું હતું. ધીખતી ધરાની નીતિ અપનાવવાનો નિર્ણય અગ્રેજો કરી ચૂકયા હતા, અને તેનો અમલ પણ શરૂ કરી દીધો હતો, તેથી તો એ વિનાશમાં અધિક ઉમેરો થવાનો હતો.

લાંબી ચર્ચાઓ પછી અમને એકજ ઉકેલ સૂઝયો કે એવું એક મજબૂત અને શિસ્તબંધી લશ્કરી દળ ઊભું કરવું કે જેનામાં અત્યારની પરદેશી હકૂમતની સામે લડવાની સાથે સાથે, જાપાનીઓના હાથે અમારા દેશબંધુઓની લાજ લૂંટાય તો તેમનું રક્ષણ કરવાની, અને અંગ્રેજોની જગ્યાએ દેશના રાજકર્તા બનવાના જાપાનીઓના કોઈપણ પ્રયાસનો સામનો કરવાની તાકાત હોય અને તૈયારી પણ હોય.

મલાયા અને બરમામાના હિંદીઓના જાનમાલ અને ગૌરવનું જે રક્ષણ આઝાદ હિંદ ફોજ કરી ચૂકી હતી તેણે એમા જોડાવા માટેનું વધુ એક સબળ કારણ આપ્યું.

દિવસોના દિવસ સુધી હું એક ઘોર માનસિક યુદ્ધમાંથી પસાર થયો. જેમની સાથે ખભેખભા મિલાવીને હું લડયો હતો એ મારા આગલા સાથીઓ પ્રત્યેની વફાદારી એક તરફ હતી, અને બીજી બાજુ

મારી માતૃભૂમિની સામે દાંતીઆં કરતી ભયાનકતાઓમાંથી એને બચાવવાની તમન્ના હતી. ઘણા જ ઝીણવટભર્યા વિચારો અને ચર્ચાઓ પછી હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે મારે આ૦હિં૦ફો૦ મા જોડાવું; અને એ ફોજે હિંદના હિતને ખાતર મથનારી એક બળવાન, સશસ્ત્ર, સુસજ્જ અને શિસ્તબદ્ધ તાકાત બનવું

એક ઉન્નત ધ્યેયને ખાતર હું આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાયો અને કોઇને પણ પોતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાવાનુ દબાણ કરવાની કે સમજાવવાની સુદ્ધા નાનપ મે કદી વહોરી નથી મને ખ્યાલ છે ત્યાં સુધી તો કોઇએ ય પણ આ૦હિં૦ફો૦મા જોડાવા માટે કોઇની ઉપર દબાણ કર્યું નથી. હું જાણું છુ ત્યાસુધી આ૦હિં૦ફો૦માંનુ ભરતીકામ પૂરેપૂરુ સ્વેચ્છાપૂર્વકનુ હતુ. આ મુદ્દા ઉપર ફરિયાદપક્ષે રજૂ કરેલા પુરાવા ખોટા છે. અને એ ગમે તેમ હોય તો પણ કહેવાતા અત્યાચારો સાથે મારે તો જરાય સબધ નથી અને એ વિશેની કાઇ જાણ પણ મને છે નહિ

પહેલેથી જ મને ખાત્રી હતી કે અમારી તાકાત અમારા ધ્યેય પ્રત્યેની નિ.સ્વાર્થ અનુરક્તિમા છે અને મારી નેમ હતી કે હિંદમાતાને ખાતર પોતાનુ ખૂન વહાવવા જે તૈયાર થાય એવા જ માણસોની બનેલી અમારી ફોજ હોવી જોઇએ.

આ એક જ કારણસર, મોરચા ભણી રવાના થતા પહેલા, જે ઉન્નત આદર્શોને ખાતર આ૦હિ૦ફો૦ ઊભી કરવામાં આવી હતી તે મેં મારા તાબા નીચેના અફસરોને અને સિપાહીઓને લંબાણપૂર્વક સમજાવ્યા હતા, અને એ આદર્શોને પરિપૂર્ણ કરવાના માર્ગમા રહેલા જોખમો, મુસીબતો અને યાતનાઓની વાત મેં એમને કરી હતી

લડાઇમા ભાગ લેવા માટે પોતાનામાં શારિરિક કે માનસિક તૈયારી નથી એવું જેમને લાગ્યુ એવા ઘણાએ પાછળ રહેવાનુ નક્કી કરેલું. મોરચા ઉપર પહોચ્યા પછી પણ, જેને મે રચા ઉપર ન રહેવું

હોય તેને પાછના મથક ભણી પાછા વળવાની વધુ એક તક મેં આપેલી આ તકનો લાભ જેમણે લીધો તેમને કોઇ પણ સજા કર્યા વિના રંગુન પાછા મોકલવામા આવતા

મારા તાબા નીચેની ટૂકડીઓમા કોઇને એની ઇચ્છા વિરુદ્ધ રાખવામા આવે અને એની પાસે લડાઇ લડાવવામા આવે એ વાતને હુ ગૌરવશાળી નહોતો માનતો તેથી હુ પોપા પહોંચ્યો ત્યારે મારા સિપાહીઓને મે ભારપૂર્વક જાહેરમા કહ્યુ હતુ કે એમનામાથી જેને પણ અંગ્રેજોની છાવણીમા ચાલ્યા જવુ હોય તેમને એજ વખતે એમ કરવાની છૂટ હતી, ફક્ત તેમણે પોતાના શસ્ત્રો મૂકતા જવાના હતા, અને એક વ્યવસ્થિત ટૂકડીમા જવાનું હતું કે જેથી મારી મોરચામાથી વાટ સહીસલામત રીતે પસાર થવાની સગવડ હુ એમને આપી શકુ

જેમને હુ મારા શ્રેષ્ઠ મિત્રો ગણુ છુ તેમા કેટલાક અંગ્રેજ સ્ત્રી-પુરુષો પણ છે અંગ્રેજ પ્રજા સાથે તો મે કદી પણ દુશ્મનાવટ રાખી નથી મારા તાબા નીચેના અફસરો અને સિપાહીઓને મે સ્પષ્ટ સૂચનાઓ આપેલી હતી કે એમના હાથે પકડાયેલા ચાહે તે રાષ્ટ્રના યુદ્ધકેદીઓ પ્રત્યે એમણે માયાળુ વર્તાવ રાખવાનો છે

હુ એવો દાવો કરુ છુ કે આ૦હિ૦ફો૦ મા રહીને લડવામા મેં કોઇ ગુન્હો કર્યો નથી. ઉલટાની, મે મારા દેશની યથાશક્તિ સેવા બજાવી છે વધુમાં હુ એવો પણ દાવો કરુ છુ કે એક યુદ્ધકેદી તરીકેના તમામ અધિકારો મને મળવા જોઇએ

પોપામાના બ્રિટિશ ફોજના જે માણસને શરણે હુ અને મારી નીચે રહીને લડતા અફસરો તથા સિપાહીઓ ગયા હતા તેની ઉપર ૧૯૪૫ની ૧૮મી એપ્રિલે લખેલી ચિઠ્ઠીમા × મે સ્પષ્ટ કહેલુ કે અમે

× [બહાદુર વિસ્તારના વાંચનાના ૧૨ મી ઓક્ટોબર ૧૯૪૫ના અંકમા આ ચિઠ્ઠીની પરવાનગી ... ... જે મેજર ... હોવાનુ જણાવવામા આવ્યુ છે]

શિસ્તને આધીન બનાવી હતી અને આવી રહેલી લડાઇમાં ભાગ લેવાનું સ્વેચ્છાપૂર્વક અને પોતાની મેળે જ એમણે નક્કી કર્યું હતું. લડાઈ ચાલુ હતી અને દુશ્મન સામે જ હતો ત્યારે બેશરમપણે ફોજમાંથી નાસી જઈને એમણે એવો ગુન્હો કર્યો હતો કે જેને માટે આ૦ હિ૦ ફો૦ કાનૂન પ્રમાણે અને દુનિયાભરના લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે એમને મોતની સજા થઈ શકે.

દુશ્મનની પાસે જે માહિતી લઈ જવાનો પ્રયાસ એમણે કરેલો તેથી મારા તાબા નીચેના તમામ દળોનો વિનાશ થઈ ચૂક્યો હોત. મને કાયદેસર રીતે આપવામાં આવેલી સત્તાનો ઉપયોગ કરીને યોગ્ય ખટલો ચલાવ્યા પછી જ એ સજા ફરમાવવામાં આવી હતી.

હિંદુસ્તાનને સ્વાધીન બનાવવાના પોતાના પ્રથમ ઉદ્દેશમાં આ૦ હિં૦ ફો૦ નિષ્ફળ ગઈ છે, તેમ છતાં અમારામાંના દરેકને એ સંતોષ છે કે મલાયા, બરમા અને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓના જાનમાલ અને ગૌરવનું તમામ આક્રમણકારો સાથે રક્ષણ કરવાનું ધ્યેય એણે સંપૂર્ણપણે હાંસલ કર્યું છે. આ ખટલાની શરૂઆત થયા પછી રંગુનના હિંદી-બ્રિટિશ સંઘ તરફથી અને બરમા હિંદી સંઘ તરફથી મને મળેલા તાર, કે જે મેં આ નિવેદન સાથે રજૂ કર્યા છે તે, આ વાતની પૂરતી સાબિતિ આપી રહે છે.'

છેવટે આવ્યા લેફ્ટનન્ટ ધિલ્લન. પોતાના નિવેદનમાં એમણે કહ્યું કે—

'દહેરાદુનમાંની ઇન્ડિયન મિલિટરી એકેડમી' (હિંદી લશ્કરી વિદ્યાપીઠ)માં જ હું મારા દેશની સર્વોપરિ સેવા બજાવવાનું શીખ્યો હતો. ત્યાં ચેટવુડ ખંડમા મોટા સોનેરી અક્ષરોમાં મેં વાંચેલું કે: "તારા દેશનું ગૌરવ, એની આબાદી અને એની સલામતી હંમેશા સૌથી પહેલા આવે છે, દરેક વખતે એ જ પહેલાં આવે છે. તે પછી આવે છે તારા હાથ નીચેના સિપાહીઓની આબરૂ, એમની સલામતી

અને એમની આઝાદી અને તારી પોતાની સલામતી અને તારી સગવડો હંમેશા સૌથી છેલ્લી આવે છે દરેકવખતે એ જ છે’ની આવે છે.” આ સૂત્ર મેં વાચ્યુ તે દિવસથી મારા દેશ પ્રત્યેની અને મારા સિપાહીઓ તરફની કર્તવ્ય–ભાવના મારા વિચારોમા ગમે તેવા સંજોગોમા પણ અગ્રસ્થાને રહી છે. મારી નજર સામે આ સૂત્ર રાખીને જ હિંદી લશ્કરના એક અફસર તરીકે મે મારા દેશની સેવા કરેલી.

સિંગાપુર શરણે થઈ જવાનુ છે એવી અફવાઓ સાભળીને નિદાદગીની છાવણી ખાલી કરતી વખતે મે હજારો હિંદીઓને એક ખુલ્લી જગ્યામા ભેગા મળેલા જોયા એમણે ઘણા હિંદી રાષ્ટ્રધ્વજો ફરકાવ્યા હતા આ જ્યારે મેં મારી સાથેના એક બ્રિટિશ કર્નલને દેખાડ્યુ ત્યારે એણે કહ્યુ ‘ હુ એમનો દોષ નથી જોતો જો આપણે રક્ષણ ન કરી શકીએ તો પછી એમણે પોતે જ પોતાની સભાળ લેવી રહે છે.’

મલાયાના રક્ષણ માટે જેણે જવાબદારી લીધી હતી એ બ્રિટિશ સરકારની તૈયારીઓના સદતર અભાવને લીધે જાપાનીસ આક્રમણને પરિણામે મલાયાની પ્રજાને જે સહન કરવુ પડ્યુ હતું એ મેં જોયુ હતું અને હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ થાય તો મારા દેશવાસીઓની શી હાલત થાય તેનો વિચાર કરતા પણ હું ધ્રૂજી ઊઠયો હતો. દોઢ સૈકાની બ્રિટિશ હકૂમતે મારા દેશનુ જે સત્યાનાશ વાળ્યુ છે તે મને એ વખતે સમજાયુ.

મે મનમા વિચાર્યું કે અમારી તમામ ભૌતિક સાધનસપત્તિનું અગ્રેજોએ પોતાના લાભ માટે શોષણ કર્યું છે, અને પોતાના સાહીવાદી યુદ્ધો લડવા ખાતર અમારા માનવબળનો છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે, તેમ છતા જરૂર પડ્યે અમારી માતૃભૂમિનું રક્ષણ કરવા એણે અમને તૈયાર નથી કર્યા, એટલુ જ નહિ પણ સદાકાળને માટે અમને બધનમા રાખવા માટે અમને પૂરેપૂરા નિર્વીર્ય બનાવી દીધાં છે

મને લાગ્યું કે જો હિંદુસ્તાન આઝાદ હોત અને પોતાનું સંરક્ષણ સંભાળી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોત તો એના સીમાડા ભેદવાનો વિચાર કોઇ આક્રમણકારને આવી શક્યો ન હોત. મોહનસીંઘે ઊભી કરવા ધારેલી આઝાદ હિંદ ફોજમાં હિંદુસ્તાન માટે મેં એક નવી આશા ભાળી. મને લાગ્યું કે જો એક બળવાન અને સ્વૈચ્છિક રાષ્ટ્રીયફોજ ઉભી કરી શકાય તો એ હિંદને પરદેશી હકૂમતમાંથી મુક્ત કરી શકે એટલુંજ નહિ પણ જો જાપાનીઓ પોતાના વચનનો ભંગ કરે અને આઝાદી જીતવામાં અમને મદદ કરવાને બદલે અમારા દેશનું પોતાના લાભને ખાતર શોષણ કરવા માડે તો એમનો પણ સામનો કરી શકે. આવી ફોજ, દૂર પૂર્વમાંના અમારા હિંદી ભાઇ-બહેનોનું પણ બીજા રાષ્ટ્રની પ્રજાઓના હુમલા સામે રક્ષણ કરી શકે. હિંદમાતા જાણે મને સાદ કરી રહી અને એ સાદનો જવાબ દેવાનો અને મોહનસીંઘ સાથે ઝંપલાવવાનો મેં નિર્ણય કર્યો. સુભાષ બોઝ નીચેની બીજી આ૦હિં૦ફો૦માં રહેવાનો નિર્ણય પણ મેં તે પછી કરેલો.

મારી જાણમાં છે ત્યાં સુધી આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા માટે કોઇ યુદ્ધકેદી ઉપર દબાણ કે બળજબરી વાપરવામાં આવ્યાં નથી. ખરી રીતે તો એવા ઉદ્દેશ માટે દબાણ કે બળજબરી વાપરવાનું સાવ બિનજરૂરી હતું કારણકે અમારી પાસે હમેશા વધારાના સ્વયંસેવકોનો એક મોટો જથ્થો ફાજલ રહેતો હતો કે જેમને સરંજામના અભાવે અમે હથિયાર પૂરાં પાડી શકતા નહોતા અને તાલીમ આપી શકતા નહોતા.

મેં કેટલા બધાં ભાષણોમાં મારા સૈનાઓને મેં કહેલું કે તમને તમારા દેશ ઉપર પ્રેમ હોય અને એને ખરેખર જન્નતની ભૂમીનો અને યાતનાઓ સહન કરવાની તૈયારી અને હામ હોય તો જ ભરતી થજો. લડાઇમાં જીવની બેગાએ મારા હાથ નીચેના માણસોને મેં ફરીવાર ચેતવ્યા હતા. કેટલાક અફસરોએ અને સિપાહીઓએ પોતાની

અનિચ્છા દર્શાવી અને મારી રેજિમેન્ટ મ્યિનગાન છોડી ગઈ તે પહેલાં એવા ૨૦૦ માણસોને રંગુન પાછા મોકલવામાં આવ્યા હતા. ફોજમાં ભરતી થવાનું દબાણ યુદ્ધકેદીઓ ઉપર લાવવા માટે એમને કેદ-છાવણીમાં કે નજરકેદમાં રાખવામાં આવતા એવી જે જુબાની ફરિયાદપક્ષના સાક્ષીઓએ આપી છે તે સંદતર ખોટી છે. એકેય કેદ-છાવણીની હયાતી જ હતી નહિ. એક અટકાયતી-છાવણી હતી ખરી અને એમાં શિસ્તભંગના કે બીજા ગુન્હાઓ પ્રમાણે અપરાધી ઠરાવાયેલાઓને સજા તરીકે મોકલવામાં આવતા. પણ આ૦હિ૦ફો૦માં ભરતી-કાર્ય અંગે એ છાવણીને કોઇ જાતનો કે કોઇ ભાતનો સબંધ હતો નહિ. ઉલટાના અટકાયતી-છાવણીમાં રખાયેલા માણસો સામેથી આવીને માગણી કરે તો પણ તેમને ભરતી કરવામા આવતા નહોતા. કારણકે એ છાવણીમાં અમુક મુદત સુધી અટકાયતી તરીકે કોઈ રહે તો એ જ બતાવી આપે કે એનામા ચારિત્રની કોઈ ખામી છે, અને એ રીતે આ૦હિં૦ફો૦ના સભ્યપદ માટે એ નાલાયક ઠરે.

ફોજમાંથી નાસી છૂટવાના અને દુશ્મન સાથે મળી જવાના પ્રયાસ કરવાના આરોપસર મેં ચાર અપાહીઓને ખટલા માટે રજૂ કર્યા હતા એ વાત સાચી છે. પણ એ માણસોને માગ કહેવાથી કે મારા ફરમાન પ્રમાણે ગોળીએ દેવામા આવ્યા હતા એ સાવ ખોટું છે. જે દિવસે અને જે સમયે એમને ગોળીએ દેવાયાનું કહેવામાં આવે છે એ વખતે હું પથારીવશ હતો અને હાલીચાલી શકતો નહોતો.

સાચી વાત તો એ છે કે આ માણસોને ફરમાવાયેલી મોતની સજા પાછળથી ડિવિઝનના કમાન્ડરે રદ કરી હતી અને એનો કદી અમલ થયો નહોતો.

મેં જે કાંઈ કર્યું છે તે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર નીચે રહીને લડતા, રીતસરના ને સુવ્યવસ્થિત લશ્કરના એક મભ્ય તરીકે કર્યું છે. અને તેથી એવા લશ્કરના સભ્ય તરીકેની મારી ફરજ

બજાવતા મે કોઇપણ કામ કર્યું હોય તો એ ગુન્હાસર મારી ઉપર હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને હિંદના ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે આરોપ મૂકી શકાય નહિ, તેમ કામ પણ ચલાવી શકાય નહિ

વધુમા મને એવી સલાહ આપવામા આવી છે કે કાયદાની દૃષ્ટિએ જોતા આ લશ્કરી અદાલતમા ચાલતો મારો ખટલો ગેર કાયદેસર છે ઊંચામા ઊંચા અને શ્રેષ્ટમા શ્રેષ્ઠ ઈરાદાઓથી હું આ૦હિ૦ફો૦મા જોડાયેલો આ૦હિ૦ફો૦ના સભ્ય તરીકે હુ સખ્યા બધ યુદ્ધકેદીઓને પૈસા અને ચીજવસ્તુઓની મદદ કરી શક્યો છુ દૂર પૂર્વમા વસતા હિદીઓના જાનમાલ અને ઇજ્જતનુ રક્ષણ આ૦હિ૦ફો૦ કરી શકી છે

હિદુસ્તાનના શહેરોમાના નાગરિકો અને તેમની માલમિલકતો ઉપર બોમમારો ન કરવાનુ હું જાપાનીઓને સફળતાપૂર્વક સમજાવી શક્યો હતો આ૦હિ૦ફો૦એ બજાવેલી એમની સેવાની કદર તરીકે દૂર પૂર્વમાના હિદીઓએ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના ફાળાઓમા કરોડો રૂપિયા આપ્યા હતા

અનેક પ્રસંગોએ મારે ૨૦ થી ૩૦ કલાક સુધી પાણી વિના ચલાવી લેવું પડયુ હતું, અને ખોરાક વિના બે-ત્રણ દિવસો ગાળવા પડયા હતા એક બ્રિગેડના કમાન્ડર તરીકે જો મારે આ બધી મુશ્કેલીઓ વેઠવી પડી હોય તો મારા હાથ નીચેના માણસોને તો એથીય ઘણુ વધારે સહન કરવુ પડયુ હશે, અને છતાં એ મારી સાથે જ રહ્યા હતા દબાણથી કે બળજબરીથી ભરતી થયેલા કોઇ પણ સિપાહીઓ એમ ન કરી શકયા હોત

હું સવિનય એવી માન્યતા ધરાવુ છુ કે આઝાદ હિદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારી ધરાવતા પચીસ લાખ હિંદીઓની માનભરી સેવા આ૦હિં૦ફો૦એ કરી છે અને અત્યત દેશપ્રેમી ઇરાદાઓથી એ પ્રેરાયેલી હતી

પાંચ જાપાનીસ સાક્ષીઓની જુબાની

જાપાનીસ પરદેશખાતાના એક અમલદાર શ્રી ઓહ્ટાએ આજે બચાવ-પક્ષના સૌ પહેલા સાક્ષી તરીકે શુદ્ધ અંગ્રેજીમા જુબાની આપી. એમની સોગદવિધ વેળા એમના હાથમા કોઈ ધાર્મિક પુસ્તક હતું નહિ. એમણે કહ્યું કે—

'જાપાનીસ પરદેશખાતાનો હુ એક અમલદાર છુ આખી લડાઇ દરમિયાન મેં મારો આ હોદ્દો જાળવ્યો છે. આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઑક્ટોબરે થઇ હતી જાપાનની સરકારે એની સાથે એક આઝાદ અને સ્વતંત્ર સરકાર તરીકેનો સંબંધ રાખ્યો હતો અને શક્ય તેટલી બધી મદદ એને કરી હતી.'

તે પછી શ્રી ભુલાભાઈએ કેટલાક દસ્તાવેજોની નકલો રજુ કરી. અસલ દસ્તાવેજો ટોકીઓમાના અમેરિકન લશ્કરી સત્તાવાળાઓ પાસે છે અને આ ખટલામા ઉપયોગ કરવા માટે એમણે એની નકલો પૂરી પાડી છે પછી શ્રી ઓહ્ટાએ કહ્યું કે આઝાદ હિંદ સરકારની સ્થાપના અને તેના સ્વીકારને લગતી જાપાની સરકારના માહિતી-ખાતાની એક જાહેરાતનો મૂળ મુસદ્દો એમણે ઘડ્યો હતો ૧૯૪૩ની ૨૩મી ઑક્ટોબરે જાપાની સરકારે કરેલુ નીચેનુ નિવેદન પણ સાચું હોવાની એમણે ખાત્રી આપી —

"શ્રી સુભાષચદ્ર બોઝની આગેવાની નીચે સ્થાપાયેલી આઝાદ હિંદ સરકાર અંગે જાપાનની શાહી સરકારને શ્રદ્ધા છે કે સ્વતત્રતા માટેની હિદી પ્રજાની લાબા કાળની ઊમ્મીદો પરિપૂર્ણ કરવામા આ એક અગત્યનું પગલુ છે અને તેને પૂરી મદદ કરવાનો એ કોલ આપે છે. એ સરકારનો આઝાદ હિદની કામચલાઉ સરકાર તરીકે જાપાની

સરકાર સ્વીકાર કરે છે અને આથી જાહેર કરે છે કે એનું ધ્યેય હાસલ કરવા માટે તેને પોતાના તરફથી શક્ય તેટલી તમામ મદદ કરવામાં આવશે'

તે પછી બૃહદ્ પૂર્વ એશિયાઈ રાષ્ટ્રોના સમેલન સમક્ષ ૧૯૪૩ની ૬ઠ્ઠી નવેમ્બરે જાપાની વડા પ્રધાન સેનાપતિ ટોજોએ કરેલા એક ભાષણની નકલ શ્રી ભુલાભાઈએ સાક્ષીને આપી એ ભાષણમાં ટોજો આમ બોલ્યા હતા –

' આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો પાયો હવે વધુ મજબૂત બન્યો છે અને એ સરદાર નીચેના હિંદી દેશભક્તોએ પોતાનું નિશ્ચિત ધ્યેય હાંસલ કરવાનો અફર નિર્ધાર કર્યો છે, એટલે આ પ્રસંગે હું જાહેર કરું છું કે આઝાદી માટેની હિંદની લડતમાં મદદ કરવાના પોતાના નિર્ધારની પ્રથમ સાબિતિ તરીકે શાહી જાપાની દળોના કબજામાં અત્યારે રહેલી હિંદી ધરતીના આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની હકૂમત નીચે ટૂંક સમયમાંજ મૂકવા જાપાનની શાહી સરકાર તૈયાર છે હિંદુસ્તાનને તેની આઝાદીની લડતમાં સંપૂર્ણ સહકાર આપવાનો જાપાનનો નિર્ધાર છે જાપાન એ જોવા આતુર છે કે સામે પક્ષે હિંદીઓ પણ એ દિશામાંના પોતાના પ્રયત્નો બમણા કરે.'

સાક્ષીએ કહ્યું કે મૂળ જાપાનીઝ ભાષણનો આ સાચો અને સત્તાવાર અનુવાદ છે વધુમાં એમણે જણાવ્યું કે આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપરના જાપાનીસ સરકારના રાજદ્વારી પ્રતિનિધિ તરીકે શ્રી હાચિયાની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી ઉલટતપાસમાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓની સોંપણી કરવા માટે જાપાનીસ સરકારે શું પગલાં લીધાં હતાં તેની એમને જાણ નથી

બીજા જાપાનીસ સાક્ષીએની જુબાનીનો અંગ્રેજીમાં અનુવાદ કરવામાં મદદ કરવા માટે સાક્ષીને અદાલતમાં રોકાવાની અને બચાવપક્ષના મેજ ઉપર બેસવાની રજા અદાલતે શ્રી ભુલાભાઈની વિનંતિથી આપી.

બીજા જાપાનીસ સાક્ષી શ્રી માત્સુઓ મોરીએ કહ્યું કે, '૧૯૪૨ના નવેમ્બરથી ૧૯૪૪ના ઑક્ટોબર સુધી અને ફરી પાછો ૧૯૪૫ના મેથી તે લડાઈના અંત સુધી હું જાપાનીસ સરકારના પરદેશ ખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતો તે અગાઉ હું સંધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો પરદેશો સાથેની સંધિને લગતી બાબતોનો નિકાલ આ ખાતું કરતું હતું આઝાદ હિન્દની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થયાની મને ખબર છે આઝાદ હિંદ સરકારને લગતા કેટલાક દસ્તાવેજો મે ટોકીઓમાની પરદેશખાતાની કચેરીમા જોયા હતા જર્મની, ઇટલી, મંચુકુઓ ચીન ફિલિપાઇન્સ, થાઇલેંડ અને બરમાએ આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો'

બૃહદ્ પૂર્વ એશિયા-દિનના સમેલનમા ૧૯૪૩ ની ૬ઠ્ઠી નવેમ્બરે વડાપ્રધાન ટોજોએ કરેલા ભાષણની એક નકલ એમને બતાવવામાં આવતા સાક્ષીએ કહ્યુ કે એ વખતે પોતે ત્યા હાજર હતા અને એ નિવેદન સાચુ છે ઉલટતપાસમા એમણે જણાવ્યુ કે—

'૧૯૪૦ના ડિસેમ્બરથી ૧૯૪૨ના નવેમ્બર સુધી હું સંધિ-ખાતાનો કાર્યવાહક હતો આ સમય દરમિયાન ટોકીઓમાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ સાથે મારે કાંઈ સબંધ હતો નહિ રાશબિહારી બોઝને હુ ઓળખતો નથી પણ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ સાથે એમને ગાઢ સબંધ હતો એ હુ જાણુ છુ

સવાલ લડાઈની જાહેરાત પહેલા લાંબા કાળથી જાપાનીસ સરકાર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની પ્રવૃત્તિઓને ઉત્તેજન આપતી હતી ખરી?

જવાબ એ વિષે હુ કાંઇ પણ જાણતો નથી

સ૦—લડાઈ પહેલા લાબા વખતથી હિંદમા અશાંતિ ઊભી કરવાની અને તેને ઉત્તેજન આપવાની જાપાનીસ સરકારની નીતિ હતી?

જ૦—એવી કંઇ નીતિ વિષે મને કાંઇ ખબર નથી

સ૦—કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાના પ્રશ્નની વિચારણા સૌ પહેલી ક્યારે થઈ તે તમે કહી શકશો ?

જ૦—૧૯૪૩ના ઓકટોબર કે નવેંબરના અરસામા.

સ૦—મલાયામાના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના નેતાઓએ ૧૯૪૨ –ના માર્ચ જેટલા વહેલા જાપાની સરકારને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનુ તેમજ પોતાના સાથીગળ્યોને ,પણ એનો સ્વીકાર કરવા કહેવાનુ કહ્યુ હતુ ખરુ ?

જ૦—મને એનો ખ્યાલ નથી.

સ૦—તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને ઓળખતા હતા ?

જ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલમા એ જ્યારે જર્મનીમાથી આવ્યા ત્યારે હુ પહેલવહેલો એમને માગ સરકારી રહેઠાણે મળેલો.

સ૦—એમને જર્મનીથી મોકલવાનુ જાપાનીસ સરકારે જર્મન સરકારને કહેલુ ?

જ૦—એમને જાપાન મોકલવાની વ્યવસ્થા જર્મન સરકાર સાથે કરવામા આવી હતી

સ૦—એટલા માટે કે એ જાપાનને મદદ કરે ?

જ૦—ના. એટલા માટે કે હિંદની સ્વતંત્રતાની માગણી કરવાથી જાપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ થશે એમ માનવામા આવતુ હતુ. સાથે સાથે, હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવવામા જાપાનીઓ આ માણસને મદદ કરવા માગતા હતા.

સ૦—જાપાનીઓએ એમ પોતાની મેળે જ કર્યું હતુ કે બોઝની વિનતિથી ?

જ૦—પોતાની મેળે જ

સ૦—લડાઈ જીતવાનો આ એક રસ્તો છે એમ જાપાનીસ સરકાર માનતી હતી ?

જ૦—જાપાનીસ યુદ્ધનેમોને મદદ કરવાને એ ગરતો હતો.

સ૦—જ્યારે સુભાષ બોઝને તેડાવવામા આવ્યા ત્યારે જાપાનીસ સરકાર એમ જાણતી હતી કે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના અને આ૦હિં૦ફો૦ના વડા એમને બનાવવાના છે ?

જં૦—હું સમજુ છું ત્યાં સુધી સુભાષચંદ્ર બોઝ બેઉના વડા થનાર હતા

સ૦—એ જાપાનમાં ક્યારે આવેલા ?

જ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરસામા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના થવાની છે એ તમે ક્યારે સાભળ્યુ ?

જ૦—૧૯૪૩ના એપ્રિલના અરસામા. જાપાનીસ સરકારને ખબર હતી કે એવી સરકારની સ્થાપના થવાની છે, અને સુભાષચંદ્ર બોઝ તેના વડા થવાના છે, અને જાપાનીઓ એ સરકારનો સ્વીકાર કરશે તેમજ એને મદદ કરશે

સ૦—આઝાદ હિંદની સરકારનો સ્વીકાર કરવો એ જાપાનીસ યુદ્ધવ્યૂહનો એક ભાગ હતો ?

જ૦—એથી જાપાનની યુદ્ધનેમોને મદદ મળે એ એને માટેનું એક જ કારણ હતુ

સ૦—આઝાદ હિંદ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું જાપાને જ તેના સાથી રાજ્યોને કહેલુ ?

જ૦—સુભાષ બોઝે જાપાનીસ સરકાર દ્વારા તેના તમામ સાથી રાજ્યોને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનુ કહેલુ

સ૦—પોતાના યુદ્ધવ્યૂહના એક હિસ્સા તરીકે જાપાનીસ સરકારે પોતાના સાથીરાજ્યોને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરવાનું કહેલુ ?

જ૦—એમણે એમ કર્યું કારણકે એ જાપાનના લાભમા હતુ. ...જાપાનને લાગેવળગે છે ત્યા સુધી આઝાદ હિંદ ફોજની આઝાદીની

લડાઈ સમૂળગી સ્વતંત્ર હતી, અને જાપાનીસ નિયંત્રણ નીચે નહોતી. ચીનની નાનકીંગ–સરકારે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો.'

સ૦—નાનકીંગ સરકાર જાપાનીઓના કાબુ હેઠળ હતી?

જ૦—જાપાનીસ લશ્કર ત્યાં હતું ખરું, પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. એ નાનકીંગ સરકારને મદદ કરતું હતું ખરું, પણ જાપાન અને તેના સાથીરાજ્યો એ સરકારને બિલકુલ સ્વતંત્ર ગણતા હતા.

સ૦—તે સિવાય દુનિયાનાં બીજાં કયાં રાષ્ટ્રોએ નાનકીંગ–સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો?

જ૦—સ્પેઈને નાનકીંગ સરકારને સ્વતંત્ર ગણીને તેનો સ્વીકાર કર્યો હતો......ફિલિપાઈન્સ અને થાઈલેન્ડમાં પણ જાપાનીસ લશ્કર હતું. પણ એ ત્યાંનો કબજો સંભાળવા માટે નહોતું. આ દેશોને તે સ્વતંત્રતા આપી ચૂક્યું હતું. બરમાનું પણ એમ જ હતું. બરમામાંના જાપાનીસ લશ્કરનું સંખ્યાબળ હું જાણતો નથી.

ભુલાભાઇ—હિંદુસ્તાન અંગેની જાપાનીસ મુદ્દનેમો શી હતી?

જ૦—હિંદને લગતી જાપાનીસ મુદ્દનેમો તેને સ્વતંત્ર બનાવવાની હતી.

૧૦મી ડિસેંબર : સોમવાર : ૧૪ :

બચાવપક્ષના ત્રીજા સાક્ષી હતા શ્રી રેન્ઝુ સાવાડા. એમણે કહ્યું કે ૧૯૪૪ના ઑક્ટોબરથી ૧૯૪૫ના મે સુધી એ જાપાની પરદેશ-ખાતાના નાયબ–પ્રધાન હતા. મુત્સદ્દી–ખાતાની નોકરીમાં એ ૧૯૧૪-માં દાખલ થયેલા, અને લંડન, પેરિસ અને બીજાં સ્થળોમાંના એલચીખાતાઓમા વીસથી વધુ વર્ષો કામ કર્યું હતું.

...

સ૦—તમે પરદેશખાતાના નાયબ-પ્રધાન હતા તે કાળ પૂરતી જ તમારા જવાબોની મર્યાદા રાખીને મને જણાવો કે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વિષે તમને જાણ હતી ?

જ૦—હા.

સ૦—એ સરકાર ઉપર નીપોનના એક એલચીની નિમણૂક કરવા સાથે તમારે કાંઈ સંબંધ હતો ?

જ૦—હા.

સ૦—એલચી નીમવાનો નિર્ણય ક્યારે લેવાયો હતો ?

જ૦—૧૯૪૪ના નવેંબરમાં.

સ૦—એલચી તરીકે કોની નિમણૂક કરવામા આવેલી ?

જ૦—શ્રી હાચિયાની.

સ૦—પોતાની કામગરીની શરૂઆત એમણે ક્યારે કરેલી ?

જ૦—આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની એકેક રંગુનમાં એ ૧૯૪૫ના માર્ચમાં પહોંચ્યા હતા એમ હું ધારું છું.

ઉલટતપાસમા—

સ૦—શ્રી હાચિયાની એલચી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી તેને લગતા કોઈ દસ્તાવેજો છે ?

જ૦—કામચલાઉ સરકાર ઉપર એક પ્રતિનિધિ મોકલવાના પોતાના નિર્ણયની સરકારે જાહેરાત કરી હતી.

સ૦—એ જાહેરાત ક્યા કરાઈ અને કઈ રીતે ?

જ૦—સત્તાવાર ગેઝેટમાં.

સ૦—શ્રી હાચિયા ૧૯૪૫ના માર્ચમાં રંગુન પહોંચ્યા તે પછી એમની તરફથી તમને કાંઈ સંદેશા મળ્યા હતા ?

જ૦—હા.

સ૦—એ મોજુદ છે ?

જ૦—એ રોકડીઓમાં છે

સ૦—શ્રી હાચિયા રંગુન ગયા ત્યારે એમને કાંઈ દસ્તાવેજો, એટલે કે કાગળો કે ઓળખાણ-પત્રો આપવામાં આવેલા ?

જ૦—શરૂઆતમાં ઓળખાણ-પત્રો આપવામાં આવ્યા નહોતા એનું કારણ એ હતું કે આઝાદ હિંદની સરકાર કામચલાઉ હતી પણ શ્રી હાચિયા રંગુન પહોંચ્યા પછી શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઓળખાણ-પત્રો આપવાનો નિર્ણય કર્યો ઓળખાણ-પત્રો ઉપર નામદાર શહેનશાહના રીતસરના સહીસિક્કા કરવામાં આવેલા, અને ૧૯૪૫નાઆમેની અધવચ્ચે એ શ્રી હાચિયાને મોકલવામાં આવેલા પણ ટપાલવ્યવહારના ત્યારના સંજોગોને કારણે એ એમના મુકામે ખરેખર પહોંચ્યા નહોતા

સ૦—શ્રી હાચિયા પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી હકીકતમાં તો એમણે એલચી તરીકે કામ કર્યું જ નહોતું એ તમે જાણો છો ?

જ૦—એમણે કામ કર્યું જ હતું કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાનની મુલાકાતે એ ગયેલા અને ઓળખાણ-પત્રો રજુ થતાં તે પહેલાં પરદેશ-પ્રધાને પણ એમની વગતી મુલાકાત લીધેલી એલચી તરીકે એ કામ કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હતા એમ હું માનું છું

સ૦—આ મુલાકાતે જવા અને વગતી મુલાકાત મેળવવા સિવાય શ્રી હાચિયાએ એલચી તરીકે કાંઈપણ કામ કર્યું હતું ?

જ૦—પરદેશ પ્રધાન સાથે એમને કચેરી-વ્યવહાર શા થયા તે હું જાણતો નથી

સ૦—તમે તો એટલુંજ જાણો છો કે એમણે મુલાકાત લીધી હતી.

જ૦—હા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાનનું નામ તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

સ૦—પરદેશ પ્રધાને વળતી મુલાકાત લીધેલી એ તમે ક્યાંથી જાણ્યું ?

જ૦—શ્રી હાચિયાના અહેવાલમાંથી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે શ્રી હાચિયા પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમની સાથે કાંઈપણ વ્યવહાર રાખવાનો શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે ઇન્કાર કરેલો: એ સાચું છે ?

જ૦—હા, શ્રી હાચિયાના અહેવાલ પ્રમાણે એ સાચું છે.

સ૦—અને તમે એમ કહો છો કે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના કહેવાથી જાપાનીસ સરકારે ઓળખાણ-પત્રો મોકલવાનો નિર્ણય કરેલો ?

જ૦—હા.

સ૦—એ વિનતિ લેખિત હતી ?

જ૦—ના.

સ૦—એવી મતલબનો કોઈ અહેવાલ શ્રી હાચિયા તરફથી તમને મળ્યો હતો ?

જ૦—હા.

સ૦—હકીકતમાં તો ઓળખાણ-પત્રો એમને રંગુન કદી પહોંચ્યા જ નહોતા ને ?

જ૦—ના.

સ૦—ટોકીઓથી ઓળખાણ-પત્રો રવાના થયા તેની તારીખ તમે આપી શકશો ?

જ૦—૧૯૪૫ના મેની અધવચમાં.

સ૦—બ્રિટિશ લશ્કરે મેની ૩જીએ રંગુનમાં પ્રવેશ કર્યો હતો તે તમે જાણો છો ?

જ૦—હા.

સ૦—અને જાપાનીસ સેનાએ એપ્રિલની ૩૦મી સુધીમાં રંગુન ખાલી કરી નાખ્યું હતું એ?

જ૦—હા.

સ૦—સુભાષચંદ્ર બોઝ પોતે એપ્રિલની ૨૪મીએ રંગુન છોડી ગયા હતા?

જ૦—મને ખબર નથી.

સ૦—શ્રી હાચિયાએ રંગુન ક્યારે છોડયું હતું?

જ૦—લગભગ એપ્રિલની આખરમાં.

સ૦—અને ઓળખાણ-પત્રો શ્રી હાચિયા માટેના હતા?

જ૦—હા, એ જ્યાં હોય ત્યાં એમને એ મોકલી આપવાના હતા.

સ૦—એ કઈ જગ્યાએ મોકલી અપાયા હતા તે તમે જાણો છો?

જ૦—ના.

સ૦—રંગુન છોડયા પછી શ્રી હાચિયા ક્યાં હતા તે તમે નથી જાણતા?

જ૦—ના.

સ૦—શું જાપાન પાછા ફરેલા?

જ૦—ના. એ બેંગકોક ગયેલા.

સ૦—બેંગકોકમાં એ લડાઈના અંત સુધી, એટલે કે ઑગસ્ટની અધવચ સુધી રહેલા?

જ૦—હા.

સ૦—બેંગકોકથી તમને એમની તરફથી એકેય અહેવાલ મળ્યો નહોતો?

જ૦—સંદેશાવ્યવહાર જરાય હતો જ નહિ.

તે પછીના સાક્ષી શ્રી તેરુરો હાચિયાએ કહ્યુ કે—

'આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર ઉપરના એલચી તરીકે મને જાપાનીસ સરકારે મોકલેલો. ૧૯૪૫ના માર્ચમાં હુ રંગુન પહોચ્યો, અને કામચલાઉ સરકારના પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીને મળ્યો. રંગુનમાં હુ ૧૯૪૫ની ૨૪મી એપ્રિલ સુધી હતો. કામચલાઉ સરકારના બીજા એક સભ્ય શ્રી અય્યરને હુ મળેલો. રંગુનથી હુ બેંગકોક ગયેલો અને કામચલાઉ સરકાર પણ રંગુનથી બેંગકોક ખસેડવામાં આવેલી મને દિલ્હી લાવવામા આવ્યો ત્યાં સુધી હુ બેંગકોકમાં જ હતો.'

સ૦—તમે રંગુન આવ્યા ત્યારે કાંઇ ઓળખાણ-પત્રો લાવેલા?

જ૦—હું કાંઇ ઓળખાણ-પત્રો લાવ્યો નહોતો. પણ પહોંચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હુ ગયેલો. રંગુન જતાં પહેલાં હુ ટોકીઓમાં હતો. રંગુન જવાનો હુકમ મને જાપાનીસ પરદેશ-પ્રધાન શ્રી શિગેમિત્સુ તરફથી મળેલો. આઝાદ હિંદ સરકાર ઉપર મને મોકલવામાં આવ્યો તે અગાઉ હું જાપાનીસ મુત્સદ્દી-ખાતામાં હતો. પોલેન્ડમાંના જાપાનીસ એલચીખાતામાં હુ હતો, બલ્ગેરીઆ ખાતેનો એલચી હતો અને પરદેશ ખાતાના ટોકીઓમાંના સાંસ્કારિક ખાતાનો વડો પણ કેટલાક વખત માટે હતો. હુ રંગુન કોઇ ઓળખાણ-પત્રો લઇ ગયેલો નહિ, કારણકે મને એ આપવામાં આવ્યા નહોતા. એ આપવામાં આવ્યા નહોતા કારણકે આઝાદ હિંદ સરકાર એક કામચલાઉ સરકાર હતી એની મને જાણ કરવામાં આવેલી.

સ૦—તમને ઓળખાણ-પત્રો શા માટે નથી આપવામાં આવ્યા તેની પૂછપરછ તમે કરેલી ખરી?

જ૦—વાતચીતમાં મને જણાવવામાં આવેલુ કે ઓળખાણ-પત્રોની જરૂર નથી. પાછળથી મને એક તાર મળેલો કે ઓળખાણ-પત્રો રવાના થઇ ચૂક્યા છે, પણ મને એ પહોચેલા નહિ

ઉલટતપાસમાં —

સ૦—તમે રંગુન જવા ઉપડયા ત્યારે કાંઇ કાગળિયાં સાથે લઈ ગયેલા ?

જ૦— ના.

સ૦—જાપાનીસ સરકાર તરફથી કોઇનીય ઉપર લખાયેલા કાગળ તમારી સાથે નહોતા ?

જ૦—મારી સાથે હું કાંઇ કાગળિયાં લઇ ગયો નહોતો. પણ રંગુન પહોંચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હું ગયેલો અને એમને મેં એમ કહેલું કે મને એલચી નીમવામાં આવ્યો છે. તે પછી શ્રી અય્યરને પણ હું મળેલો

સ૦—કર્નલ ચેટરજીને તમે પહેલવહેલા કયારે મળેલા ?

જ૦—મને ચોકકસ તારીખ યાદ નથી, પણ પહોંચ્યા પછી થોડા દિવસે

સ૦—કર્નલ ચેટરજી અને શ્રી અય્યરને તમે એક વાર મળેલા કે બે વાર ?

જ૦—કર્નલ ચેટરજી મારે ઘેર બે-ત્રણ વાર આવેલા, અને શ્રી અય્યરને તો હું એકજ વાર મળેલો એમ ધારું છું. રંગુનમાં હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને મળ્યો નહોતો.

સ૦—તમને મળવાનો એમણે ઈન્કાર કરેલો ?

જ૦—હા, મને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો.

સ૦—હું ધારું છું કે તમને કાંઇ કારણ કહેવામાં આવ્યું હશે ?

જ૦—મને લાગે છે કે મારી પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોતા તેથી એમણે મને મળવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો. મને એ વાત કર્નલ ચેટરજીએ કરેલી.

સ૦—તે પછી જ તમને ઓળખાણ-પત્રો મોકલવાનું તમે જાપાનીસ સરકારને કહેલું ?

૪૦—કર્નલ ચેટરજી દ્વારા કરાયેલી શ્રી બોઝની વિનતિને લીધે મે મારા ઓળખાણ–પત્રોની માગણી કરતો તાર ટોકીઓ કર્યો. હું રંગુન પહોંચ્યો પછી ચાર–પાચ દિવસે એ તાર મોકલાયેલો. જાપાનીસ સરકાર તરફથી મને તાર મળેલો કે એ ઓળખાણ–પત્રો મોકલી રહી છે.

બચાવપક્ષના તે પછીના સાક્ષી પણ એક જાપાની મેજર–જનરલ કાટાકુરા હતા. એમણે કહ્યું કે—

'૧૯૪૩ દરમિયાન જાપાનીસ વડા મથકના ચીફ ઓફ સ્ટાફ તરીકે હું રંગુનમાં હતો. આ૦હિં૦ફો૦ વિષે અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વિશે પ્રસંગોપાત મને જાણવા મળતું, છતાં કોઈ ચોકકસ વિગતોની મને જાણ નથી. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના અંગે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું ૧૯૪૩ના જુલાઈમાં રંગુનમાં મળ્યો હતો. કામચલાઉ સરકાર શા માટે સ્થાપવામાં આવી હતી એ શ્રી બોઝે મને સમજાવેલું.'

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ સાથેની એમની વાતચીતમાં એમણે સાક્ષીને શું કહેલું તે જણાવવાનું શ્રી ભુલાભાઈએ સાક્ષીને કહ્યું. પણ એ તો સાંભળેલી વાતની જુબાની થાય એમ જજ–એડવોકેટનો અભિપ્રાય થવાથી અદાલતના પ્રમુખે સવાલને દફતર ઉપર લેવા દીધો નહોતો. આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે દક્ષિણમાંની સેનાના વડા જનરલ તેરાઉચીના ફરમાનથી એમણે ઇમ્ફાલવાળી લડાઈની વ્યૂહરચના કરેલી. એ લડાઈમાં આ૦હિં૦ફો૦એ શો ભાગ ભજવ્યો હતો એવા શ્રી ભુલાભાઈના સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ કહ્યું કે આ૦હિં૦ફો૦ હિંદની આઝાદી માટે લડી હતી. પણ એ જવાબને સાક્ષીનો વ્યક્તિગત અભિપ્રાય ગણીને અદાલતે એને દફતર પર લેવા દીધો નહોતો.

સાક્ષીએ જણાવ્યું કે જાપાનીઓની સાથેજ આ૦હિં૦ફો૦ને અલગ લડાયક કામગીરી સોંપવામાં આવી હતી. ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં રંગુનમાં એક ગેરીલા રેજિમેન્ટ આવી હતી. એ રેજિમેન્ટ જેમના હાથ નીચે હતી તે કે૦ શાહનવાઝને સાક્ષીએ અદાલતમાં ઓળખી

ઉલટતપાસમાં —

સ૦—તમે રંગુન જવા ઉપડયા ત્યારે કાંઇ કાગળિયા સાથે લઈ ગયેલા ?

જ૦— ના.

સ૦—જાપાનીસ સરકાર તરફથી કોઇનીય ઉપર લખાયેલા કાગળ તમારી સાથે નહોતા ?

જ૦—મારી સાથે હુ કાંઇ કાગળિયા લઇ ગયો નહોતો. પણ રંગુન પહોચ્યા પછી પરદેશ પ્રધાન કર્નલ ચેટરજીની મુલાકાતે હુ ગયેલો અને એમને મેં એમ કહેલુ કે મને એલચી નીમવામા આવ્યો છે. તે પછી શ્રી અય્યરને પણ હુ મળેલો

સ૦—કર્નલ ચેટરજીને તમે પહેલવહેલા કયારે મળેલા ?

જ૦—મને ચોકકસ તારીખ યાદ નથી, પણ પહોચ્યા પછી થોડા દિવસે

સ૦—કર્નલ ચેટરજી અને શ્રી અય્યરને તમે એક વાર મળેલા કે બે વાર ?

જ૦—કર્નલ ચેટરજી મારે ઘેર બે-ત્રણ વાર આવેલા, અને શ્રી અય્યરને તો હુ એકજ વાર મળેલો એમ ધારુ છુ. રંગુનમા હુ શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને મળ્યો નહોતો.

સ૦—તમને મળવાનો એમણે ઈન્કાર કરેલો ?

જ૦—હા, મને મળવાનો એમણે ઇન્કાર કરેલો

સ૦—હુ ધારુ છુ કે તમને કાંઇ કારણ કહેવામાં આવ્યુ હશે ?

જ૦—મને લાગે છે કે મારી પાસે ઓળખાણ-પત્રો નહોવા તેથી એમણે મને મળવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો. મને એ વાત કર્નલ ચેટરજીએ કરેલી.

સ૦—તે પછી જ તમને ઓળખાણ-પત્રો મોકલવાનું તમે જાપાનીસ સરકારને કહેલુ ?

જ૦—કર્નલ ચેટરજી દ્વારા કરાયેલી શ્રી બોઝની વિનંતિને લીધે મે માગ ઓળખાણ-પત્રોની માગણી કરતો તાર ટોકીઓ કર્યો હું રંગુન પહોંચ્યો. પછી ચાર-પાચ દિવસે એ તાર મોકલાયેલો જાપાનીસ સરકાર તરફથી મને તાર મળેલો કે એ ઓળખાણ-પત્રો મોકલી રહી છે

બચાવપક્ષના તે પછીના સાક્ષી પણ એક જાપાની મેજર-જનરલ ઇસાયામા હતા. એમણે કહ્યુ કે—

'૧૯૪૩ દરમિયાન જાપાનીસ વડા મથકના ચીફ ઓફ સ્ટાફ તરીકે હું રંગુનમા હતો. આ૦હિ૦ફો૦ વિષે અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વિશે પ્રસંગોપાત મને જાણવા મળતુ, છતા કોઇ ચોક્કસ વિગતોની મને જાણ નથી આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના અંગે શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને હું ૧૯૪૩ના જુલાઇમાં રંગુનમા મળ્યો હતો કામચલાઉ સરકાર શા માટે સ્થાપવામા આવી હતી એ શ્રી બોઝે મને સમજાવેલુ '

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ સાથેની એમની વાતચીતમા એમણે સાક્ષીને શુ કહેલુ તે જણાવવાનુ શ્રી ભુલાભાઇએ સાક્ષીને કહ્યુ પણ એ તો સાંભળેલી વાતની જુબાની થાય એમ જજ-એડવોકેટનો અભિપ્રાય થવાથી અદાલતના પ્રમુખે સવાલને દફતર ઉપર લેવા દીધો નહોતો. આગળ ચાલતાં સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે દક્ષિણમાની સેનાના વડા જનરલ તેરાઉચીના ફરમાનથી એમણે ઇમ્ફાલવાળી લડાઇની વ્યૂહરચના કરેલી એ લડાઇમા આ૦હિ૦ફો૦એ શો ભાગ ભજવ્યો હતો એવા શ્રી ભુલાભાઇના સવાલના જવાબમા સાક્ષીએ કહ્યુ કે આ૦હિ૦ફો૦ હિંદની આઝાદી માટે લડી હતી પણ એ જવાબને સાક્ષીનો વ્યક્તિગત અભિપ્રાય ગણીને અદાલતે એને દફતર પર લેવા દીધો નહોતો.

સાક્ષીએ જણાવ્યુ કે જાપાનીઓની સાથેજ આ૦હિ૦ફો૦ને અલગ લડાયક કામગરી સોપવામાં આવી હતી ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમા રંગુનમા એક ગેરીલા રેજિમેન્ટ આવી હતી એ રેજિમેન્ટ જેમના હાથ નીચે હતી તે કે૦ શાહનવાઝને સાક્ષીએ અદાલતમાં ઓળખી

બતાવ્યા ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી કે માર્ચમાં એ રેજિમેન્ટ મોરચા ભણી ઊપડી ગઇ હતી. આ રેજિમેન્ટને શી કામગરી સોંપવામાં આવી હતી એવા એક સવાલના જવાબમાં સાક્ષીએ ન્યાયાધીશોના મેજ પાસે જઇને એક આકૃતિ દોરીને સમજાવ્યું કે આખી આ૦હિં૦ફો૦ને એક ચોક્કસ હરોળ ભેદવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યુ હતું.

સ૦—એમની રેજિમેન્ટ જ્યા લડતી હતી એ વિભાગ એકલા કે૦ શાહનવાઝખાનના વર્ચસ્વ હેઠળ જ હતો? એમની સાથે કોઇ જાપાનીસ અફસર હતો?

જ૦—મને યાદ છે ત્યાં સુધી કે૦ શાહનવાઝની સાથે સંપર્ક-ખાતાનો એક અફસર હતો, પણ મને એની ખાત્રી નથી.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦ અને ઇમ્ફાલ મોરચા પરના સયુંક્ત 'કમાન્ડ' વચ્ચે શી સમજણ હતી?

જ૦—જ્યારે લડાયક હીલચાલ ચાલતી ન હોય ત્યારે આ૦હિં૦ફો૦ સ્વતંત્ર હતી અને હીલચાલ ચાલુ હોય એટલા વખત દરમિયાન એ જાપાનીઓના કાબુ હેઠળ હતી.

સ૦—હિંદુસ્તાનનો કોઇ પ્રદેશ કબજે કરાય તો તેનું શું કરવું તે વિશે કશી સમજણ હતી?

જ૦—હિંદનો જે કાંઇ પ્રદેશ અમે કબજે લઈએ તે આ૦હિં૦ ફો૦ને સોંપી દેવામાં આવે એવી સમજણ હતી.

સ૦— આ મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોનું તંત્ર કોણે સંભાળવાનું હતું એ વિષે જાપાનીસ 'હાઇ-કમાન્ડ' અને આ૦હિં૦ફો૦ વચ્ચે કાંઇ સમજણ હતી?

જ૦—એની ઉપર કામચલાઉ સરકારનો કાબુ રહેવાનો હતો.

સ૦—મુક્ત કરેલા પ્રદેશોમાંથી વિજેતા સૈન્યના હાથમાં જે શત્રુ-સરંજામ આવે તેને અંગે શી સમજણ હતી?

જ૦—તમામ શત્રુ-સરંજામ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવાનો હતો.

સ૦—જાપાનીઓએ અને આ૦હિં૦ફો૦એ હિંદની સરહદ ઓળગી ત્યારે કરાયેલી જાહેરાતો વિષે તમને કાંઈ જાતમાહિતી છે ?

જ૦—એ વખતે કરાયેલી બે જાહેરાતો વિશે હું જાણુ છુ. એક શ્રી સુભાષચદ્ર બોઝે કરેલી કે તેઓ હિદની સ્વતંત્રતા માટે લડી રહ્યા હતા બીજી લેફ્ટનન્ટ-જનરલ કાવાબાએ કરેલી કે જાપાનીઓએ કબજે કરેલા તમામ પ્રદેશો હિંદીઓને સોપી દેવામા આવશે. એ જાહેરાતો હું અહિ રજૂ કરી શકું તેમ નથી.

ઉલટતપાસ દરમિયાન —

જ૦—ઇમ્ફાલવાળી લડાઇના વ્યૂહની યોજના ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં થઇ હતી. એ લડાઇની શરૂઆત ૧૯૪૪ના માર્ચમા થઇ હતી. એનો અંત કયારે આવ્યો તે હુ જાણતો નથી ૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમાં બરમામાંની જાપાનીસ સેનાનુ સંખ્યાબળ ૨,૩૦,૦૦૦નું હતુ.

સ૦—૧૯૪૪ના જાન્યુઆરીમા બરમામાંની આ૦હિં૦ફો૦નું સંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નું હતુ ?

જ૦—વધુમા વધુ ૧૦,૦૦૦નુ.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦ની કઈ કઈ રજિમેન્ટોએ ઇમ્ફાલવાળી લડાઇમા રીતસરનો ભાગ લીધો હતો તે તમે જાણો છો?

જ૦—બધા મળીને ત્રણેક ડિવિઝનો હતા. આ૦હિં૦ફો૦ના એક ડિવિઝનમાં ૭,૦૦૦ થી ૮,૦૦૦ સૈનિકો હતા એમ હું ધારું છુ, પણ ચોક્કસ નથી કહી શકતો.

સ૦—તમે કહ્યુ કે જાન્યુઆરીમાં બરમામાંની આ૦હિં૦ફો૦નું સંખ્યાબળ ૧૦,૦૦૦નુ હતું. તમે એમ સુચવો છો કે ઇમ્ફાલને મોરચે લડતા આ૦હિં૦ફો૦ના દળોના સૈનિકો ૧૦,૦૦૦ થી વધુ હતા ?

જ૦—ઇમ્ફાલને મોરચે આ૦હિં૦ફો૦ના ૧૦,૦૦૦ થી વધુ સૈનિકો હતા એમ હું માનું છું.

સ૦—એ કયાંથી આવેલા ?

જ૦—હું ધારું છુ કે સિંગાપુરથી ઘણા આવેલા, અને આ રીતે ૧૦,૦૦૦ની મૂળ સંખ્યામા વધારો થયો હતો. કેટલાક માણસો

બરમામાંથી પણ આવેલા. હું ધારું છું કે એમની સાથે ભળી જવા હિંદમાથી પણ કેટલાક આવેલા, પણ કેટલા આવેલા તે હું નથી જાણતો.

સ૦—હિંદમાથી પણ કેટલાક આવેલા તે તમે કયાંથી જાણ્યું?

જ૦—મેં એ સાંભળ્યુ હતું.

સ૦—ઇમ્ફાલ મોરચા પરની આ૦હિં૦ફો૦ રેજિમેન્ટોનાં નામ ગેરીલા રેજિમેન્ટ નં ૧, ૨, અને ૩ હતાં?

જ૦— હું ધારું છું કે એજ હતાં.

સ૦—ઈમ્ફાલવાળી લડાઈને પરિણામે આ૦હિં૦ફો૦ના સૈનિકોમાંથી કેટલા કમી થયા હતા તે તમે કહી શકો તેમ છો?

જ૦—ના.

પહેલી આઝાદફોજના સંસ્થાપક ડૅા મોહનસીંઘ

આઝાદ હિંદ સરકારના
બે પ્રધાનોની જુબાની

૧૧મી ડિસેંબર : મંગળવાર : ૧૫ :

બચાવપક્ષના છઠ્ઠા સાક્ષી હતા આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એક પ્રધાન શ્રી અય્યર. એમણે જુબાની આપી કે—

'૧૯૪૧ની ૧૦મી ડિસેંબરે જાપાનીઓએ લડાઇની જાહેરાત કરી ત્યારે હું બેંગકોકમાં હતો. તે જ દિવસે બેંગકોક છોડીને બરમા રસ્તે હિંદ પહોંચવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો, પણ એમાં હું સફળ ન થયો કારણકે હું સરહદ ઉપર પહોંચ્યો તે અગાઉ બે દિવસે જ એ બંધ કરી દેવામાં આવેલી.

પૂર્વ એશિયામાંના તમામ હિંદીઓની એક પરિષદ ૧૯૪૨ના જુનની અધવચમાં બેંગકોકમાં મળેલી. થાઇલેન્ડ, બરમા, મલાયા (સિંગાપુર સહિત), હિંદી-ચીન, જાવા, સુમાત્રા, ફિલિપાઇન્સ, શાંઘાઇ, હોંગકોંગ અને જાપાનમાંથી એમાં પ્રતિનિધિઓ હાજર રહેલા. પૂર્વ એશિયામાં એ વખતે હિંદીઓની આશરે પચીસથી ત્રીસ લાખની વસ્તી હતી. એ પરિષદમાં હું એક પ્રેક્ષક તરીકે હાજર રહેલો.

બેંગકોકમાં સ્થપાયેલા હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વડા મથકમાં હું ૧૯૪૨ના જુલાઇમાં જોડાયો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘનું પ્રથમ ધ્યેય એ વખતે હું સમજ્યો હતો તે પ્રમાણે હિંદની સ્વતંત્રતા જીતવાનું હતું. સંઘના જાહેરાત-ખાતાનો કબજો મને સોંપવામાં આવેલો.

ફેબ્રુઆરીના અંતમાં બેંગકોક છોડીને હું માર્ચની ૩ જીએ સિંગાપુર પહોંચ્યો. ત્યાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખ રાશબિહારી બોઝને હું મળ્યો. એમણે મને કહ્યું કે વડું મથક બેંગકોકથી સિંગાપુર ખસેડવાનો એમણે નિર્ણય કર્યો હતો. તે વખતે તૈયારીઓ શરૂ કરી દેવામાં આવી અને ૧૯૪૩ના એપ્રિલમાં ખસેડવાનું કામ શરૂ થઇ ગયું. મારી કચેરીમાં કામ કરવું મેં ચાલુ રાખ્યું.

દક્ષિણ એશિયાના તમામ દેશોમાં હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના રીતસરના સભ્યો હતા, અને એ વખતે એના સભ્યોની સંખ્યા સાડાસાત લાખ જેટલી હતી.

નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝ અને રાશબિહારી બોઝ

નેતાજી સુભાષ બોઝ ૧૯૪૩ની ૨ જી જુલાઈએ સિંગાપુરમાં આવ્યા. ૪થી જુલાઈએ, પૂર્વ એશિયામાંના તમામ દેશોમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની એક પરિષદ સિંગાપુરમાં ભરાઈ. એ પરિષદમાં, રાશબિહારી બોઝે હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના પ્રમુખપદની સત્તાવાર સોંપણી નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝને કરી દીધી.

પ્રતિનિધિઓને અને પ્રેક્ષકોને રાશબિહારી બોઝે કહ્યું કે ટોકીઓથી એ એમને માટે એક સોગાદ–નેતાજી–લાવ્યા હતા, અને પ્રમુખપદ એ નેતાજીને સોંપી દેતા હતા. આ જાહેરાત વખતે હર્ષવિભોર પોકારોનો વરસાદ વરસ્યો હતો.

પોતાના ભાષણમાં નેતાજી બોઝે જાહેર કર્યું કે થોડા જ વખતમાં આઝાદ

હિંદની એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવાની એમની ધારણા હતી. એનો પણ અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક સત્કાર કરવામાં આવેલો.

૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓક્ટોબરે, પૂર્વ એશિયામાંની હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની શાખાઓમાંથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની બીજી એક પરિષદ સિંગાપુરમાં ભરાઇ હતી. સામાન્ય મંત્રીએ સંઘની પ્રગતિનો અહેવાલ વાંચી લીધા પછી સુભાષચંદ્ર બોઝે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત કરી હતી. પ્રતિનિધિઓએ અને હાજર રહેલા સૌ કોઇએ એ જાહેરાતને તાળીઓના ગડગડાટ અને પોકારો વચ્ચે આવકારી હતી.

આ સરકારના સભ્યોનાં નામ જાહેર કર્યા પછી નેતાજીએ પોતે હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. તે પછી પ્રધાનમંડળના બીજા સભ્યોએ હિંદુસ્તાન પ્રત્યેની અને નેતાજી પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા. આખી કાર્યવહી દરમિયાન ડગલે ને પગલે હર્ષાવેશની કીકિયારીઓ અને 'સુભાષ બોઝ કી જય', 'આઝાદ હકૂમત કી જય' તથા 'આઝાદ હિંદ કી જય'ના પોકારો થયા કરતા હતા.'

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત કર્યા વેળાની એક છબી અને સાક્ષી સહિતના એ સરકારના પ્રધાનોની બીજી છબી સાક્ષીને દેખાડવામાં આવતાં એ એમણે ઓળખી બતાવી પછી ઉમેર્યું કે—

'કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના પછી અમે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઈ જાહેર કરી. એ સરકારમાં હું જાહેરાત અને પ્રચાર ખાતાનો પ્રધાન હતો. પોતાના વહીવટી-તંત્ર તરીકે કામચલાઉ સરકાર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વ્યવસ્થા-તંત્રનો ઉપયોગ કરતી.'

કામચલાઉ સરકારની જાહેરાત અને તેના પ્રધાનોનાં નામવાળો એક દસ્તાવેજ સાક્ષીને બતાવાતાં, પોતાને યાદ છે ત્યાં સુધી એ સાચા છે એમ એમણે જણાવ્યું. તે પછી કામચલાઉ સરકારની પ્રવૃત્તિઓ વિશે સવાલો પૂછાતાં સાક્ષીએ જણાવ્યું કે—

સંઘદ્વારા હિંદીઓને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ પૂરૂં પાડવાનું અને તબીબી તથા અન્ય મદદ પહોંચાડવાનું કાર્ય આઝાદ હિંદ સરકાર કરતી હતી. હિંદુસ્તાનીઓને જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે રક્ષણની, અને ખાસ તો ગુંડાગીરી સામેના રક્ષણની, જરૂર પડે ત્યારે એ પુરું પાડવાની સૂચના સરકારે આ૦હિં૦ફો૦ને આપી હતી.

૧૯૪૩ની ૩૭ માર્ચથી ૧૯૪૪ના ફેબ્રુઆરી સુધી હું સિંગાપુરમાં હતો. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર પોતાના સભ્યોની સહી લેવાનું કાર્ય હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની મલાયામાંની શાખાઓએ ૧૯૪૩ના ડીસેંબરમાં શરૂ કર્યું.

સંઘની મલાયાની શાખા તરફથી નિયમિતપણે એક માસિક પત્રિકા બહાર પાડવામાં આવતી હતી. ૧૬મી ડિસેમ્બર ૧૯૪૩ના એના અંકમાં સંઘની શાખાઓ માટે નીચે મુજબની સૂચનાઓ આપેલી હતી:

" પૂર્વ એશિયામાંના હિંદીઓ આજે હવે એક પરદેશી સત્તાના તાબેદારો નથી રહ્યા. એ તો આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના અવિભક્ત નાગરિકો છે.

મલાયામાંના બીજા હિંદીઓને આ વાત બરોબર સમજાવવા માટે અને પોતાના નવા સ્થાનની જવાબદારીઓનું આપણા દેશભાઇઓને પૂરું ભાન કરાવવા માટે, આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરવાનું હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના દરેક સભ્યને કહેવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. આ વિષેની વિગતવાર સૂચનાઓ અને પ્રતિજ્ઞાનો મુસદ્દો શાખાઓને મોકલાઈ ચૂક્યાં છે.

પ્રતિજ્ઞા લેતી વખતે, દરેક સભ્યને વફાદારીની પ્રતિજ્ઞાનું એક કાર્ડ આપવામાં આવશે અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના સભ્યપદનું તેનું કાર્ડ એ પ્રતિજ્ઞા લેવડાવનાર અમલદાર પાછું લઈ લેશે.

આપણી સરકાર પ્રત્યે વફાદારી રાખવાનો અધિકાર માત્ર હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના સભ્યોને જ આપવામાં આવશે, કારણ કે સંઘનો સભ્ય ન હોય તેવા કોઈપણ હિંદીને સાચો હિંદી ગણી શકાય નહિ. ૨૧મી ઓકટોબરે શોનાનમાંના પોતાના ભાષણમા નેતાજીએ કહ્યું હતુ તેમ ' એમને આપણે હિંદીઓ કે મિત્રો ગણી શકીએ નહિ. હિંદુસ્તાનમાં એમને માટે કોઇ સ્થાન નથી."

વફાદારીની પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓની એક યાદી સાક્ષીને દેખાડવામા આવી. ૧૯૪૪ના જુન સુધીની કુલ સંખ્યા એમા ૨,૩૨,૫૬૨ની દેખાડેલી હતી

સ૦—કામચલાઉ સરકારની આવકના કયા કયા માર્ગો હતા ?

જ૦—પૂર્વ એશિયામાં બધેથી હિંદીઓ પાસેથી ચલાઉ સરકાર ફાળા ઉઘરાવતી. આ રીતે ભેગા થયેલા પૈસા બરમામાં આઝાદ હિંદ બેન્કમા રાખવામાં આવતા. ફાળામા રોકડનાણું તેમજ ચીજવસ્તુઓ અપાતી. ખાદ્ય પદાર્થો, ધાતુનાં ઠામવાસણો અને આ૦હિ૦ફો૦ના ઉપયોગમાં આવી શકે એવી બીજી કોઇપણ ચીજનો એમા સમાવેશ થતો.

૧૯૪૩ના નવેંબરમાં આ ફાળામાં રોકડનો આંકડો ૫૩,૪૩,૯૫૬ ડોલરે પહોંચેલો અને ૮૬,૩૧૦ ડોલરની કિંમતનું ઝવેરાત એમાં અપાયેલું. ૧૯૪૪ના જુલાઇમા કુલ આંકડો ૧,૫૩,૫૪,૧૦૪ ડોલરે પહોંચેલો. આઝાદ હિંદ બેન્કની સ્થાપના રંગુનમાં ૧૯૪૪ના એપ્રિલમાં થઇ હતી. શ્રી દીનાનાથ તેના ડાયરેકટરોમાંના એક હતા અને હું તેના ડાયરેકટરોના બોર્ડનો પ્રમુખ હતો.

શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે આ૦હિં૦ફો૦નો કબજો સંભાળી લીધો પછી એ સર્વોચ્ચ કમાન્ડર બન્યા. આ૦હિં૦ફો૦માં સંપૂર્ણપણે સ્વેચ્છાપૂર્વકની ભરતી કરવામાં આવતી હતી એ હું જાણું છું. અમે જેમને તાલીમ આપી શકતા નહોતા એવા વધારાના સ્વયંસેવકો હમેશાં અમારી પાસે રહેતા હતા નાગરિક વહીવટકર્તાઓને તાલીમ આપવા

માટેની એક તાલીમશાળા સિંગાપુરમાં હતી. નેતાજી સિંગાપુર આવ્યા પછી થોડા મહિનામાં એ શાળાની સ્થાપના કરવામાં આવેલી.

સ૮—નીપોન સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વચ્ચેના સંબંધો કેવા હતા ?

જ૮—સમાનતાને ધોરણે વ્યવહાર રાખતાં બે સાથીરાજ્યો વચ્ચેના એ સંબંધો હતા......૧૯૪૪ના એપ્રિલથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના બંગલામાં રહ્યો હતો.

સ૯—જાપાનીસ સરકાર અને આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર વચ્ચેના એવા કોઇ મતભેદની વિગતો તમે આપી શકશો કે જેમાં કામચલાઉ સરકારે પોતાનો મત સાચો ઠરાવ્યો હોય ?

જ૯—કામચલાઉ સરકારે જ્યારે પોતાનો મત સાચો ઠરાવ્યો હતો એવા મારી જાણના બે કે ત્રણ પ્રસંગો તો મને યાદ છે. ૧૯૪૪ના માર્ચમાં, શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ અને કેટલાક જાપાની અફસરોની જેમાં હાજરી હતી એવી એક પરિષદ મળેલી. એમાં હું પણ હાજર હતો. હિંદની ધરતી ઉપરની લડાઇનું સંચાલન કરવા માટે એક યુદ્ધ–સમિતિની સ્થાપના અંગેની ચર્ચાઓ ત્યાં થતી હતી. જાપાનીઓની એવી માગણી હતી કે એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઇ જાપાનીને મૂકવો, અને પોતાના એ દાવાના ટેકામાં એમણે દલીલો કરી. નેતાજીએ એ સૂચનાનો સામનો કર્યો અને તેમ કરવાનાં પોતાનાં કારણો દર્શાવ્યાં.

જાપાનીઓની દલીલ એ હતી કે પ્રમુખપદે જાપાની હોય તે સગવડતાને ખાતર જરૂરી છે. પણ નેતાજી તો સિદ્ધાંત ઉપર ઊભા રહ્યા. અને એમણે કહ્યું કે જેમાં હિંદનું અખંડત્વ, સાર્વભૌમત્વ, કે સ્વાતંત્ર્ય જરા પણ ઓછું થાય એવી, કોઈ પણ વાત એ સ્વીકારી શકે નહિ. એમની સામી દલીલ એ હતી કે કાં તો કોઈ હિંદી એનો પ્રમુખ બને અથવા તો પછી સમિતિ પ્રમુખ વિનાની જ રહે, અને તેના હિંદી તેમજ જાપાની સભ્યોનો દરજ્જો સમાન રહે.

નેતાજીએ પોતાની વાત સાચી ઠરાવી હતી અને એ સમિતિના પ્રમુખપદે કોઇ જાપાનીને મૂકવામાં આવ્યો નહોતો.

કામચલાઉ સરકાર પોતાની વાતને સફળતાપૂર્વક વળગી રહી હોય એવો બીજો પણ એક દાખલો છે. જાપાનીઓ અને કામચલાઉ સરકારના પ્રતિનિધિઓની હાજરીવાળી એક પરિષદમા જાપાનીઓએ કહ્યુ કે પૂરવઠા–ખાતાના અને માનવબળ–ખાતાના પ્રધાનોની નિમણૂકની જાણ એમને અગાઉથી જ કરવામા આવે તો સારુ, કારણ કે જાપાનીસ યુદ્ધ–પ્રયત્નોને એ નિમણૂકની સીધી યા આડકતરી અસર થતી હતી પણ નેતાજીએ જણાવ્યુ કે એ તો કામચલાઉ સરકારની બિનકુલ આતરિક બાબત છે જો કે આવી નિમણૂંકો થઈ ચૂકયા બાદ, એક શિષ્ટાચાર રૂપે તેની જાણ જાપાનીઓને કરવામાં એમને વાધો નહોતો. છેવટ સુધી તેઓ એ મતને વળગી રહ્યા હતા

હજી એક બીજો દાખલો હુ આપુ છુ (હિદના) મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોમા કોઇપણ જાપાનીસ પેઢીને કામ કરવા ન દઇ શકાય અને એક આઝાદ હિદ બેન્ક સિવાય બીજી કોઇપણ બેન્કથી ત્યા કામકાજ ન થઈ શકે એવી એક યોજના નેતાજીએ ઘડી કાઢી હતી.

સ૦—મલાયા કે બરમામાના હિદીઓના રક્ષણ માટે કામચલાઉ સરકારે શુ શુ કર્યું હતું ?

જ૦—હિદી સ્વાતત્ર્ય સઘના તંત્ર દ્વારા તબીબી મદદ અને સામાજિક સુખાકારીના બીજા કાર્યોની એમણે ગોઠવણ કરેલી ઉપરાત રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ એમની કેળવણી પણ ચાલુ રખાયેલી . આઝાદ હિદ સરકારના ચાર રેડીઓ મથકો હતા જાહેરાત અને પ્રચાર–ખાતાના પ્રધાન તરીકે એમના સચાલન માટે હુ જવાબદાર હતો

સ૦—આ મથકોના સચાલન ઉપર બહારનુ કોઇ નિયત્રણહતું ?

જ૦—ના મલાયામાથી સ્વયસેવકોની એક મોટી સખ્યા (ફોજમા) ભરતી થઇ હતી. બરમામાથી પ્રમાણમા ઓછા અને

દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોમાથી પ્રમાણસરના સ્વયસેવકો પણ એમા જોડાયેલા હિંદી વેપારીઓ પાસેથી અનાજના રૂપમા સખાવતો અમને મળતી હતી

ઉલટતપાસમા —

જ૦—૧૯૪૨મા હુ છાપાનો ખબરપત્રી હતો બેંગકોક પરિષદમા હુ હાજર હતો હિંદની સ્વતત્રતાના સબધમા જાપાનીસ સુદ્દનેમોનુ સ્પષ્ટીકરણ માગવાનો મતલબનો એક ઠરાવ એ પરિષદમા પસાર થયો હતો

સ૦—એ પ્રમાણેની સત્તાવાર ચોખવટ જાપાનીઓએ કદી પણ કરી નહોતી એ હકીકત છે ?

જ૦—મને ખબર નથી બેંગકોક પરિષદે નીમેલી કાર્યવાહક સમિતિની કાર્યવહીની મને જાણ નથી. એક એના પ્રમુખ શ્રી રાશબિહારી બોઝ સિવાયના તેના બીજા સભ્યોના નામની મને ખબર નથી ૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમા હુ બેંગકોકમા હતો ત્યારે શ્રી રાશબિહારી બોઝ સિગાપુર ગયેલા હતા .. બરમા અને મલાયામાથી ગેરહાજર હિંદીઓની માલિકીની મિલકતને લગતો એક ઠરાવ પસાર કરવામા આવ્યો હતો એ મને યાદ છે બરમામાના હિંદીઓએ 'એબસન્ટી ઇન્ડિયન પ્રોપર્ટીઝ એસોસિએશન' (માલિકોની ગેરહાજરીવાળી હિંદી મિલકતોનો સઘ)ની સ્થાપના કરી હતી આ સઘ હિંદી સ્વાતત્ર્ય સઘ નીચે રહીને કામ કરતો હતો. શ્રી સુભાષચદ્ર બોઝને પૂર્વ એશિયામા તેડાવતો એક ઠરાવ પસાર કરવામા આવ્યો હતો એ પણ મને યાદ છે .. હિંદી સ્વાતત્ર્ય સઘમા સાડાસાત લાખ સભ્યો હતા એ મારી માહિતી સઘના સમયિકોમા અપાતી વિગતોને આધારે અપાયેલી હતી મારી કામગીરી કામચલાઉ સરકારની તથા આંદોલનોની પ્રવૃત્તિનો પ્રચાર

ઠરાવવાની અને હિંદની સ્વતંત્રતા માટે હિંદુસ્તાનની પ્રજામાં પ્રચાર પહોંચતો કરવાની તથા સભાઓ ગોઠવવાની હતી.

સ૦—કામચલાઉ સરકાર માટે ફાળો ઉઘરાવનારાઓએ બરમા અને મલાયામાં હિંદીઓની મૂડીના અમુક ટકા ઠરાવેલા હતા એ સાચું છે?

જ૦—બરમા અને મલાયામાંના હિંદીઓની સ્વેચ્છાપૂર્વકની સંમતિથી અમુક ટકા ઠરાવવામાં આવ્યા હતા. ફાળો ઉઘરાવનારાઓએ હિંદી વેપારીઓને અને બીજાઓને ફાળામાં આપવાનું કહેલું અને એમની સંમતિથી તેમજ એમની સૂચનાથી જુદા જુદા સ્થળો માટે જુદા જુદા ટકા ઠરાવવામાં આવેલા.

એક 'બોર્ડ ઓફ મેનેજમેન્ટ' (વ્યવસ્થા સમિતિ) મલાયામાં ફાળો એકઠો કરતી અને બરમામાંના હિંદીઓની બનેલી એક નેતાજી ફાળા-સમિતિ પણ હતી. આગળ જતાં કરીમ ગની નામનો* એક માણસ નેતાજી ફંડ સમિતિનો સભ્ય બન્યો. ૧૯૪૫ના જાન્યુઆરી અગાઉ ઉઘરાણું એમના કબજામાં નહોતું.

સ૦—પૈસા પડાવવાનો કોઈ આરોપ એમની ઉપર હતો?

જ૦—ના.

સ૦—શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝના ફરમાનથી એમની ધરપકડ કરવામાં આવેલી ખરી?

જ૦—નેતાજીના હુકમથી એમને અટકાયતમાં રાખવામાં આવેલા. એનાં કારણોની મને ખબર નથી. નેતાજીના જન્મદિવસે સામગ્રી ઉઘરાવવાની પ્રવૃત્તિ વિશે એક તપાસણી થઈ હતી. પણ એમની સામેના ચોક્કસ આરોપોની મને જાણ નથી.

જ૦—આ૦ હિં૦ ફો૦ને એક વાર કપડું અથવા રૂા. ૫૦ આપવાનો હુકમ દરેક માણસને કરવામાં આવેલો?

જ૦—દરેક હિંદીએ ઓછામાં ઓછું એક વાર કાપડ આપવું

જોઇએ એવી અપીલ કરવામાં આવેલી. પણ એમાં કોઇ જાતની બળજબરી તો હતી જ નહિ......ખુદ આ૦હિં૦ફો૦ને ઉદ્દેશીને નેતાજીએ કરેલાં સંખ્યાબંધ ભાષણો દ્વારા મેં જાણેલું કે આ૦હિં૦ફો૦-મા સ્વેચ્છાપૂર્વકની જ ભરતી થતી હતી.

સ૦—મોઢેથી બોલવાનું બાદ કરતાં સાથેસાથ તો બળજબરી વાપરવામાં આવતી હતી એ સાચું છે ?

જ૦—લોકોને આ૦હિં૦ફો૦માં ભરતી કરવા માટે મુદ્દલેય બળજબરી વપરાયાની મને જાણ નથી.

સ૦—લોકો ઉપર આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું દબાણ લાવવા માટે ભયંકર જુલમો કરવામાં આવ્યા હતા એની તમને જાણ છે ?

જ૦—૧૯૪૨ ના ડિસેંબર પછી હિંદીઓ ઉપર આ૦હિં૦ફો૦-માં જોડાવા માટે કોઇ જુલમો થયાની મને પોતાને જાણ નથી.

સ૦—જાપાનીઓએ આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર કોઈ બંધનો મૂક્યા હોવાનું તમે જાણો છો ?

જ૦—ના.

શ્રી ભુલાભાઈએ સાક્ષીને આગળ એક સવાલ પૂછેલો: 'બંગાળના દુકાળની વાત તમે સાંભળેલી ?'

જ૦—હા.

સ૦—એમાં સપડાયેલા માણસોની રાહત માટે તમારી સરકાર તરફથી કોઈ ઑફર કરવામાં આવેલી ?

જ૦—હા, બંગાળના દુકાળપીડિત માણસોની રાહત માટે નેતાજીએ એક લાખ ટન ચોખાની ઑફર કરેલી.

સ૦—એનો શો જવાબ મળેલો ?

જ૦—એનો સ્વીકાર કરાયો નહોતો.

દરમ્યાનમાં સુભાની વચ્ચે મેં વાતનો દોર લીધો—

સ૦—બંગાળના દુકાળની અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે ચોખા

મોકલવાની કરેલી ઑફરની વાત તમે જણાવી હતી. એ ઑફર કેવી રીતે કરવામાં આવેલી ?

જ૦—રેડીઓ ઉપરથી એ ઑફર હિંદુસ્તાનની જનતાને તેની જાણ માટે અને હિંદુસ્તાનમાંના સત્તાવાળાઓને એ અંગે પગલાં લેવા માટે કરવામાં આવેલી.

સ૦—આ બ્રૉડકાસ્ટ ક્યારે કરાયેલો ?

જ૦—હું માનું છું કે એ ૧૯૪૩ના જુલાઇ કે ઑગસ્ટમાં કરાયો હતો.

સ૦—ક્યાંથી ?

જ૦—સિંગાપુરથી.

સ૦—ચોખા ક્યાંથી મોકલવાના હતા ?

જ૦—જો બ્રિટિશ સરકાર જહાજોની સલામતીની ખાત્રી આપે તો બરમાના કોઈ પણ બંદરેથી એ મોકલવાના હતા.

સ૦—એ વખતે બરમાની પ્રજા ચોખા વિના ભૂખે મરતી હતી ખરી ?

જ૦—ના.

પછીના સાક્ષી તરીકે આવ્યા લે૦ કર્નલ લોગનાથન. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારના એ એક પ્રધાન હતા અને આંદામાન તથા નીકોબાર ટાપુઓના ચીફ કમિશ્નર હતા. જુબાની આપતાં એમણે કહ્યું કે-

'સિંગાપુર પડ્યું ત્યારે હું ઇન્ડિયન જનરલ હૉસ્પિટલ (હિંદી ઇસ્પિતાલ) નં. ૧૯નો કબજો સંભાળતો હતો. ૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરના અરસામાં હું આ૦હિં૦ફો૦નો સભ્ય બન્યો. વચગાળા દરમિયાન નીસૂન છાવણીમાં આવેલી, મારી ઇસ્પિતાલનો કબજો સંભાળવો મેં ચાલુ રાખ્યો હતો. નીસૂન છાવણી ૨૦૦૦ સિપાહીઓ માટે બાંધવામાં આવેલી, પણ એમાં બારેક હજારને ખીચોખીચ ભરવામાં

આવેલા. શરૂઆતમાં નીસૂન છાવણીમાં ચાર પરિચારિકાઓ હતી અને છાવણીમાંના તમામ કેદીઓની સારવાર એ કરતી. પાછળથી અમુક પરિચારિકાઓને બિદાદરી અને સેલેટારની છાવણીઓમાં મોકલવામાં આવેલી.

બરમા, ફિલિપાઇન્સ, હોંગકોંગ, સુમાત્રા, જાવા, સેલેબસ, બોર્નીઓ, શાંઘાઇ, કેન્ટન, હિંદી-ચીન—આખાય દૂર પૂર્વમાંથી આવેલા ૧૧૦ પ્રતિનિધિઓની હાજરીવાળી બેંગકોક પરિષદમાં હું હાજર હતો.

પરિષદમાં ૬૦ કે ૭૦ ઠરાવો પસાર થયેલા. મુખ્ય ઠરાવમાં તમામ હિંદીઓને અને ખાસ તો 'નાગરિકોને સંગઠિત બનવાનો અને પોતાના જાનમાલની સલામતી જાળવવા માટે તથા પોતાની સામાન્ય આબાદી માટે એક સંસ્થા રાખવાનો સાદ કરવામાં આવ્યો હતો. હિન્દી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ નામની એક સંસ્થા નીચે એમણે સંગઠિત બનવાનું હતું અને તેની જુદી જુદી શાખાઓને સંઘની પ્રાદેશિક અથવા સ્થાનિક શાખાઓ કહેવાતી હતી. એક ઠરાવમાં એક લશ્કર ઊભું કરવાની માગણી કરાઇ હતી. ઠરાવમાં એમ જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી જે કાંઇ થાય તે હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાની પ્રવૃત્તિઓને અનુરૂપ હોવું જોઇએ. એવી સમજણ હતી કે કોંગ્રેસ જ્યારે એમને હિંદમાં આવવાનું કહે ત્યારે એમ કરવા માટે એમણે પગલાં લેવાં જોઇએ.

આઇ૦ એન૦ એ૦ના 'જી. ઓ. સી.' કેપ્ટન મોહનસીંઘ અને હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘ તથા કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ શ્રી રાશબિહારી બોઝ વચ્ચેના સંબંધો બહુ સુખદ નહોતા. મારી પોતાની જાતમાહિતિ એવી છે કે જાપાનીઓ સાથે લાંબા કાળથી પોતે રહ્યા હતા તેથી શ્રી રાશબિહારી બોઝ જાપાનીઓને હાથે દોરવણી પામવા અને એમના નિયંત્રણમાં રહેવાના મતે ઢળેલા હતા. જ્યારે મોહનસીંઘને એમ લાગતું હતું કે જાપાનીઓ સાથે શ્રી રાશબિહારી બોઝ ચલાવી શકે તેથી વધુ કડક વર્તાવ રાખવો જોઈએ.

આ૦હિં૦ફો૦ એ હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની એક શાખા હતી. મોહનસીંઘને શ્રી રાશબિહારી બોઝ સાથે બહુ સુમેળ નહિ તેથી જાપાનીઓ સાથે વ્યવહાર રાખવામાં એમણે પોતાની ઉપર ઘણી જવાબદારી લીધી હતી. કટોકટી દરમિયાન કેટલાક ઉચ્ચ અફસરોને પોતાને બંગલે મળતા રહેવાનું મોહનસીંઘે કહ્યું હતું. એમાંનો હું એક હતો. મોહનસીંઘે અમને જણાવ્યું હતું કે બેંગકોક, પરિષદમાં કરેલા ઠરાવોને જાપાનીઓએ હજી સુધી બહાલી આપી નથી.

આ૦હિં૦ફો૦ સાથે એક મિત્રસેના તરીકેનો વર્તાવ રાખવાની મોહનસીંઘની માગણીનો સ્વીકાર થયો નહોતો. થોડી વિમાન–વિરોધી ટૂકડીઓનો જાપાનીઓએ સંરક્ષણ માટે ઉપયોગ કર્યો તે સામે મોહનસીંઘે આકરો વિરોધ કર્યો હતો, કારણ કે એનો કબજો એમને સોંપાઈ જવો જોઈએ એમ તેઓ માનતા હતા. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ આવી પહોચ્યા નહિ ત્યાં સુધી જાપાનીઓએ એ વિમાન–વિરોધી તોપોનો કબજો સોંપ્યો નહોતો.

જાપાનીઓએ આ૦હિંફો૦ના કેટલાક સૈનિકોને બરમા લઈ જવા માટે એક જહાજની ગોઠવણ કરેલી. પણ પોતાની જાણ વિના આ રીતે સૈનિકો મોકલાય તે સામે સમિતિના સભ્યોએ વાંધો ઉઠાવ્યો. મોહનસીંઘે પોતાના અફસરોને કહ્યું કે, 'આવા સંજોગોમાં કામ કરવું અશક્ય છે અને હું આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવાનો છું.'

શ્રી રાશબિહારી બોઝના ફરમાન મુજબ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરીને તેમને લઈ જવામાં આવ્યા અને પછી મોહનસીંઘની સૂચના પ્રમાણે આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવી. એ વખતે કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો શ્રી રાઘવન, શ્રી મેનન, સેનાપતિ મોહનસીંઘ અને કર્નલ જિલાની હતા. શ્રી રાશબિહારી બોઝ એના પ્રમુખ હતા.

૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં હું આ૦હિં૦ફો૦ના વડા મથક બિદાદરીમાં હતો. ત્યાં હું તબીબીખાતું સંભાળતો હતો. શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ

૧૯૪૩ની ૨ જી જુલાઇએ સિંગાપુરમા આવ્યા ત્યારે હું એમને મળેલો. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના વખતે હું ત્યા હાજર હતો હું પ્રધાનમંડળમાનો એક હતો, અને આ૦હિ૦ફો૦નુ તબીબી ખાતું મારા કબજામાં હતું.

દૂર પૂર્વની એશિયાઈ પરિષદમા ૧૯૪૪ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપવામાં આવ્યા હતા. મને ત્યાં ગયા બે-ત્રણ અઠવાડિયા થયા બાદ પોર્ટ બ્લેરમાંના હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘના વડા મથકે એક વિધિ કરવામાં આવેલી અને એમાં આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ મને સત્તાવાર રીતે સોંપવામા આવ્યા હતા એ વિધિ વખતે ત્યાંનો કબજો સંભાળનાર જાપાનીસ ' રેર-એડમિરલ ' અને ત્યાંના લશ્કરી કમાન્ડર હાજર હતા નેતાજી સુભાષચંદ્ર બોઝે મને એ ટાપુઓનો ચીફ કમિશનર નીમ્યો હતો.

સિંગાપુર છોડતાં અગાઉ મને સૂચના આપવામાં આવેલી કે મારી સાથે મારે પાંચ માણસો લઈ જવા. અને મેજર આલ્વી, લે૦ સુભનસીંધ, લે૦ મહમ્મદ ઇકબાલ અને શ્રી શ્રીનિવાસન નામના એક શોર્ટહેન્ડ-ટાઇપિસ્ટને લઈને હું આંદામાન જવા ઊપડ્યો.

પોર્ટ બ્લેરમાંની વિધિ પછી ત્યાં ચાલી રહેલા નાગરિક-તંત્રનો કબજો મેં લીધો. મેજર આલ્વીને આંદામાનમાંનું રેવન્યુખાતું, લે૦ સુભનસીંધને મહેસૂલી અને નાણાંકીય ખાતું, અને લે૦ ઇકબાલને પોલીસખાતું સોંપ્યાં.

મુશ્કેલીઓ હોય તો એ હું જાપાનીસ વિદેશખાતાની કચેરીમાં રજૂ કરી શકું. એ વખતે હું ઘણો બિમાર હતો અને પથારીવશ જ હતો તેથી હું જઈ શકયો નહિ, અને શ્રી સુભાષચંદ્ર બીજા ટાપુઓથી સિંગાપુર પાછા ફર્યા ત્યારે મેં એમને મારો અહેવાલ આપ્યો.'

એ પ્રસંગે પોતે રજૂ કરેલો અહેવાલ સાક્ષીએ અદાલતમા રજૂ કર્યો.

'મારી ગેરહાજરી દરમિયાન કામચલાઉ ચીફ કમિશ્નર તરીકે મેજર આલ્વીની નિમણુક કરવામા આવી હતી. મારા વહીવટ દરમિયાન એ ટાપુઓનાં નવાં નામ શહીદ (આંદમાન) ટાપુઓ અને સ્વરાજ (નીકોબાર) ટાપુઓ પાડવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર તમામ ધરી સત્તાઓએ—જર્મની, ઇટલી, જાપાન, ક્રોશીઆ, મંચુરીઆ, ફિલિપાઇન્સ, નાનકીંગ સરકાર, સિયામ અને બરમાએ કર્યો હતો.

આઝાદ હિંદ ફોજ એ સંપૂર્ણપણે સ્વયંસેવકોની બનેલી હતી. હું જાણુ છું ત્યાં સુધી, ભરતી કરવા માટે કોઇ બળજબરી વાપરવામાં આવી નહોતી. કામચલાઉ સરકારના એક સભ્ય તરીકે હું જાણુ છું કે કામચલાઉ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઇ જાહેર કરી હતી. ૧૯૪૪ના ઓકટોબરથી સિંગાપુરમાંના મારા રહેઠાણે એક દરદી તરીકે રહેતો હતો.

નાગરિક પ્રજા માટે આ૦હિં૦ફો૦ બહુ મોટા આધાર સમાન હતી. જ્યારે હું રંગુનમાં શરણે થઇ ગયો ત્યારે પંદરેક દિવસ સુધી આ૦હિં૦ફો૦એ આખા રંગુન વિસ્તારનો કાબુ સંભાળી લીધેલો અને નેતાજી જે સૂચનાઓ પાછળ મૂકતા ગયેલા તે મુજબ તેણે કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવ્યાં હતાં. જાપાનીઓના આક્રમણ વખતે લગભગ ૧૦,૦૦૦ હિંદીઓનાં ખૂન કરવામાં આવ્યા હતાં. આવી આફત ફરી આવતી અટકાવવા માટે ચીના કે હિંદી, તમામ નાગરિકોના જાનમાલનું રક્ષણ કરવની જવાબદારી આ૦હિં૦ફો૦ ઉપર નાખવામાં આવેલી.

.........મલાયા અને બરમામાંથી આ૦હિં૦ફો૦મા નાગરિકોની ભરતી થયેલી. '

ઉલટતપાસમાં—

જ૦—આદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દીધાનું નિવેદન ટોકીઓમાથી થયેલા એક બ્રૉડકાસ્ટને આધારે મે કર્યું છે. બ્રૉડકાસ્ટના ચોક્કસ શબ્દો મને યાદ નથી.

સ૦—હુ તમને કહુ છુ કે જાપાનીઓએ આદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને કદી સોંપ્યા જ નહોતા.

જ૦—ન સોંપ્યા હોત તો હુ ત્યાં ગયો જ ન હોત.

સ૦—હુ તમને કહુ છુ કે જાપાનીઓએ તો લડાઇ પૂરી થયા પછી એની સોંપણી કરવાનું માત્ર વચનજ આપ્યું હતું

જ૦—ના.

સ૦—હુ તમને કહુ છું કે યુદ્ધકાળ દરમિયાન તો એ માત્ર એવાં જ ખાતાંની સોંપણી કરવા માગતા હતા કે જેનાથી એ ટાપુઓના સંરક્ષણ–કાર્યમાં નડતર ન થાય.

જ૦—એ સચું છે.

સ૦—હું તમને કહું છું કે એક માત્ર કેળવણી ખાતું જ તમને સોંપી દેવામા આવ્યુ હતું.

જ૦—એક માત્ર કેળવણીખાતુ જ મેં સંભાળી લીધુ હતું

સ૦—બીજાં ખાતાં સંભાળી લેવાનો તમે ઇન્કાર કરેલો ?

જ૦—જો પોલીસખાતું મારા હાથમાં ન સોંપાય તો બીજાં ખાતાં સંભાળી લેવા હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—હકીકતમાં તો પોલીસખાતું સોંપવામાં આવ્યું નહોતું ને ?

જ૦—એ મેળવવાના પ્રશ્નનો હું હરી ગયો હતો.

સ૦—હું તમને કહું છું કે હકીકતમાં તો પોલીસ ખાતાની સોંપણી થઇ જ નહોતી.

જ૦—હું ત્યાંથી રવાના થયો ત્યાં સુધી એની સોંપણી થઈ નહોતી.

સ૦—હું તમને કહું છું કે બીજાં ખાતાંની સોંપણી પણ કરવામાં આવી નહોતી.

જ૦—બીજાં ખાતાંનો કબજો સંભાળવાનો મેં ઇન્કાર કરેલો. એ બેમાં ઘણો તફાવત છે.

સ૦—હમણાં જ ખબર પડશે કે એમાં શો તફાવત પડે છે. કેળવણી ખાતા અંગે પણ નિશાળે જવાની ઉમ્મરના તમામ બાળકોને નીપોંગો-શાળા નામે ઓળખાતી નિશાળમાં જ મોકલવાનો આગ્રહ જાપાનીઓએ રાખ્યો હતો.

જ૦—મોટી ઉમ્મરના તમામ બાળકોને જાપાનીઓ પોતાની નીપોંગો-શાળામાં લઇ જતા હતા એ સાચું નથી. જાપાનીઓ એક નીપોંગો-શાળા ચલાવતા હતા અને એમાં થોડા વિદ્યાર્થીઓ હતા. અમારા કેળવણી ખાતા સાથે એમને કાંઇ સંબંધ નહોતો.

સ૦—તમે આંદામાનમાં હતા તે દરમિયાન શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝને તમે માત્ર જાપાનીઓ દ્વારા જ સંદેશા મોકલી શકતા હતા.

જ૦—રાજ્યના વડાને હું માસિક અહેવાલ પેશ કરતો હતો.

સ૦—કર્નલ લોગનાથન, આ શું મારા સવાલનો જવાબ છે? હું એ ફરીવાર પૂછું?

જ૦—મને તમારો સવાલ સમજાતો નથી.

તે પછી સરકારી વકીલે પોતાનો સવાલ ફરીવાર પૂછયો.

જ૦—સંદેશાવ્યવહારનો બીજો કોઇ રસ્તો નહોતો તેથી મારે મારા અહેવાલો જાપાનીઓ મારફત મોકલવા પડતા હતા.

સ૦—તમારા અહેવાલોને જાપાનીઓ તપાસતા હતા ખરા?

જ૦—હું સીલબંધ અહેવાલો આપતો અને રાજ્યના વડાને એ મોકલી આપવાનું જાપાનીઓને કહેતો.

સ૦—તમારા કેટલાક અહેવાલોની ભાષા સાથે જાપાનીઓ સંમત નહોતા થતા તેથી એમાં ફેરફાર કરવા પડયા હતા એ ખોટું છે?

જ૦—એકવાર જાપાનીઓએ મારો અહેવાલ મને પાછો મોકલેલો અને એવી વિનતિ કરેલી કે એક-બે સ્થળે એમાં ફેરફાર કરવો કારણ કે એમાં એક બે મુદ્દા જો દુશ્મનના હાથમાં પડે તો જોખમકારક નીવડે તેવા હતા.

સ૦—તમને તમારો રેડીઓ ગુપ્ત રાખવા દેવામાં આવતો નહોતો.

જ૦—મેં એક રેડીઆની માગણી કરેલી અને જાપાનીઓએ મને કહેલું કે મને એ મેળવી આપશે. રેડીઆની બહુ તંગી હતી અને જાપાનીઓએ કહેલું કે તેઓ એ જલદી મેળવી શકયા નહોતા.

સ૦—સંરક્ષણનાં કોઇ પણ કાર્યો તમને જોવા દેવામાં આવતા નહોતા

જ૦—તમારા સવાલમાંથી એવું સૂચન થાય છે કે મેં સંરક્ષણના કાર્યો જોવાનો પ્રયાસ ર્ક્યો હોય અને મને તેની મનાઇ કરવામાં આવી હોય. આ સાચું નથી કારણ કે સંરક્ષણનાં કાર્યો જોવાની મને દરકાર નહોતી.. ...શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે મને આંદામાન અને નીકોબાર મોકલ્યો ત્યારે એક સત્તા-પત્ર મને આપવામાં આવેલો.

તે પછી સરકારી વકીલે, જાપાનીઝ સત્તાવાળાઓ તરફથી સુભાષ બોઝ ઉપર લખવામાં આવેલા એક કાગળના આ ફકરા તરફ સાક્ષીનું ધ્યાન દોર્યું: 'એવી સમજણ રાખવાની છે કે તમામ ખાતાની સોંપણી પૂરી થઇ જાય ને દરમિયાન આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓના ચીફ કમિશ્નર કે એવા કોઈ બિરુદવાળા કામચલાઉ સરકારના કોઈ અમલદારને ત્યાં મોકલી આપવા કે જે, ત્યાંના નૌકાદળના કમાન્ડન્ટની નીચે રહીને લશ્કરી-તંત્ર સાથે પૂરા સહકારથી કામ કરે.'

સ૦—બસ તમને આટલી જ સત્તા આપવામાં આવેલી ને?

જ૦—આ કાગળને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી મને મળેલી સૂચનાઓ એ પ્રમાણેની જ હતી. પણ આ સૂચનાઓનો અમલ મને

શ્રી સુભાષ બોઝે આપેલા કાગળ પ્રમાણે કરવાનો હતો, કારણ કે એ કાગળમાં મને વધુ વિશાળ સત્તાઓ આપવામાં આવેલી. એ કાગળ ઉપરાંત પણ, આંદામાન જતાં પહેલાં મને શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝે મૌખિક સૂચનાઓ આપી હતી, એમાં એમણે એમ કહેલું કે સ્થાનિક મુશ્કેલીઓને ખ્યાલમાં રાખ્યા બાદ આખા ટાપુઓનો કબજો બને તેટલો વહેલો સંભાળી લેવો.

આંદામાનના ચીફ કમિશ્નર તરીકે પોતે મોકલેલા માસિક અહેવાલો-માંથી અમુક સાક્ષીએ રજૂ કર્યા એમાના એકમા કહેવાતા જાસુસોની જાપાનીઓએ ધરપકડ કરીને એમની ઉપર ખટલો ચલાવ્યાનું અને એમાના ઘણાને ઠાર માર્યાનું તેમજ ફાસીએ ચઢાવ્યાનું જણાવવામાં આવ્યુ હતુ બીજા એક અહેવાલમા અટકાયત દરમિયાન લાગુ પડેલી બિમારીને કારણે કેટલાકના મરણ થયાની વાત હતી. સાક્ષીએ કહ્યુ કે એ વાક્ય દ્વારા પોતે એવો અર્થ પાડવ્યો હતો કે પોલીસના કબજામા એમની ઉપર થયેલા સિતમોને કારણે એ મરણ પામ્યા હતા ત્રીજા એક અહેવાલમા 'જાપાનીસ રસમો' નો ઉલ્લેખ હતો એની મારફત પોતે 'સિતમો' સમજાવવા માગતા હતા એમ સાક્ષીએ જણાવ્યુ. સાક્ષીએ કહ્યું કે આ વાત એમણે ચોકખા શબ્દોમા નહોતી લખી કારણ કે જાપાનીઓ એમના અહેવાલોની તપાસણી કરતા હતા અને રાજ્યના વડા (સુભાષ બોઝ)ને પરિસ્થિતિની જાણ થાય એવી પોતાની ઇચ્છા હતી.

સ૦—તમે ત્યાં હતા તે દરમિયાન જાપાનીઓએ જાસુસીના કિસ્સાઓમા ભયંકર સિતમો ગુજાર્યા હતા ?

જ૦— ના.

સ૦—તમને એની જાણ હતી પણ એનો કાંઇ ઇલાજ તમા-રાથી થઇ શકે તેમ નહોતો ?

જ૦—ના......એક પછી એક બધાં ખાતાનો કબજો સંભાળી લેવાની શકયતા વિષે વખતોવખત મારે જાપાનીસ નાગરિક વહીવટ-કર્તા સાથે ચર્ચાઓ થતી. એક પોલીસખાતા સિવાય બધા જ ખાતાં સંભાળી લેવાનું મને કહેવામાં આવેલું. પણ મારી માગણી એવી

હતી કે પોલીસખાતું ન મળે ત્યાં સુધી બીજા ખાતાં સંભાળવા હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—એ ટાપુઓનો નાગરિક વહીવટ ત્યાંના નાગરિક વહીવટ-ખાતાના વડા જોચીના હાથમાં હતો, અને તેનો લશ્કરી તથા નૌકા-વહીવટ જાપાનીસ 'રેર-એડમિરલ'ના હાથમાં હતો. તો પછી નિશાળો અને સ્વાવલંબનનો કાર્યક્રમ ચલાવવા સિવાય તમે ત્યાં બીજું શું કરતા હતા?

જવાબમા સાક્ષીએ કેળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ નીચે થયેલા કાર્યની સમજણ આપી.

સ૦—એની એ વાત ૭ વાર કહેવાથી તમારા કામની અગત્ય કાંઈ વધતી નથી.

જ૦—એનો એ જ સવાલ તમે મને ૭ વાર પૂછ્યો છે...... કેળવણી અને સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમ ઉપરાંત જાસુસી અંગે હું બને તેટલી વિગતો મેળવતો અને જાપાની સત્તાવાળાઓ સમક્ષ એ અંગે મારું દૃષ્ટિબિંદુ રજુ કરતો તેમજ નાગરિક બાબતોના મુખ્ય ન્યાયાધીશ મહમ્મદ ઇકબાલ પાસેથી અહેવાલો મેળવતો.

૧૨ મી ડિસેંબર : બુધવાર : ૧૬ :

સ૦—આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાની સલાહ તમે આપેલી?

જ૦—મેં અદાલતને દસ વખત કહ્યું છે કે પોલીસખાતું મારા હાથ નીચે લેવા હું મથી રહ્યો હતો.

અદાલતના પ્રમુખ—બરાબર સાંભળો અને જવાબ આપો.

જ૦—અર્થ મારે મેં કહેલું કે ઇકબાલ નાગરિક ખટલાઓ ચલાવતા હતા. એમાં નાણાંની મીરાંધાર અંગેના, દેવા વિગેરેના, ગીરો મુકવાના, અને મકાનો તથા કુટુંબો વિદેશી નકરાગે અંગેના ખટલા-

એનો સમાવેશ થતો……શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝ તરફથી મને એક તાર મળ્યો એટલે આંદામાનના મારા વસવાટ દરમિયાન થયેલી પ્રગતિનો અહેવાલ જાતે આપવા હું આંદામાનથી રવાના થયો. મારી ગેરહાજરી દરમિયાન આલ્વી આંદામાનના કામચલાઉ કમિશનર નિમાયેલા.

સ૦—સિંગાપુર પહોંચ્યા પછી, આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓમાંથી સરકાર પાછી ખેંચી લેવાની માગણી કરતો એક તાર તમે સુભાષચંદ્ર બોઝને કરેલો?

જ૦—મેં પોતે સુભાષ બોઝને એવો તાર મોકલ્યો નહોતો.

પોર્ટ બ્લેરમા પોતે કરેલા કાર્યનો જે અહેવાલ સાક્ષીએ સિંગાપુરમાં સુભાષચંદ્ર બોઝને પેશ કર્યો હતો તે એમને અદાલતમા દેખાડવામા આવ્યો. એમા એક સ્થળે કહેવાયું હતું કે, 'પ્રજાની યાતનાઓ ઓછી કરવામા આપણે નિષ્ફળ નીવડયા છીએ તેથી એમને આપણામા વિશ્વાસ નથી રહ્યો. પ્રજાને એમ લાગે છે કે કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાથી એમની હાલત સુધરશે' સાક્ષીએ જણાવ્યું કે એ ટાપુ ઉપરના પોતાના અનુભવને પરિણામે પોતે એ અભિપ્રાય ઉપર આવ્યા હતા.

સ૦—કામચલાઉ સરકારને આંદામાન-નીકોબારમાંથી પાછી ખેંચી લેવી જોઈએ એવો અભિપ્રાય તમે કદી ધરાવતા નહોતા એમ તમે કહો છો?

જ૦—વાત એમ છે કે પોલીસખાતું આખું અમારા હાથ નીચે લેવા માટે હું મથી રહ્યો હતો. એ ખાતું સોંપી દેવા જો સત્તાવાળાઓ તૈયાર ન હોય તો પછી કામચલાઉ સરકાર પાછી ખેંચી લેવાનો સવાલ વિચારવો જ પડે તેમ હતું……

૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરમાં હું આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયો. આ૦ હિં૦ફો૦ની રચનામાં મેં કોઈ ખાસ ભાગ લીધો નહોતો. ૧૯૪૨માં કે૦ મોહનસીંઘની ધરપકડ કરાઈ હતી. એમની ધરપકડ પછી એક-બે દહાડે, મિલાટરીમાંની એક સભામાં રાશબિહારી બોઝનો એક સંદેશો વાંચી સંભળાવવામાં આવેલો. મોહનસીંઘની ધરપકડની એમાં જાહેરાત હતી. મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી એક વહીવટી સમિતિ

સ્થપાયેલી. હું એમાં હતો. સમિતિનું કામ છાવણીમાં વ્યવસ્થા અને શિસ્ત જાળવવાનું, બધાં શસ્ત્રો તેમજ દારૂગોળો ભેગાં કરીને તેને સલામત સ્થળે મૂકી દેવાનું, છાવણીમાંના સૈનિકોની ખોરાકીનું ધ્યાન રાખવાનું અને ત્યાં હોય તે સિપાહીઓનો વહીવટ ચલાવવાનું હતું.

સ૦—મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી અને આ૦હિં૦ફો૦ને વિખેરી નાખવામાં આવી તે પછી આ૦હિં૦ફો૦ના સિપાહીઓને ફરી પાછા યુદ્ધકેદીઓ બનાવવામાં આવેલા?

જ૦—સિપાહીઓની એવી માગણી હતી કે એમને પાછા યુદ્ધકેદીઓને દરજ્જે મૂકવામાં આવે. પણ એમને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે લેવાની જાપાનીઓએ ના પાડી કારણ કે આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા માટે એ બધાને સ્વતંત્ર હિંદીઓ બનાવવામાં આવેલા, અને હવે એ યુદ્ધકેદી તરીકેના પોતાના દરજ્જા પર પાછા ફરી શકે નહિ...... જાપાનીઓએ મોહનસીંઘને કેદમાં રાખ્યા કે નહિ તે તથા મોહનસીંઘની ધરપકડ પછી એ કેટલા વખત સુધી સિંગાપુરમાં હતા તે હું જાણતો નથી......

સ૦—આઝાદ હિંદ ફોજમાં ભરતી કરવા માટેના રસ્તાઓમાં લાંચરૂશ્વતનો સમાવેશ થતો હતો.

જ૦—મને એની જાણ નથી.

સ૦—તોફાની માણસોને અટકાયત-છાવણીમાં લઈ જવાતા.

જ૦—મને એની જાણ નથી.

સ૦—માર મારવો, માણસોને ગટરની અંદર ઉતારવા અને માને નહિ ત્યાં સુધી ત્યાં ઊભા રાખવા, અને બીજા સિતમો જેવી ખાસ તરકીબો અજમાવવામાં આવતી હતી.

જ૦—મને એની જાણ નથી......ભયંકર જુલમનો એક કિસ્સો મારા જાણવામાં આવેલો. ધૂંટણ્યુંબાનઃ જખમમાં સડો થવાથી એક માણસ મરણ પામેલો.. ઇસ્પિતાલમાંથી મને એવો અહેવાલ મળેલો.

મેં આ કિસ્સામાં તપાસ કરવા બાબત લખાણ કરેલું એનો કાંઇ જવાબ મળ્યો નહોતો એની તપાસ માટે એક ખાસ કોર્ટ બેસાડ્યાનું મે સાંભળેલું. માર ખાવાને પરિણામે સખત જખમો પામેલા કેદીઓને ઇસ્પિતાલમાં દાખલ કરાતા હોવાની મને જાણ નથી મારી જાણમાં તો આ એક જ કિસ્સો આવેલો અને એને વિશે મેં પગલાં લીધેલાં. મારું કામ તો ઇસ્પિતાલની દેખરેખ રાખવાનું હતું સરકારની સ્થાપના થઇ ત્યારથી તે હું આંદામાન જવા રવાના થયો ત્યાંસુધી હુ તબીબી ખાતાનો વડો હતો

સ૦—કામચલાઉ સરકારની કામગરી શી હતી?

જ૦—આ સવાલ અચોક્કસ છે

ભુલાભાઈ હું વાંધો ઉઠાવું છુ એ તો 'હિંદી સરકાર શું કરે છે' એના જેવો સવાલ છે

અદાલતના પ્રમુખ તમે જેમાં હાજર હતા એવી પ્રધાન-મંડળોની બેઠકમા કયા વિષયોની ચર્ચા થતી?

જ૦—જુદી જુદી વિગતોની ચર્ચા થતી, જેવી કે. રાષ્ટ્રધ્વજ, રાષ્ટ્રગીતો, કૂચ-ગીતો, લડાઇની જાહેરાત, આ૦હિં૦ફો૦મા વાપરવાની ભાષા, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની શાખાઓ અને તેમના કાર્યોને લગતી જુદી જુદી વિગતો, ફોજમાં કરવાનો વધારો અને ભરતી-કાર્ય, તાલીમ અને એવા બીજા વિષયો. એ વિષયો એક બીજા સાથે સંકળાયેલા હતા .....

૧૯૪૫ની ૨૪મી એપ્રિલથી પખવાડિયાએક સુધી આખા રંગુન શહેરમા અમે ચોકીપહેરો ભરેલો સુભાષચંદ્ર બોઝ ૨૪મી એપ્રિલે રંગુનથી જતા રહ્યા તે અગાઉ હું એમને મળેલો શ્રી બોઝની વિદાય પછી બર્મા વિભાગના 'જી. ઓ. સી' તરીકે કામ કરવા માટે મારી નિમણૂક કરવામાં આવેલી. જાપાનીઝ પેઢીઓએ ૨૧-મી એપ્રિલે અને જાપાનીઝ સરકારે ૨૩મી એપ્રિલે રંગુન ખાલી

કરવા માંડયું હતું......બરમા રેવોલ્યુશનરી આર્મી (ક્રાંતિકારી બરમી સેના)એ રંગુનનો કબજો લીધાની મને જાણ નથી. શ્રી બોઝની વિદાય અને બ્રિટિશ સૈન્યના આગમન વચ્ચેના કાળ દરમિયાન એક પખવાડિયા સુધી રંગુન આ૦ હિં૦ ફો૦ના કબજામાં હતું.

આઝાદ ફોજની સલામી લેતા
નેતાજી બોઝ અને વડાપ્રધાન ટોજો

આઝાદ સરકારના વહીવટની વધુ વિગતો

તે પછીના સાક્ષી આઝાદ હિંદ બેંકના ડીરેક્ટરોમાના એક શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યું કે—

રંગુનમાં હું દસ વરસ રહ્યો છું, ઇમારતી લાકડાનો વેપાર કરું છું અને ઈજનેરી કોંટ્રાકટો લઉં છું. જાપાનીઓએ લડાઇ જાહેર કરી ત્યારે હું રંગુનમાં હતો. ૧૯૪૧ની ૨૦મી ડિસેમ્બરે જાપાનીઓએ મલાયાનો કબજો લેવા માંડયો અને '૨૩મી ડિસેમ્બરે રંગુન ઉપર બોંબમારો કર્યો.

સ૦—જાપાનીસ બોંબમારા વખતે રંગુનમાં શી પરિસ્થિતી હતી ?

જ૦—ભારે નાસભાગ થઇ રહી હતી. રંગુનમાં હિંદીઓને લૂટવાનું અને એમનાં ખૂન કરવાનું ચાલતું હતું. જાપાનીઓ રંગુનમાં દાખલ થયા ત્યારે હું મોગામાં હતો. હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની અને તેની રંગુન-શાખાની સ્થાપનાની મને જાણ હતી. આઝાદ હિન્દ બેંકના ડીરેક્ટરોમાંનો હું એક હતો. બીજા ડીરેક્ટરો હતા શ્રી અય્યર (પ્રમુખ), શ્રી રશીદ, શ્રી બેટાઇ, શ્રી માધા અને કર્નલ આલાગાખાન.

બરમા અને મલાયામાંના હિંદીઓ તરફથી કામચલાઉ સરકારને ફાળા આપવામાં આવતા હતા. એક નેતાજી ફાળા સમિતિ પણ હતી. એનું કાર્ય કામચલાઉ સરકાર માટે પ્રજા પાસેથી ઉઘરાણા કરવાનું હતું. ઉઘરાણામાં રોકડ અને ચીજવસ્તુઓ આવતાં. આ રીતે ભેગાં થયેલાં નાણાં આઝાદ હિન્દ બેંકમાં રખાતાં અથવા તો આઝાદ હિન્દ સરકારના નાણાંકીય-ખાતામાં રખાતાં.

સ૦—બરમામાં થયેલો કુલ ફાળો કેટલો હતો ?

જ૦—પંદર કરોડ રૂપિયા જેટલો.

સ૦—મલાયામાં કુલ કેટલો ફાળો થયેલો ?

જ૦—લગભગ પાંચ કરોડ રૂપિયા......રૂપિયાની સરખાણીમાં ડોલરની કિંમત કેટલી થાય તે હું જાણુતો નથી. પ્રજાનાં માણુસો પણુ આ બેંક સાથે વ્યવહાર રાખતાં. બેંકની રંગુન-શાખામાં ત્રીસ-ચાલીસ લાખ રૂપિયા હતા. બેંક સાથે મારો સંબંધ ૧૯૪૪ના એપ્રિલથી તે બ્રિટિશ લશ્કરી સત્તાવાળાઓએ ૧૯૪૫ના મેની અધ-વચમાં એનો કબજો લીધો ત્યાં સુધી ચાલુ હતો. એ વખતે બેંક પાસે પાંત્રીસેક લાખ રૂપિયા હતા.

ઝિયાવાડી જાગીરના પચાસેક ચોરસ માઇલના વિસ્તારમાં મુખ્યત્વે હિંદીઓની વસ્તી હતી. એ જાગીર કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલી. આઝાદ હિંદ સરકારના મહેસુલી પ્રધાને એ વિસ્તારોના વહીવટ માટે એક વહીવટકર્તા નીમ્યા હતા. રાજ્યની ૧૫,૦૦૦ની વસ્તી હતી અને એમાં ઇસ્પિતાલો ઉપરાંત સુતર,ધાબળા, અને કોથળા બનાવવાનાં કારખાનાં હતાં. એ રાજ્યમાં આ૦હિં૦ ફો૦નું એક મથક હતું તેમજ એક તાલીમ છાવણી પણ હતી. કારખાનાં કામચલાઉ સરકાર તરફથી ચલાવવામાં આવતાં અને તેની તમામ પેદાશનો ઉપયોગ પણ એ કરતી. નાણાં, સ્વયંસેવકોની ભરતી અને તાલીમ, પ્રચાર અને જાહેર તંદુરસ્તીની વ્યવસ્થા હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની જુદી જુદી શાખાઓ કરતી અને હિંદીઓનાં હિતની સંભાળ રાખતી. સંઘમાં એક નારી-વિભાગ હતો અને એક બાલસેના પણ હતી. ગેરહાજર હિંદીઓની મિલકતની સંભાળ પણ સંઘ.રાખતો.

તે પછીના સાક્ષી હવાલદાર શીવસીંઘ આ૦હિં૦ફો૦માં લેફટનન્ટનો દરજ્જો ધરાવતા હતા. એમણે કહ્યું કે—

'આઝાદ હિંદ ફોજનો હું સભ્ય હતો અને આજે પણ છું. ૧૯૪૨ના ઓગસ્ટમાં હું બરમા આવેલો. ઝિયાવાડી નામનો એક પ્રદેશ છે તે મને ખબર છે. ૧૯૪૩ના ઓગસ્ટથી ૧૯૪૫ના એપ્રિલ સુધી હું ત્યાં રહેલો. ત્યાં મને એક તાલીમ-છાવણી શરૂ કરવા

મોકલવામાં આવેલો અને એ મારા અંકુશ નીચે હતી. એ પ્રદેશમાં આશરે ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસ્તી હતી. તાલીમ–છાવણી ઉપરાંત ત્યાં આ૦ હિં૦ ફોજની એક ઇસ્પિતાલ હતી, સાજા થઈ રહેલા દરદીઓ માટેનું એક આરામ–ગૃહ હતું અને અપંગ સિપાહીઓ માટેનું એક નિવાસસ્થાન હતું. ખાંડનું એક કારખાનું અને આઝાદ હિંદ દળની એક મોટી કચેરી પણ ત્યાં સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં.

આઝાદ હિંદ દળનો ઉદ્દેશ અમારા લશ્કરે કબજે કરેલા અને અમારી સરકારના અંકુશ નીચેના પ્રદેશોનો વહીવટ કરવાનો હતો. આઝાદ હિંદ દળ લે૦ વિઠ્ઠલરાવના અંકુશ નીચે હતું અને શ્રી ઘોષના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતું હતું. ગામડાનાં ઝૂમખાં માટે તેહસીલદારો નીમવામાં આવ્યા હતા અને એમનું કામ મહેસૂલ ઉઘરાવવાનું, નાના ઝગડા પતાવવાનું અને મોટી તકરારો ઉપરના સત્તાવાળાઓ પાસે પહોંચાડવાનું હતું. શ્રી રામચંદ્ર પ્રસાદ એના વ્યવસ્થાપક હતા. એમની નિમણૂક સરકારે કરેલી હતી. પોલીસખાતું શ્રી શ્યામચરણ મિશ્રના હાથમાં હતું. એમની નિમણૂક પણ સરકારે કરેલી હતી. શ્રી ઘોષના તાબામાં જાહેર બાંધકામ ખાતા ઉપરાંત ખેતીવાડી અને આરોગ્યનાં ખાતાં પણ હતાં.

આ પ્રદેશનો બચાવ આઝાદ હિન્દ ફોજના સિપાહીઓએ કર્યો હતો. જાપાનીઓ કે બરમીઓને આ પ્રદેશ સાથે કાંઇ લેવાદેવા નહોતી. ઘણીવાર બરમી અને જાપાનીસ સરકારો સાથે ગેરસમજણ ઊભી થતી, પણ અમારી કામચલાઉ સરકાર એને દૂર કરતી. મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોના ભાવિ ગવર્નર તરીકે જનરલ ચેટરજીની નિમણૂક થઇ હતી. એમનું વડું મથક ઝિયાવાડીમાં હતું.

ઉલટ તપાસમાંઃ—

જાપાનીઓ સાથેની લડાઇમાં મેં ભાગ લીધેલો અને ૧૯૪૨ના જાન્યુઆરીમાં હું કેદ પકડાયો હતો. આ૦હિં૦ફોજ અને કામ-

ચનાઉ સરકારની સ્થાપના થયા પછી અંગ્રેજો સામે લડવા માટે હું મારી મેળે ભરતી થઈ ગયો હતો

સ૦—૧૯૪૨ની ૧૦મી ફેબ્રુઆરીએ તમે સાઇગોનથી રેડીઓ- દ્વારા હિંદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને બોલ્યા હતા ?

જ૦—હિંદી લશ્કરને ઉદ્દેશીને હું રેડીઓ પરથી બોલ્યો નહોતો મને કેદ પકડયા પછી જાપાનીઓએ મારી સાથે કેવો વર્તાવ રાખ્યો હતો તે મે રેડીઓ પરથી જાહેર કરેલુ આ મે મારી પોતાની જ ઇચ્છાથી કર્યુ હતું, કારણ કે જાપાનીઓએ મને કહેલુ કે એમણે મારી સાથે કેવો વર્તાવ રાખ્યો છે એ, જો મારે બ્રોડકાસ્ટ કરવુ હોય તો કરી શકુ છુ

સ૦—એ બ્રોડકાસ્ટ કોના લાભ માટે હતો ?

જ૦—અંગ્રેજો જેમને જગલોમા છોડીને જતા રહ્યા હતા એવા ઘણા હિંદી સૈનિકો ના લાભ માટે એ હતો, કે જેથી એ ભેગા થઈને સાઇગોનમા એકબીજાને મળી શકે. હિન્દી સિપાહીઓને સામે પક્ષે ભળી જવાનુ મે રેડીઓ ઉપરથી કહ્યુ નહોતું .૧૯૪૨ના માર્ચમાં હુ પહેલવહેલો કે૦ મોહનસીંગને સિંગાપુરમા મળેલો અને એમની પડખેના એક બગલામા ચાર–પાચ દિવસ સુધી રહેલો ઇપોહમાં હુ કેદ પકડાયો પછી જાપાનીઓએ મને પ્રથમ કુઆલાલંપુર અને પછી સાઇગોન મોકલેલો ત્યા મને શા માટે લઈ જવાયો તેની મને ખબર નથી મને તો એટલુ જ કહેવામાં આવ્યુ હતું કે મારે જવાનું છે

સ૦—હું તમને કહું છુ કે તમે એમને માટે ચોક્કસ કાર્ય કરવા જવા તૈયાર છો કે નહિ એ જાપાનીઓએ તમને પૂછેલુ

જ૦—મને તો ફક્ત જવાનો હુકમ કરેવામાં આવેલો ..... સાઇગોનમા મને કર્નલ સકુરી પાસે લઈ જવા ત્યા કર્નલ સાહેબે અને જાપાનીઓની મુદ્દતેમોની વાત કરી.

સ૦—અંગ્રેજો સામે લડવા માટે એક લશ્કરમા જોડાવાનુ એણે તમને અને તમારી ટૂકડીને કહ્યુ હતુ ?

જ૦—અંગ્રેજો સામે લડવા માટે એણે મને કોઇ લશ્કરમા જોડાવાનુ કહ્યુ નહોતુ.

સ૦—હું તમને કહું છુ કે તમને બ્રોડકાસ્ટ કરવાનું કહેવામાં આવેલુ, અને જાપાનીઓને મદદ કરીને હિન્દની આઝાદી મેળવવાનું તમે હિન્દી લશ્કરને રેડીઓ ઉપરથી કહેલુ પણ ખરુ.

જ૦—ના. મેં અગાઉ જે કહ્યુ એ જ મે બ્રોડકાસ્ટ કરેલું અને બીજુ કાઇ જ નહિ.

સ૦—સિગાપુરમા તમે મેજર ફ્યુજીવારાને મળેલા ?

જ૦—એમને હું મળેલો નહિ પણ મે એમને જોયેલા.

સ૦—તમે સિગાપુર જવાની વાત કરતા હતા તમે ત્યાં જવાની માગણી કરેલી કે તમને ત્યા મોકલવામા આવેલા ?

જ૦—મને ત્યા મોકલવામા આવેલો.

સ૦—મોહનસીંઘ સાથે તમે કેવી રીતે રહ્યા ? અગાઉ તો તમારે એમની સાથે કાઇ સબધ હતો નહિ

જ૦—હું મોહનસીંઘની સાથે રહ્યો હતો એવુ મે નથી કહ્યું, મે કહેલુ કે કે૦ મોહનસીંઘની પડખેના એક ઘરમા બીજા હિન્દી સિપાહીઓ રહેતા હતા ત્યા હું પણ રહેતો

સ૦—એ ઘર માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપરના મોહનસીઘના બગલામા હતું ?

જ૦—માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ રોડ ઉપર સંખ્યાબધ બગલાઓ હતા. કે૦ મોહનસીંઘની પડખેના એક નાના મકાનમા હું રહ્યો હતો.

સ૦—સિંગાપુર પહોચ્યા પછી તમે મોહનસીંઘ સમક્ષ હાજર થયા હતા કે નહિ ?

જ૦—ના......ત્યા પાંચ-છ દિવસ રહ્યા પછી હું બિદાદરી છાવણીમા ગયેલો. મને ત્યા જવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો

સ૦—તમને વખતોવખત જુદા જુદા સ્થળોએ શા માટે લઈ જવામાં આવતા હતા એ તો તમે કદી પૂછ્યું જ નહિ હોય ?

જ૦—એ જ રીતે બીજા ઘણા માણસો એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જતા હતા. આ બધી હિલચાલ માટેનાં કારણો મને કહેવામાં આવ્યાં નહોતાં.

સ૦—બિદાદરીમાં હતા ત્યારે તમે આઝાદ હિંદ ફોજ વિશે કાંઇ સાંભળેલું ?

જ૦—હા, બિદાદરીમાં મેં આ૦હિં૦ફો૦ વિશે સાંભળેલું.

જ૦—અને આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું તમે બીજાને સમજાવતા હતા ?

જ૦—ના.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનું તમને કોઇએ સમજાવેલું ?

જ૦—ના ...... એ છાવણીમાં હું લગભગ બે મહિના સુધી રહ્યો પણ એટલા વખત દરમિયાન એક પણ ભાષણ મેં સાંભળ્યું નહોતું. આગળ જતાં, આ૦હિં૦ફો૦ના વડા મથકના કહેવાથી હું બેંગકોક પરિષદમાં હાજર રહેવા બેંગકોક ગયેલો. એ વખતે હું આ૦હિં૦ફો૦માં હતો.

સ૦—બેંગકોક પરિષદ ૧૯૪૨ના જૂનમાં ભરાયેલી ?

જ૦—હા.

સ૦—એ વખતે આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના થઇ ગઇ હતી ?

જ૦—હા, એની સ્થાપના થઇ ગઇ હતી.

સ૦—આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની તમારી ઇચ્છા તમે દર્શાવેલી ?

જ૦—હા, જો મને દરેક વાતનો સંતોષ થાય તો આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવા હું તૈયાર હતો.

સ૦—તમને બેંગકોક જવાનું કઇ વ્યક્તિએ કહેલું ?

જ૦—કો૦ અમરસીંધે મને બેંગકોક જવાનું કહેલું.

સ૦—કયા કારણસર એમણે તમને એમ કહેલું ? કોઇના પ્રતિનિધિ તરીકે તમારે જવાનું હતું ?

જ૦—એમણે મને કહ્યુ કે ત્યાં એક પરિષદ ભરાવાની છે અને મારે ત્યાં જઇને હિંદુસ્તાનીમાં જે ભાષણ થાય તેની નોંધ કરવી. કે૦ મોહનસીંઘના ભાષણની મેં નોંધ કરેલી. તે પછી હું સિંગાપુર પાછો ફર્યો અને ૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરમાં રંગુન ગયો. કર્નલ જિલ નીચે એક ખાસ ટૂકડી મોકલવામાં આવેલી અને હું પણ એમાં હતો.

સ૦—આ સમયે તમે આ૦હિં૦ફો૦માં રીતસર જોડાયેલા હતા ?

જ૦—હું એમાં જોડાયો હતો ખરો પણ જાપાનીસ સરકાર અમારી આઝાદ હિંદ ફોજને અને કામચલાઉ સરકારને સ્વીકારે નહિ ત્યાં સુધી લડવા માટે હું તૈયાર નહોતો.

સ૦—૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરની આખરમાં તમને આરાકાન મોરચે દુશ્મન દળોમાં પેસી જવાનું કામ સોંપાયું હતું ?

જ૦—ના. મને આરાકાન જઇને માહિતિ મેળવવાનું અને પાછા ફરીને મારો અહેવાલ રજૂ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. આ કામ મેં આ૦હિં૦ફો૦ના એક સભ્ય તરીકે કર્યું હતું. ૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં હું રંગુન પાછો ફર્યો. ડિસેંબરમાં કયારેક મેં આ૦હિં૦ફો૦માંની કરોકટી વિશે સાંભળ્યું. એ વખતે નાસી છૂટીને હિંદ પહોંચી જવાનો પ્રયાસ મેં કર્યો નહોતો

૧૯૪૩માં મિંગાલાડોમમાં ક૦ જિલની ટૂકડીને જાપાનીઓએ કેદ કરી હતી હું પણ એમાંનો એક હતો. અમને શા માટે કેદ કરવામાં આવ્યા હતાં તે હું જાણતો નથી.

સ૦—ક૦ જિલની ટૂકડી શા માટે ઉભી કરવામાં આવેલી ?

જ૦—જિલની ટૂકડી ઉભી કરવાના સંપૂર્ણ કારણો હું જાણુતો નથી, પણ મને જે કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું તે હું જણાવી ચૂકયો છુ

મ૦—આરાકાનમા તમે જે કામ કરયું તે ક૦ જિલની ટૂકડીનું કામ હતુ ?

જ૦—એ વખતે હું આ૦હિ૦ફો૦ માં હતો પણ જાપાનીઓએ આ૦હિં૦ફો૦ અને કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર ન કર્યો ત્યા સુધી મેં કામ કર્યું નહોતું લડાયક હિલચાલમાં આ૦હિ૦ફો૦ના કોઈ સિપાહીએ સીધો ભાગ લીધો નહોતો. મને આરાકાન મોકલવામા આવ્યો ત્યારે આ૦હિં૦ફો૦ અને કામચલાઉ સરકારે અંગ્રેજ કે અમેરિકનો સામે લડાઇ જાહેર કરી નહોતી. ક્રિયાવાદી જાગીરમા મને આ૦હિં૦ફો૦ની તાલીમ-છાવણી ખોલવા માટે મોકલવામાં આવેલો

જ૦—એ એક હિંદીની માલિકીની હતી એનું નામ હુ નથી જાણતો અમારી સરકારે એ જાગીરનો કબજો લીધો કારણ કે એ હિંદી ત્યા હાજર નહોતો

સ૦—એ માત્ર જમીન હતી કે જાગીર ?

જ૦—તમને ઠીક પડે એ, તમે એને કહી શકો છો

સ૦—એ જમીનનો કબજો તમારી સરકારે કયારે લીધો એ તમે અદાલતને જણાવો એમ હુ પૂછુ છુ

જ૦—૧૯૪૪ના જૂનના આશરામા અમે એ જાગીરનો કબજો ત્યા કામ કરતા વ્યવસ્થાપક પાસેથી લીધો હતો અને તે પછી પણ એમણે કામ કરવુ ચાલુ રાખેલું સરકારે એમને અમુક સત્તાઓ આપેલી પરમાણંદ નામના એક ભાઇ એ વખતે વ્યવસ્થાપક હતા આગળ જતા એ સરકારના પુરવઠા-ખાતાના પ્રધાન બન્યા અને ગંગાપ્રસાદ નામના બીજા એક ભાઇને એ જાગીરના અને ખાંડના કારખાનાના વ્યવસ્થાપક નીમવામા આવ્યા હતા

સ૦—આપણે ચોખવટ કરી લઈએ સરકારે એનો કબજો લીધો તે પહેલા એ જાગીર નહોતી પણ જમીન હતી

જ૦—હુ ત્યા ગયો ત્યારથી એ જાગીર કહેવાતી અગાઉ એ જાગીર કહેવાતી કે જમીન તે હુ જાણતો નથી

૧૯૪૩ના ઓગસ્ટમા હુ ત્યા ગયો ત્યારે એ ઝિયાવાડી જાગીર હતી એના રાજા એક રાયબહાદુર હતા. એ હિંદુસ્તાન ભાગી ગયેલા એ જાગીરનો સરકારે કબજો લીધો તે પછીની વ્યવસ્થા વિષે જ હુ જાણુ છુ તે પહેલાનું હુ કાંઈ જાણતો નથી

સ૦—એ એક જાગીર હતી, એના એક રાજા હતા અને એ હિંદુસ્તાન નાસી ગયેલા એ તમે કયાથી જાણ્યુ ?

જ૦—ત્યા એક રાજમહેલ હતો અને મે રાજમહેલ જોયો હતો. એ રાજા હજી હિંદમાં જીવતા છે

સ૦—આ જમીન તેના માલિકે કામચલાઉ સરકારને આપેલી ?

જ૦—મને એટલી ખબર છે કે જાપાનીસ સરકાર અને અમારી સરકાર વચ્ચે એક કરાર થયેલો કે ભાગી ગયેલા હિંદીઓની માલિકીની તમામ માલમિલકતોનો કબજો અમારી સરકાર લઈ લેશે.

સ૦—આ બરમામાં હતુ ? .

જ૦—હા.

સ૦—અને ૧૯૪૪ના જૂનમાં જાપાનીઓ આખા બરમાનો લશ્કરી કબજો ધરાવતા હતા ?

જ૦—હા.

સ૦—ઝિયાવાડીની જાગીર સહિત ?

જ૦—મેં એકવાર કહ્યું કે એ અમને આપવામાં આવી હતી.

સ૦—કોના તરફથી ? જાપાનીઓ તરફથી ?

જ૦—મેં એકવાર કહ્યું છે કે અમારી સરકાર અને જાપાનીસ સરકાર વચ્ચે આખા પૂર્વ એશિયા અંગેનો એક કરાર થયેલો હતો, અને એમાં બરમાનો સમાવેશ પણ થતો હતો. એ કરારની રૂએ અમારી સરકારે આ જાગીરનો કબજો લીધો હતો.

સ૦—સાચી વાત તો એ છે કે ઝિયાવાડીમાં આ૦હિં૦ફો૦એ સ્થાપેલી એક તાલીમ-છાવણી હતી.

જ૦—હા, આ૦હિં૦ફો૦ માટે લોકોને તાલીમ આપવા માટેની એક તાલીમ-છાવણી ત્યાં હતી

શ્રી ભુલાભાઈની ફેરતપાસમા —

સ૦—જાપાનીસ યુદ્ધનેમો અંગે કર્નલ સાઇટાએ તમને આપેલી સમજણની વાત તમે કરતા હતા. હિંદુસ્તાન સંબંધે કર્નલ સઈ-ટાએ તમને કહેલી યુદ્ધનેમો શી હતી ?

જ૦—કે હિંદુસ્તાન અને આખા પૂર્વ એશિયાની આઝાદી માટે જાપાન લડી રહ્યુ છે.

૨૩ મી ડિસેમ્બર ગુરુવાર : ૧૭ :

હિંદી સરકારના સામ્રાજ્ય સબંધ ખાતાના શ્રી નદાએ અઠાવનમા કેટલાક સત્તાવાર આંકડા રજુ કર્યાં એમણે કહ્યું કે, જાપાન સાથેની લડાઈ શરૂ થઈ તે અગાઉ સત્તાવાર આંકડા મુજબ બરમામા ૧૦,૧૬૮૨૫ હિંદીઓ હતા, મલાયામા લગભગ ૮,૦૦,૦૦૦ હતા, થાઇલેંડમા ૬૫ ૦૦૦, હિંદી-ચીનમા ૬,૦૦૦, હોંગકોંગમા ૪૭૪૫, ડચ ઇસ્ટ ઈંડીઝમા ૨૭ ૦૦૦ જેટના અને જાપાનમા લગભગ ૩૦૦ હિંદીઓ હતા

ઉનટતર ારસમા એમણે જણાવ્યું " સરકારી દફતરમાંની માહિતિ મુજબ જાપાન સાથેની લડાઇ પછી જાપાનમા માત્ર ૫૪ હિંદીઓ રહ્યા હતા જાપાન લડાઈમા ઊતર્યું તે પછી આ બધા દેશોમાથી કેટલા કેટલા હિંદીઓ બહાર નીકળી ગયા હતા તેના આંકડા એમની પાસે હતા નહિ

તે પછી જમના વિસ્તારના વડા મથકના 'એ એ જી' લે૦ ક૦ સ્કવેરની જુબાની આવી ૧૯૪૪ની ૧૫મી જુનાઈએ લંડન રેડીઓ ઉપરથી લશ્કરી દળો માટેના કાર્યક્રમમા એક બ્રોડકાસ્ટ થયેલો તેની વડામથકના સિમના વિભાગમા સત્તાવાર રીતે જે નોધ થઇ હતી તે એમણે રજુ કરી—

' એ વાતની હવે પૂરતી સાબિતિ મળી ચૂકી છે કે ફ્રાંસમાના જર્મન દળો ફ્રેંચ સામના દળના સભ્યોને દેશદ્રોહીઓ ગણે છે એ અંગે મિત્ર આક્રમણકારી સેનાના વડા મથકેથી સેનાપતિ આઇઝન-હોવરને નામે કરાયેલી એક જાહેરાતમા નીચેના ચાર મુદ્દાઓનો સમાવેશ થાય છે (૧) સેનાપતિ કોનીગના અંકુશ હેઠળના ફ્રાંસની અંદરના ફ્રેંચ દળો એ એક લડાયક દળ છે અને મિત્ર આક્રમણકારી સેનાનું એ એક અંગ છે (૨) 'માકી'ને નામે ઓળખાતું ફ્રાંસની અંદરનું આ દળ દુશ્મન સામે ખુ નેખુ લડે છે અને સેનાપતિ આઇઝનહોવર તેને પોતાના કાબુ હેઠળનું એક લશ્કર ગણે છે. (૩) સામના-દળો સામેના કોઈ પણ વેર વાળવાના મિતભોથી યુદ્ધકાનૂનોનો ભંગ થાય છે' જેનું પાલન કરવા જર્મની બંધાયેલું છે (૪) સેનાપતિ આઇઝનહોવરના કાબુ હેઠળના દળોના કોઈપણ સૈનિક સામે કરાયેલા સિતમોના કરવૈયાને શોધી કાઢવાની દરેક કોશિશ કરવામા આવશે.

આ દિશામા પગલા લેવાઇ પણ ચૂક્યા છે ગુનેગારોનો ઇન્સાફ તરત જ તોળવામા આવશે.'

૨૮ મી જુલાઈએ એક જાહેરાત દ્વારા બર્લિન રેડીઓએ એનો જવાબ આમ આપ્યો કહેવાય છે —

'લંડન રેડીઓએ બ્રોડકાસ્ટ કરેલી એક જાહેરાત મારફત ફ્રેંચ સામના-દળોને એક લડાયક સેનાનું કાયદેસરનુ સ્વરૂપ આપવાનો સેનાપતિ આઈઝનહોવરે પ્રયાસ કર્યો છે વિલ્હેલ્મસ્ટ્રાસ (જર્મન સરકારની વડી કચેરી)માથી જવાબદાર મંડળોએ તેના જવાબમા આ નિવેદન આપ્યુ છે મિત્ર સેનાપતિએ કરેલો આ પ્રયાસ ગેરવાજબી છે કાયદેસરની ફ્રેંચ હકૂમતની સામે ફ્રેંચ સામના દળ બળવો કરે છે અને આવા ગુના માટે મોતની સજા ઠરાવતા ફ્રેંચ કાયદાનો ભંગ કરે છે ફ્રેંચ સામના-દળની પ્રવૃત્તિઓ એ રીતસરની લડાઇ નથી, પણ કબજો ધરાવતી સત્તા સામે હલકટ હુમલાખોરી છે આ રીતે રીતસરના લશ્કરના અધિકારો સામના-દળે ગુમાવ્યા છે.'

બનાવપત્રના અખબારમા સાકી કે૦ અગાઉ જણાવ્યુ કે—

'સિંગાપુરના પતન પછી તમામ હિંદી અફસરો-સિપાહીઓને કર્નલ હંટે જાપાનીઓના હાથમા સોંપી દીધા પછી મેજર ફુજીવારાએ ભાષણ કરતાં કહેલું કે સિંગાપુર અને મલાયામાં જાપાનીસ સેનાએ મિત્ર લશ્કરને હરાવ્યુ છે અને હવે જાપાનીસ દળો બરમા તરફ આગળ વધી રહ્યા છે. પૂર્વ એશિયામાનાં તમામ રાષ્ટ્રો આઝાદ અને સ્વતંત્ર થાય એવી જાપાનીઓની ઇચ્છા છે. સ્વતંત્ર હિંદુસ્તાન વિના દૂર પૂર્વનો મહુમ-આબાદી-વિસ્તાર સલામત ન રહી શકે તેથી જાપાનીઓ હિંદને આઝાદ બનેલું જોવા માગે છે તે સિવાય જાપાનીઓની હિંદ અંગે બીજી કોઇ મુરાદ નથી અને એ દિશામાં હિંદીઓને તમામ મદદ દેવા જાપાનીઓ તૈયાર છે તમે બધા હિંદીઓ છો અને હિંદુસ્તાનની સ્વતંત્રતા માટે તમારે પણ કાર્ય કરવુ જોઇએ.

અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણતા નથી. અમને લાગેવળગે છે ત્યાંસુધી તમે સ્વતંત્ર છો અને એ રીતે હું તમને કે૦ મોહનસીંઘના હાથમાં સોંપી દઉં છું. તમે અમારા તાબામાં હોત અને અમારા હુકમનું જે રીતે પાલન કરત તે રીતે એમના હુકમનું પણ પાલન કરજો.

તે પછી કે૦ મોહનસીંઘે ભાષણ કર્યું કે: "મલાયાની લડાઇમાં હિંદી લશ્કરને લડવાની તક મળી નથી કારણ કે એ લડાઇ સાવ ટૂંકી હતી. ઉપરાંત પાયદળને મદદ કરનારાં બીજા શસ્ત્રો કે વિમાનો પણ એની પાસે હતાં નહિ, હિંદી લશ્કરની આબરૂ આ રીતે ઓછી થઇ છે. પોતાની સ્વતંત્રતા માટે લડવાનો સમય હિંદીઓ માટે આજે જ આવી પહોંચ્યો છે. અત્યાર સુધી હિંદુસ્તાન પાસે પોતાનું સશસ્ત્ર દળ નહોતું, પણ હિંદની મુક્તિ માટે લડનારૂં એક સશસ્ત્ર દળ ઊભું કરવાની તક આજે આપણી સામે જ પડી છે." એ સભામાં હિંદી લશ્કરની ઘણી ટૂકડીઓ સહિત ૪૦ થી ૫૦ હજારની હાજરી હતી.

કે૦ સેહગલ કે જેમને હું છેલ્લાં ૧૨-૧૩ વર્ષથી ઓળખાતો હતો અને બીજા ઉપરી અફસરો સાથે ચર્ચા કર્યા બાદ મેં ૧૯૪૨ના જુલાઇમાં આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાનો મહત્વનો નિર્ણય કર્યો. ત્યાં સુધી રાજકારણમાં કે હિંદની રાજકીય આઝાદીમાં મને ઝાઝો રસ નહોતો કારણ કે મને એ જાતનું જ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. વળી, ૧૯૩૬માં હું હિંદી લશ્કરમાં જોડાયો ત્યારે મને લાગ્યું કે હિંદી લશ્કરમાં રાજકારણને પ્રોત્સાહન અપાતું નથી અને તેથી હું એનાથી દૂર રહેલો.

આ એક એવો મોટો સવાલ હતો કે હું એનો નિર્ણય એકલે હાથે ન-કરી શકયો. મારા મિત્રો સાથેની ચર્ચા પછી અમે એકમતે ઠરાવ્યું કે એ સંજોગોમાં અમારા બધાની વફાદારી અમારા દેશ

પ્રત્યેની હતી. મને અને મારી સાથે ચર્ચા કરનારા અફસરોને લાગ્યું કે જો સિંગાપુર અને મલાયામાંના ઉચ્ચ અફસરો આ૦હિં૦ફો૦માં નહિ જોડાય તો કદાચ જાપાનીઓ હિંદી યુદ્ધકેદીઓનો ગેરલાભ ઉઠાવશે. અમને એમ પણ થયું કે જો અમે અમારી પોતાની જ એક ફોજ ઊભી કરી હોય તો જાપાનીઓ ઉપર પણ અમારું કાંઇ વજન પડે અને એ રીતે મલાયામાંના હિંદીઓ ઉપર કોઇ પણ જાતના જુલમ ગુજારતાં જાપાનીઓને અમે અટકાવી શકીએ. ચીનાઓ, એંગ્લો-ઇંડિયનો, અને મલાયાવાસીઓ ઉપર જાપાનીઓ શું વિતાવતા હતા તે અમે જોયું હતું. આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાવાની જો હિંદીઓ ના પાડે તો સિંગાપુર અને મલાયામાંની આખી હિંદી વસતીને કદાચ સહન કરવું પડે એમ હતું.

પણ પછી એ સવાલ ઊભો થયો કે અમે આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાઇએ તો હિંદુસ્તાનમાંના અમારા દેશભાઇઓ ઉપર એની કેવી અસર થશે? હિંદુસ્તાનમાં કોંગ્રેસે પોતાની જાતને જાપાનીઓની દુશ્મન જાહેર કરી હતી એ અમે જાણતા હતા. તેથી અમને થયું કે જાપાનીઓને મદદ કરવા બદલ અમને દેશદ્રોહીઓ તો નહિ ગણવામાં આવે ને? અમારી દલીલો કોંગ્રેસ સ્વીકારશે કે નહિ એ વિશે અમારા દિલમાં શંકાઓ પેસવા માંડી. પણ પછી અમને લાગ્યું કે કોંગ્રેસને જો એ વખતનાં સંજોગો સમજાવાય, અને જો હિંદના લોકોને અમે એવી ખાત્રી આપીએ કે આ૦હિં૦ફો૦ એ તો હિંદી અફસરોના ફરમાન ઉઠાવતી એક ફોજ છે અને એ કાંઇ જાપાનીઓનું રમકડું નથી, અને એ ફોજ એક માત્ર હિંદની મુક્તિ મેળવવાના કારણસર જ ભરતી કરવામાં આવી છે, તો કોંગ્રેસ અને હિંદના લોકો અમારાં કાર્યો સમજી શકે એવી શક્યતા હતી...

૧૯૪૨ના ડિસેંબરમાં, હિંદી સ્વાતંત્ર્ય સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ રાસબિહારી બોઝની હાજરીમાં જ પહેલી આ૦હિં૦

ફોજના વડા સેનાપતિ મોહનસીંહની ધરપકડ કરવામા આવેલી તે પછી પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ વિખેરી નાખવામા આવેલી. અને તે પછીના બે-ત્રણ અઠવાડિયા સુધી આ૦હિ૦ફો૦ના સિપાહીઓ પોતાની જાતને યુદ્ધકેદીઓ માનતા હતા પણ જાપાનીઓએ એમને યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પાછા સભાળવાની ના પાડી અને કહ્યુ કે, અમે તમને સ્વતત્રતા આપી હતી અને તમે રાજ્યની સામે કાંઈ ગુનો નથી કર્યો તેથી અમે તમને યુદ્ધકેદીઓ ગણી શકીએ નહિ

રાશબિહારી બોઝ અને કર્નલ ઇવાકુરુ નામના એક જાપાનીસ અફસર સાથે લાંબી ચર્ચાઓ કર્યા બાદ પહેલી આ૦હિ૦ફો૦ના ઉચ્ચ અફસરોએ બીજી આ૦હિ૦ફો૦મા ચાલુ રહેવાનુ નક્કી કર્યુ. એમ નિર્ણય થયો કે બીજી આ૦હિ૦ફો૦મા સપૂર્ણપણે સ્વેચ્છાપૂર્વકની ભરતી કરવી અને પોતાની ઇચ્છા બીજી આ૦હિ૦ફો૦મા રહેવાની છે કે નહિ તે પહેલી આ૦હિ૦ફો૦ના દરેક સભ્યને પૂછવુ .... હિંદી લશ્કરની જુદી જુદી શાખાએ જે કાર્ય કરે છે તે આ૦હિ૦ફો૦માની એના જેવી શાખાઓ પણ બજાવતી'

સ૦—ફરિયાદપક્ષ તરફથી એવો આરોપ કરવામા આવ્યો છે કે પહેલી કે બીજી આ૦હિ૦ફો૦મા ભરતી કરાવવા માટે બળજબરીના રસ્તાઓ અજમાવવામા આવતા હતા એ સાચુ છે?

જ૦—પહેલી કે બીજી આ૦હિ૦ફો૦મા ભરતી કરવા માટે કોઇ બળજબરી વાપરવામા આવ્યાનુ મારી જાણમા નથી

તે પછી શ્રી ભુલાભાઈએ જાહેર કર્યુ કે બચાવપક્ષની જુબાની પૂરી થઇ છે ડૉ. લક્ષ્મી, ટોકીઓથી બોલાવાયેલા બીજા બે જાપાનીસ અફસરો અને બીજા કેટલાક સાક્ષીઓની જુબાનીઓ રજુ કરવાનુ બચાવપક્ષે માંડી વાળ્યુ

'નૈતિક ને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનોએ માન્ય રાખેલો મુક્તિયુદ્ધ ખેલવાનો ગુલામોનો અધિકાર'

૧૭ મી ડિસેંબર : સોમવાર **૧-૧૮**

બચાવપક્ષની દલીલોની શરૂઆત શ્રી ભુલાભાઈએ કરી:

'આ અદાલત સમક્ષ આજે જેનો ઇન્સાફ તોળાઈ રહ્યો છે તે તો છે પોતાની મુક્તિ માટે નિડરપણે યુદ્ધ ચલાવવાનો ગુલામ પ્રજાનો અધિકાર. આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાના એવા સર્વમાન્ય અભિપ્રાયો હું રજૂ કરી શકીશ કે એક રાષ્ટ્ર અથવા રાષ્ટ્રનો એક ભાગ એવા તબક્કે જરૂર પહોંચે છે કે જ્યારે પોતાની મુક્તિ માટે યુદ્ધ ચલાવવાનો અધિકાર એ મેળવે છે. અદાલતને સંતોષ થાય એવી રીતે હું એ સાબિત કરી બતાવી શકીશ.

ખરી રીતે તો અદાલત સમક્ષ રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો માત્ર એક જ આરોપ છે. ખૂનના અને ખૂન કરાવવાના આરોપોને સંબંધ છે ત્યાં સુધી એ પ્રથમ આરોપના એક ભાગરૂપ જ છે. હું એમ એટલા માટે કહું છું કે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપના કિસ્સામાં તો દરેકેદરેક ગોળીમાર કરવાના કાર્યનો પણ આરોપ મૂકી શકાય—અને એતો બેહૂદું જ ગણાય એમ મને લાગે છે.

થોડા વખતમા હું બનાવી આપીશ કે બીજા આરોપને સંબંધ છે ત્યાં સુધી હકીકતમાં એનો કોઇ પાયો જ નથી, સિવાય કે ઠાર મરાયેલા કહેવાતા ચાર માણસો અંગે એવો પુરાવો અપાયો છે કે એમની ઉપર કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું અને એમને સજા કરવામાં આવી હતી. મહમ્મદ હુસેનના સંબંધમાં તો એને સજા કરવામાં આવ્યાનો પણ કોઇ પુરાવો રજૂ થયો નથી. પુરાવાઓ ઉપરથી અદાલતને એવા નિર્ણય ઉપર આવવું જ પડશે કે એક કિસ્સામાં સજા ફરમાવવામાં આવી હતી અને બીજામાં નહોતી ફરમાવાઈ, છતાં એ બેમાંથી એકેયનો અમલ થયો જ નહોતો.

સામાન્ય રીતે એક લશ્કરી અદાલતને જેનો ફેસલો કરવાનો હોય છે એથી જુદી જ જાતના મુદ્દાઓ આ મુકદ્દમામાં ઊભા થયા છે. સામાન્ય રીતે તો એ ફરજ પ્રત્યેની વ્યક્તિગત બેપરવાઇ કે વ્યક્તિગત ગુનાના કિસ્સા હોય છે તમારી સામે આ એક એવો કિસ્સો છે કે જેના પુરાવા બતાવે છે કે તમારી સામે ખડા કરાયેલા ત્રણેય અફસરો એક સુવ્યવસ્થિત ફોજના ભાગ હતા અને ફરિયાદપક્ષના કહેવા મુજબ એમણે ગાજા સામે યુદ્ધ ચલાવ્યુ હતુ. આ એક વ્યક્તિગત મુકદ્દમો નથી આખી આઝાદ હિંદ ફોજની જિંદગીનો અને એની ઇજ્જતનો આ અદાલતમા ઇન્સાફ તોળાઈ રહ્યો છે......

નીચેના અગત્યના બનાવો વિશે આ મુકદ્દમામા જુબાની પડી છે.

(૧) ૧૯૪૧ના ડિસેમ્બરમાં જાપાને કરેલી યુદ્ધની જાહેરાત (૨) ૧૯૪૨ની ૧૫મી ફેબ્રુઆરીએ સિંગાપુરમા બ્રિટિશ સૈન્યની શરણાગતિ (૩) ૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીએ ફેરર પાર્કમા મળેલી સભા, જ્યા હિંદી સિપાહીઓની જાપાનીઓના હાથમા વિધિસરની સોંપણી થઈ. (૪) ૧૯૪૨ના સપ્ટેંબરમા પહેલી આ૦હિં૦ફો૦ની સ્થાપના અને કૅપ્ટન મોહનસિંઘની ધરપકડ પછી ૧૯૪૨ના ડિસેમ્બરમા એનું થયેલું વિસર્જન. (૫) ૧૯૪૩ ની ૨ જી જુલાઈએ સિંગાપુરમાં શ્રી સુભાષચંદ્ર બોઝનું આગમન આગળ જતા એમણે આ૦હિં૦ફો૦નુ નેતૃત્વ સંભાળ્યુ અને બૃહદ પૂર્વ એશિયાની એક પરિષદ ભરાઈ. એમાં દૂર પૂર્વના દેશોના જુદા જુદા ભાગોમાથી હિંદી જ્ઞાતિ સંઘના હિંદી પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપેલી. એ પરિષદમા થયેલા ઠરાવોમાનો એક એ હતો કે આઝાદ હિંદની એક કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવી. (૬) ૧૯૪૩ની ૨૧મી ઑક્ટોબરે આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત થઇ એ સરકારની સ્થાપના પછી જુદા જુદા પ્રધાનોએ નેતાજી સુભાષ બોઝની આગેવાનીવાળી કામચલાઉ સરકાર પ્રત્યે વફાદારીના સોગંદ લીધા. (૭) એ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઇની જાહેરાત કરી. નવા ગજ્જતંત્રના

ફરમાન મુજબ પોતાની ફરજ બજાવવાનું આઝાદ હિંદ ફોજે શરૂ કર્યું. (૮) એ સરકાર રંગુન ખસેડવામાં આવી. આ૦હિં૦ફો૦ બરમામાંથી હિંદુસ્તાનની અંદર ઠેઠ કોહિમા સુધી ગઈ અને પછી એણે પીછેહઠ કરી. રંગુનને બ્રિટિશ સૈન્યે કબજે કર્યું તે પહેલાંના થોડા દિવસોના, તે વખતના અને તે પછીના થોડા દિવસોના બનાવો અને ખાસ તો જાપાની સૈનિકોની વિદાય બાદ અને બ્રિટિશ સૈનિકોના આગમન પૂર્વે આ૦હિં૦ફો૦એ ભજવેલો ભાગ.

કામચલાઉ સરકારની નક્કરપણે સ્થાપના થઇ હતી. એનો ઉદ્દેશ હિંદુસ્તાનને સ્વતંત્ર બનાવવાનો અને મૅલાયા તથા બરમામાંના હિંદીઓનાં જાનમાલ અને ઇજ્જતનું રક્ષણ કરવાનો હતો. એમનો પ્રથમ ઉદ્દેશ નિષ્ફળ ગયો એ હકીકત અપ્રસ્તુત છે. અદાલતને જેની સાથે લાગે વળગે છે તે તો એ છે કે એ એક સુવ્યવસ્થિત સરકાર હતી અને એની ફરજોની યોગ્ય વહેંચણી કરવામાં આવેલ હતી. એકલા મલાયામાંથી જ ૨,૩૦,૦૦૦ માણસોએ ૧૯૪૪ના જૂન સુધીમાં નવી સરકાર પ્રત્યેની વફાદારીના સોગંદ લીધા હતા અને તે પછી પણ એ કાર્ય ચાલુ રહ્યું હતું.

બંડખોરોની એકાદ ટુકડીની કે કોઇ મહત્વહીન અને અચોક્કસ ટોળાની એ સરકાર નહોતી. જેને વીસ લાખ માણસો વફાદાર હતા અને જેને ધરી-સરકારોએ સ્વીકારેલી હતી એવી એ એક સુવ્યવસ્થિત સરકાર હતી. પોતે જેને ખાતર લડતા માગતી હોય તે કારણસર યુદ્ધ જાહેર કરવાનો એને અધિકાર હતો. એવું સૂચન કરાયું છે કે દક્ષિણ--પૂર્વ એશિયામાંની જે સરકારોએ કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો તે જાપાનના અંકુશ નીચે હતી. પણ તેથી એમના એ સ્વીકારની કિંમત કાંઇ ઓછી થતી નથી. લડાઇ જાહેર કરવાનો જેને અધિકાર હોય એવી કોઇ હકૂમત એકવાર જો ઊભી થઇ હોય તો પછી લડાઇ પોતેજ પોતાને વાજબી ઠરાવે છે. એ લડાઇના સંચાલનમાં કરેલું કોઈ પણ કાર્ય એ હકીકતને પરિણામે જ સજાથી મુક્ત બની જાય છે.

યુદ્ધ-ગુનાઓને નામે ઓળખાતા અને સુધરેલા કાયદાને વટાવી ગયેના અપરાધોના ગુનેગાર કોઇ માણસોનો આ કિસ્સો નથી.

એ સરકારનુ પોતાનુ એક લશ્કર હતુ કે જે આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂન પ્રમાણે ચાલતું હતુ. ફટકાની સજા જેટલી આ૦હિં૦ફો૦ કાનૂનમાં છે તેટલી જ હિંદી કાયદામાં પણ છે. આ૦હિ૦ફો૦નો કાનૂન હિંદી લશ્કરી કાનૂનને લગભગ મળતો આવે છે તેથી એ કાનૂનની કોઇપણ ટીકા ખુદ હિંદી લશ્કરી કાનૂનની ટીકા બરોબર છે.

જાપાનીસ સરકારે આંદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દીધા તેની રીતસરની વિધિ પોર્ટ બ્લેરમાં થઈ હતી. જે મુદ્દા વિશે મતભેદ છે તે એના વહીવટની મર્યાદા અને એના પ્રકાર અંગેનો છે. . . . . પણ એ હકીકત સાબિત થઇ ચૂકી છે કે એ ટાપુઓ આઝાદ હિંદ સરકારને સોંપી દેવામા આવ્યા હતા, અને એમના નામ શહીદ ટાપુઓ અને સ્વરાજ ટાપુઓ પડાયાં હતા. તે વખતની પરિસ્થિતિની જરૂરિયાતો એવી હતી કે એમનો પૂરેપૂરો વહીવટ સંભાળી લેવાનુ શકય નહોતું.

એ જ રીતે નીપોન સરકાર અને આઝાદ હિંદ સરકાર વચ્ચે થયેલા કરાર પ્રમાણે, ૫૦ ચોરસ માઇલના વિસ્તારવાળું અને ૧૫,૦૦૦ હિંદીઓની વસતીવાળું ઝિયાવાડી મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોમાંના એક તરીકે આ૦હિં૦ફો૦ને સોંપી દેવામા આવ્યુ હતું. ઝિયાવાડી ઉપર આ૦હિં૦ફો૦નો સંપૂર્ણ વહીવટ ચાલતો હતો એ હકીકતને તો ફરિયાદપક્ષ પડકાર પણ નથી કરી શકયો.

વળી, આ૦હિં૦ફો૦ સરહદ ઓળંગીને હિંદમાં દાખલ થઇ કે તરત જ એક જાહેરનામું બહાર પાડવામાં આવેલું. એમાં આઝાદ હિંદ સરકારના વડાની અને જાપાનીસ કમાન્ડરની સહીઓ હતી. એમાં એમ કહ્યુ હતું કે લડાઇ દરમિયાન હિંદની ધરતીનો કોઈપણ ભાગ જાપાનીસ સૈન્યના કબજામાં આવશે તો તે મુક્ત બનેલા

પ્રદેશોના એક ભાગ તરીકે આઝાદ હિન્દ ફોજને સોંપી દેવામાં આવશે અને એની ઉપર આઝાદ હિન્દ ફોજનો વહીવટ ચાલશે આ રીતે ૧૫૦૦ ચોરસ માઈલ જેટલો મણિપુર અને વિષ્ણુપુરનો વિસ્તાર આઝાદ હિન્દ ફોજે પોતાના અંકુશ હેઠળ લીધેલો હતો એમનો વહીવટ ત્યાં કેટલો સમય સુધી ચાલ્યો એ બીના મહત્વહીન છે કારણ કે લડાઇ દરમિયાન કેટલાય પ્રદેશોની માલિકી ઝડપથી બદલાતી હોય છે

એ એક અજાયબીભરી બીના છે કે બરમામાં અંગ્રેજોની સત્તા (અંગ્રેજોનો) ફરીવાર કબજો સ્થપાયો ત્યારે આઝાદ સરકારના કબજામાંના તમામ દસ્તાવેજો રંગીઆ સહીસલામત હાલતમાં હાથ લાગ્યા હતા એ બતાવે છે કે આઝાદ હિંદ સરકારની અને તેની ફોજની વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ તેટલી સુદૃઢ હતી

બીજો એક અગત્યનો મુદ્દો તો એ હકૂમતના નાણાં મેળવવાના માર્ગોનો છે એમ સાબિત થયું છે કે હિંદીઓએ સરકારને વીસેક કરોડ રૂપિયા ભેટ આપ્યા હતા અને એ રકમમાંથી નાગરિક સરકાર અને ફોજનું સંચાલન થતું હતું અને વિજેતાઓએ જ્યારે આઝાદ હિંદ બેન્કનો કબજો લીધો ત્યારે એમાં ૩૫ લાખ રૂપિયા હતા 'સ્ટેમ્પ કલેક્ટિંગ' નામના એક સામયિકમાં આઝાદ હિંદ સરકારે કાઢેલી ટિકિટો છપાઇ છે એ વાતની નોંધ લેવાની વિનંતિ હું અદાલતને કરું છું

હિંદી ફોજદારી કાયદાની ૭૮મી કલમ કહે છે કે, 'કાયદા પ્રમાણે કોઇપણ માણસને જે કરવાની છૂટ હોય તે ગુનો નથી ગણાતો.' આ રીતે, આન્તરરાષ્ટ્રીય કાયદામાં જેની છૂટ અપાઈ હોય તેવી ગમે તે પણ ક્રિયાને નાગરિક ગુનો કહી શકાય નહિ ખાસ કરીને આ અદાલતમાં સભ્યોને તો એ વાતનો બરાબર ખ્યાલ હશે બાજુ કે એક સુવ્યવસ્થિત લશ્કરના ભાગ તરીકે એમણે આ લડાઇ દરમિયાન ઘણા માણસોને મારી નાખ્યા હશે.

આંતરરાષ્ટ્રીય અન્યાયોને અસરકારક રીતે દાબી દઈ શકે એવી કોઇ આંતરરાષ્ટ્રીય સત્તાની ગેરહાજરી દરમિયાન જે લડાઇ થાય તેને આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન અનુસાર હમેશા કાયદેસર ગણવામાં આવી છે. પરદેશી ધૂંસરી નીચેથી પોતાની જાતને મુક્ત કરવા માટે લડાયેલી કોઈ પણ લડાઈ નૈતિક અને આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા મુજબ પૂરેપૂરી વાજબી છે.

અમને જો એવું કહેવામાં આવે કે હિંદી સિપાહીઓ ઇંગ્લંડની આઝાદી માટે જર્મની સામે, ઇંગ્લંડને માટે ઇટલી સામે અને ઇંગ્લંડ-ને માટે જાપાન સામે લડી શકે ખરા, પણ આઝાદ હિંદ સરકાર પોતાની જાતને ઇંગ્લંડ કે બીજા કોઈ પણ દેશની ગુલામીમાંથી મુક્ત ન કરી શકે, તો સાચે જ એ ઇન્સાફની છલના ગણાશે.

બેઉ રાષ્ટ્રો સ્વતંત્ર અથવા સાર્વભૌમ હોવા જોઇએ એ લડાઇ માટે જરૂરી નથી. હાલ તુરત માટે જે સ્વતંત્ર ન હોય તેવી પ્રજાઓનો લડાઈ લડવા માટે સંગઠિત બનવાનો અધિકાર આધુનિક આંતર-રાષ્ટ્રીય કાયદાએ માન્ય રાખ્યો છે. અને જો એવું લશ્કર ઊભું થાય અને લડાઇ લડે તો એના વ્યક્તિગત અફસરોના કાર્યને કોઇ પણ મ્યુનિસિપલ કાયદો ગુનો ગણી શકે નહિ.

એક રાજ્ય અને તેના રાજ્યકર્તા વચ્ચે લડાઇની હસ્તી હોઈ શકે એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. ચાર્લ્સ પહેલા અને જેમ્સ બીજાના સમયમાં ઇંગ્લંડના ઇતિહાસમાં શું એવી લડાઇઓ નથી લડાઇ? બોઅર લડાઈ પણ એવી જ લડાઇ હતી. લડાઇમાં કોણ હાર્યું તેની જરા ય અસર લડવાના અધિકાર ઉપર તો થતી જ નથી. આવી લડાઇની તુલના એ જે રસમથી લડાતી હોય તેની ઉપરથી થાય છે.

આ૦હિં૦ફો૦ એક રીતસરના સંચાલનવાળી ફોજ હતી, અને એણે સુધરેલા શિરસ્તા મુજબ લડાઈ ચલાવેલી. યુ. એસ. એ. (અમેરિકા)—માં ઉત્તર અને દક્ષિણ વચ્ચેની લડાઇ દરમિયાન બન્યું હતું તેમ

બળવાખોરોને પણ આંતરરાષ્ટ્રીય કાનૂન મુજબ માન્ય રાખવામાં આવે છે . . . .

લડાઇમાં માણુસો મારવા માટે જો તમારી ઉપર ખટલો થાય અને જેમ ચુકાદો તમારી તરફેણમા હોય તે જ પ્રમાણે તમારો ચુકાદો આ માણુસોની તરફેણમા હોવો જોઈએ. પોતાના અંગત કારણો-સર આ ત્રણ આરોપીઓએ લડાઇમા અને માણુસોને મારવામાં ભાગ નહોતો લીધો. . . . . એ લોકોએ કોઈ ફાલતુ માણુસો તરીકે નહિ પણ એક સુવ્યવસ્થિત સરકારના ભાગ તરીકે લડાઇ ચલાવી છે. આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકાર અને બ્રિટન વચ્ચે લડાઈ ચાલુ હતી તેથી એ લડાઇના સંચાલન દરમિયાન કરાયેલાં કાર્યોને નાગરિક ગુના ગણી શકાય નહિ.

. . . . જો આરોપીઓને સફળતા મળી હોત તો એમનો ઇન્સાફ તોળવા માટેની આ અદાલત હસ્તી ધરાવતી ન હોત.

. . . . દુશ્મનની સરકાર તમે ભલે સ્વીકારો નહિ, પણ તમારી ને એની વચ્ચેના યુદ્ધસબંધનો સ્વીકાર થઇ શકે. એ રીતે વ્યક્તિગત સ્ત્રી-પુરુષોએ યુદ્ધકાળ દરમિયાન કરેલાં કાર્યોમા તેમને રક્ષણ મળે છે . . . . ૧૯૩૭ની ૧૪ મી એપ્રિલે આમસભામા સ્પેનના આંતર-વિગ્રહ અંગે ચર્ચા થતી હતી ત્યારે એ વખતના પરરાષ્ટ્રખાતાના મંત્રી શ્રી ઇડને બે પક્ષો વચ્ચેના યુદ્ધસંબંધનો સ્વીકાર કરેલો. એમણે કહેલું તેમ યુદ્ધસંબંધ સ્વીકારવાનો સવાલ સિદ્ધાંતનો નહિ પણ હકીકતનો છે . . . . આ રીતે, કામચલાઉ સરકારનો બ્રિટને સ્વીકાર કર્યો હોવો જોઇએ એવી કોઇપણ દલીલ નકામી છે. કામચલાઉ સરકાર પોતે હિંદની સરકાર નથી બની ગઇ તેનો કાંઈ વાંધો નથી . . . .

વળી, જો આ૦હિં૦ફો૦એ બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરના સિપાહીઓ ઉપર ગોળીઓ ચલાવેલી તો તેમ બ્રિટિશ હિંદી લશ્કરે પણ આ૦હિં૦ ફો૦ના સિપાહીઓ ઉપર ગોળીઓ ચલાવેલી. આ વર્તન માટેનું વાજબીપણું બેઉ પક્ષે એકસરખું છે . . . .

આઝાદ હિંદ સરકારને પ્રદેશો મળ્યા હતા એ મે સાબિત કર્યું છે, પણ યુદ્ધસંબંધ સાબિત કરવા માટે એ હકીકતની કોઇ જરૂર નથી. ઇતિહાસમા એવા દાખલા બન્યા છે. પહેલા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન બેલ્જીઅમની સરકાર પાસે બેલ્જીઅમની એક તસુ પણ જમીન નહોતી. બીજા વિશ્વયુદ્ધ દરમિયાન પણ લંડનમા કેટલીક ભાગેડુ સરકારો કામ કરતી હતી કે જેમની પાસે કોઇ પ્રદેશ નહોતો આ ભાગેડુ સરકારના પ્રદેશો એમની પાસેથી થોડા સમય પૂરતા ખૂચવી લેવાયા હતા. હિંદીઓ પાસેથી એમનો પ્રદેશ ૧૫૦ વર્ષથી ખુચવી લેવાયો છે તેથી હું જે મુદ્દો રજૂ કરુ છુ તેમા જરાય ફેર પડતો નથી આ૦હિં૦ફો૦ પોતાના દેશને મુક્ત કરવાના પ્રયાસો કરતી એક મુક્તિસેના હતી અને યુદ્ધમબંધના એને અધિકારો હતા અમે હિંદીઓ છીએ તેથી આ નિયમનો જુદો અર્થ થઇ શકે નહિ. સાચી રીતે કે ખોટી રીતે આ કામચલાઉ સરકાર અને તેના ફરમાન પ્રમાણે તેની ફોજ પોતાના જ દેશની મુક્તિ માટે લડી હતી એને માટે લડવાનો એમને અધિકાર હતો.

ફ્રાસની પેતા–સરકાર જર્મનીની મિત્ર હતી 'માકી' (સામના –દળો) એ સરકારનો સામનો કરતા હતા સેનાપતિ આઈઝનહોવરે એક જાહેરાત બહાર પાડેલી કે 'માકી' એમના માથુ હેઠળનું એક સહાયક દળ હતું અને એમની સામે વેરના પગના લેવાશે તો જર્મની જેને આધીન હતું તે કાનૂનનો એ ભગ ગણાશે આ૦હિં૦ફો૦નો પક્ષ તો એનાથી ય મજબૂત છે, અને એમની સામે લેવાનારુ કોઇ પણ પગલુ આતરરાષ્ટ્રીય કાનૂનનો ભંગ ગણાશે

હિંદી સરકારે અને આમમઆમા નાયબ–હિંદી વગેરે એક નિવેદન કરેલું કે રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવા માટે કોઇની ઉપર કામ ચલાવવાની સરકારની નીતિ નથી. આ ફકરાથી અદાલત દોરવાય એમ હુ નથી ઇચ્છતો, તેમ હું તેનો આશરો પણ નથી લેવા માગતો. પણ એ નિવેદન હું રજૂ કરું છું કારણ કે એની પાછળ એવી આકસ્તરી

કબૂલાત છે કે આ સંજોગોમાં યુદ્ધ ચલાવવાનો આરોપ ટકી શકે તેમ નથી....

૧૯૪૨ની ૧૭મી ફેબ્રુઆરીના બનાવો પછી કોઈ વફાદારી રહી નહોતી...... કપ્ટન અરશદે કહ્યું છે કે એક એમના દેશ પ્રત્યેની વફાદારી જ બાકી રહી હતી. બ્રિટનમાં વફાદારી રાજા અને દેશ બેઉ પ્રત્યે હોય છે. પણ હિંદમાં એ, માત્ર રાજા પ્રત્યે હોય છે. રાજા અને દેશ બેઉ એક હોય ત્યારે તો ત્રીજો કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. પણ એ એક ન હોય ત્યારે વિકલ્પમાં વફાદારી દેશ પ્રત્યેની જ હોય.

અમારા દેશના મુક્તિ માટે અમે રાજા સામે જ લડી રહ્યા હતા ત્યારે અમારે માટે વફાદારીનો પ્રશ્ન જ કેમ ઊભો થઈ શકે? તમે તમારા જ દેશની મુક્તિ માટે લડતા હો તો બીજી કોઇ વફાદારી તમને તેમ કરતાં રોકે છે એમ તો તમે તમારો અંતરાત્મા વેચી દીધો હોય તો જ કહી શકો. જો એમ બને તો તો અમારા જ દુર્ભાગ્ય કારણ કે અમારે તો પછી ગુલામો જ રહેવાનું!

......આ૦હિં૦ફો૦ જાપાનના એક મિત્ર તરીકે લડેલી. એ કબૂલ કરવામાં કોઈ નામોશી નથી કારણકે જેમ અમેરિકનો, અંગ્રેજો અને આઝાદ ફ્રેંચોનો ઉદ્દેશ ફ્રાંસને મુક્ત કરવાનો હતો તેમ જાપાનીસ લશ્કર અને આ૦હિં૦ફો૦ એ બેનો ઉદ્દેશ હિંદને મુક્ત કરવાનો હતો. એ રીતથી ફ્રેંચો એંગ્લો-અમેરિકનોના પૂતળાં નહોતાં બની ગયાં......

ફરિયાદપક્ષના દરેક સાક્ષીએ એટલું કબૂલ કર્યું છે કે જાપાનીસ લશ્કર અને આ૦હિં૦ફો૦નો ઉદ્દેશ હિંદની મુક્તિ હતો. ......આરોપીઓના ગૌરવના બચાવમાં હું કહું છું કે એમના વિરોધીઓએ વાતવાતમાં કહ્યું છે તેમ એ જાપાનીઓનાં પૂતળાં નહોતાં.'

૧૮મી ડિસેંબર : મંગળવાર : ૧૯ :

અમેરિકાના સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધનો દાખલો આપીને શ્રી ભુલાભાઈએ દેશ અને રાજા પ્રત્યેની વફાદારીનો વધુ તફાવત દેખાડયો:—

'અમેરિકન પ્રજા સામે પણ રાજા પ્રત્યેની વફાદારી અને દેશ પ્રત્યેની વફાદારી વચ્ચે વિરોધ ઊભો થયો હતો. એક પરદેશી રાજા પ્રત્યેની વફાદારીને બદલે એમણે દેશ પ્રત્યેની વફાદારી પસંદ કરી......ઇંગ્લંડમાં પણ ઘણા વખતથી એક કાયદો છે કે એક દેશ પોતાની જાતને બીજા વધુ શક્તિશાળી દેશના રક્ષણ નીચે મૂકે અને જો એ દેશ એનું રક્ષણ કરવામાં નિષ્ફળ જાય તો રક્ષિત દેશને પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી મેળવવાનો અધિકાર છે.

......યુદ્ધકેદીઓ તરીકે પોતાને ખોરાકમાં જે ખાંડ નહોતી મળતી તે મેળવવા માટે લોકો આ૦હિં૦ફો૦માં જોડાયેલા એ વાત તો હાસ્યાસ્પદ છે. આ૦હિં૦ફો૦માં જે જોડાયા હતા એમની ઉપર તો દુશ્મન લશ્કર સાથે લડતાં લડતાં મરવાનું જોખમ હતું.......ફરિયાદ-પક્ષના કેટલાક સાક્ષીઓએ પોતાની ઉપર બળજબરી થયાની જુબાની આપી હતી તેનું કારણ તો એ છે કે એમને હુકમભંગ કે બીજા ગુનાઓ માટે સજા કરવામાં આવેલી અને પોતાની જાતને મોટી દેખાડવા માટે આવાં હુશિયારભર્યાં અર્ધસત્યો એ હવે ઉચ્ચારી રહ્યા છે.'

બચાવપક્ષના સાક્ષીઓએ આપેલી જુબાનીમાંથી વારંવાર ઉતારા ટાંકી ટાંકીને શ્રી ભુલાભાઈએ ફોજ-ભરતી માટે બળજબરી કે જુલમો કર્યાના અને પાંચ માણસોના ખૂનો કર્યા કે કરાવ્યાના આરોપોનો સંબાણથી ઇન્કાર કર્યો. એમણે એમ પણ કહ્યું કે કૅ૦ સેહગલ એક યુદ્ધકેદી તરીકે શરણે થયા હતા અને લડાઇ બંધ પડે પછી યુદ્ધકેદીઓને છોડી મૂકવામાં આવતા હોઇને એમને પણ તરત જ મુક્ત કરવા જોઇએ. તે ઉપરાંત આ આખો મુકદ્દમો ગેરકાયદેસર છે અને આ અદાલતને એ ચલાવવાની કાયદેસરની કોઇ સત્તા

નથી એવી દલીલો કરીને એમણે એના સમર્થનમા કાયદાની જુદી જુદી બારીકીઓ રજુ કરી આ બધા કારણોસર આરોપીઓને નિર્દોષ ઠરાવવાની અપીલ એમણે અદાલતને કરી, અને દસ કલાક સુધી ચાલેલું એમનુ ભાષણ પૂરુ કર્યું.

૨૨મી ડિસેમ્બર શનિવાર : ૨૦ :

બચાવપક્ષની દલીલોના જવાબમા સરકારી વકીલે પોતાનુ ભાષણ વાંચી સંભળાવ્યુ તેમા તમામ આરોપોનું પુનરુચ્ચારણ કરવામા આવ્યુ હતુ. એમણે કહ્યુ કે આરોપીઓએ પોતે જ યુદ્ધકેદીઓ ઉપર સિતમ ગુજાર્યા હતા કે બીજા પાસે ગુજરાવ્યા હતા એવો દાવો ફરિયાદપક્ષે કર્યો નહોતો. ફરિયાદપક્ષ તો એમ કહે છે કે યુદ્ધકેદીઓ જો આઝાદ હિંદ ફોજમા ન જોડાય તો એમને જુલમો સહન કરવા પડશે એવી ગર્ભિત ધમકીઓ આરોપીઓએ આપી હતી. પણ સરકારી વકીલે કબૂલ કર્યું કે અદાલતમા પડેલી જુબાનીએ એમની દલીલને ટેકો આપ્યો નહોતો.

એમણે જણાવ્યું કે આરોપીઓ હિંદી લશ્કરી કાયદાને આધીન હતા અને ફોજમાથી એ રજા લે કે એમને છૂટા કરવામા આવે નહિ ત્યા સુધી એને આધીન એ રહે છે. કામચલાઉ સરકારની સ્થાપના કરવી એ પણ એક ગુનો છે એમ કહીને એમણે ઉમેર્યું કે એ સરકારના હુકમ પ્રમાણે ગુના કર્યા હતા એવો બચાવ થઈ શકે નહિ. એ સરકાર સાથેના યુદ્ધસંબંધનો સ્વીકાર જ્યા સુધી હિંદી સરકાર કરે નહિ ત્યા સુધી એ અંગેના કોઈ અધિકાર એ સરકારના કે એની ફોજના સભ્યોને મળી શકે નહિ. અમેરિકાનો કાયદો ઈંગ્લંડના કાયદા કરતા જુદો છે. અમેરિકામા આન્તરરાષ્ટ્રીય કાયદો એ દેશના કાયદાથી પણ ઉપરવટ હોય છે જ્યારે ઈંગ્લંડમા એથી જુદી જ પરિસ્થિતિ છે. તેથી અમેરિકન કાયદામાથી બચાવપક્ષના વકીલે આપેલા ઉતારા અપ્રસ્તુત છે. આન્તરરાષ્ટ્રીય કાયદાનો કોઈ મુદ્દો આ મુકદ્દમામા ઉભો થતો નથી. આ અદાલતને કાયદેસર રીતે ઊભી કરવામા આવી છે

અને હિંદી લશ્કરી કાયદા પ્રમાણે તેણે ઇન્સાફ તોળવાનો છે એમ પણ એમણે કહ્યુ

હિંદી સરકારે બહાર પાડેલા એક નિવેદન તરફ અદાલતનુ ધ્યાન એમણે દોર્યું એમા એમ જણાવાયુ હતુ કે આઝાદ હિંદ ફોજમા ન જોડાનારા ૪૫,૦૦૦ યુદ્ધકેદીઓમાથી ૧૧,૦૦૦એ રોગચાળામા પોતાના જાન ગુમાવ્યા હતા જ્યારે આઝાદ હિંદ ફોજમા જોડાયેલા ૨૦,૦૦૦ માથી માત્ર ૧૫૦૦ મરણ પામ્યા હતા. આઝાદ હિંદ સરકાર પાસે એક તસુ પણ જમીન હતી નહિ અને કોઈ કરવેરા કે મહેસુલ એ ઉઘરાવતી નહોતી એ તો માત્ર કાગળ ઉપરની સરકાર હતી કે૦ સેહગલ યુદ્ધકેદી તરીકે શરણે થયા હતા એવી દલીલના જવાબમા એમણે કહ્યુ કે એમને એવો કોઈ દરજ્જો આપવનો અધિકાર કર્નલ કિટ્સનને હતો નહિ ચાર કલાક સુધીની દલીલોને અંતે સર નોશીરવાને ઉમેર્યું કે—

'બધા આરોપીઓ સામેના તમામ આરોપો શકારહિતપણે પુરવાર થઇ ચૂક્યા છે આરોપીઓ સામેના તહોમતો માટે કાયદામા કોઇ બચાવ નથી તેમ છતા એવા પુરાવા સાગ પ્રમાણમા રજુ થયા છે કે આરોપીઓએ જે કાઇ કર્યું છે તેની પાછળ કોઈ પગારદારી ઇરાદો નહિ પણ પોતે જેને સાચા દિલથી દેશપ્રેમી ઇરાદો માનતા હતા તે હતો હિંદુસ્તાનની સેવા કરવાની ડહાપણભરી કે ગેરરસ્તે દોરવાયેલી લાગણીથી એમણે એ કર્યું હતુ તેથી કાયદેસર રીતે તો આરોપીઓનો કોઇ બચાવ થઈ શકે તેમ નથી પણ જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમા હોય તો સજા કરવાની બાબતમા એનો વાજબીપણે ધ્યાન રાખી શકાય અદાલતને લાગેવળગે છે ત્યા સુધી સજાની બાબતમા એમના હાથ બાંધેલા છે જો અદાલતનો ફેસલો આરોપીઓની વિરુદ્ધમા હોય તો એમને ઓછામા ઓછી જનમટીપની સજા એ કરી શકે છે પણ પોતાની સામે પડેલા પુરાવાઓ ઉપરથી જો અદાલતને એમ લાગે કે આ મુકદ્દમામા સજા ઓછી કરી શકાય એવી લાયકાત છે તો 'કન્ફર્મિંગ ઓફિસર'ની વિચારણા માટે અદાલત એ સજાનો ઠરાવ કરી શકે છે '

૨૯મી ડિસેંબર · શનિવાર

· ૨૧ :

અદાલતના બીજા સભ્યોને ઉદ્દેશીને બેઉ પક્ષોની હકીકતો અને કાયદા અંગેની દલીલો રજુ કરતા જજ–એડવોકેટ કર્નલ કેરિનના ત્રણ કલાકના ભાષણની શરૂઆતમા એમણે કહ્યું કે —

' આ મુકદ્દમામા જેટલી મહત્વની અને ગૂચવણભરી હકીકતો તેમજ કાયદાની બારીકીઓ ઉપર ઈન્સાફ તોળવાનું કામ લશ્કરી અદાલત ઉપર આવ્યુ છે તેવુ વારંવાર આવતુ નથી આવા ગંભીર આરોપો સહિત તમારી સામે ખડા કરાયેલા ત્રણ આરોપીઓની ગુનેગારી કે નિર્દોષિતા નક્કી કરવાનો ભારે બોજો તમારી ઉપર છે. એ મુશ્કેલ કાર્યમા તમને યથાશક્તિ મદદ કરવાની હવે મારી ફરજ છે મારું કાર્ય તમારી સમક્ષ કાયદાનો સાર રજૂ કરવાનું, આ આરોપોને એ કઈ રીતે લાગુ પડી શકે તે દેખાડવાનું અને ફરિયાદ-પક્ષે કે બચાવપક્ષે હકીકત અંગે ઊભા કરેલા મુદ્દા તમારી સામે મૂકવાનુ છે કાયદાના સવાલ વિશે બને તેટલી સ્પષ્ટતાપૂર્વક અને બને તેટલા ચોકખા શબ્દોમા તમને સલાહ આપવાનું મારુ કામ છે, પરંતુ હકીકત શી હતી એનો નિર્ણય તો તમારે એકલાએ જ લેવાનો છે, કારણ કે એવી બાબતોના ન્યાયકર્તા તમને જ ઠરાવવામા આવ્યા છે. હકીકત વિશે કોઈ પણ જાતનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવાનું મારુ કામ નથી

તમારા દૈનિક જીવનમા એ વસ્તુ એક યા બીજી રીતે તમારા ધ્યાન ઉપર જરૂર આવી હશે .કે આ અને આની સાથે સંકળાયેલા બીજા મુકદ્દમાઓએ વર્તમાનપત્રો દ્વારા અને બીજી રીતે જાહેર જનતાને ઘણું આકર્ષણ કર્યું છે એ હકીકત પ્રત્યે દુર્લક્ષ કરીએ તો આપણે વસ્તુસ્થિતિ પ્રત્યે આંધળા કહેવાઈએ પણ બહારના એ તમામ અહેવાલો અને અભિપ્રાયો તરફ તમારે દુર્લક્ષ કરવાનું છે અને માત્ર તમારી સમક્ષ અહીં રજુ થયેલા પુરાવાઓ

ઉપરથી જ તમારે ફેસલો કરવાનો છે. દરેક આરોપીની ગુનેગારી સાબિત કરવાની જવાબદારી ફરિયાદપક્ષ ઉપર છે...આરોપીઓ ગુનેગાર છે એમ સાબિત ન થાય ત્યા સુધી એ નિર્દોષ છે એમ જ માનવાનુ છે '

કાયદાની બારીકીઓને આધારે આ અદાલતન આવા ગુનાનો ઈન્સાફ તોળવાનો અધિકાર નથી તેમજ આખો મુકદ્દમો ગેરકાયદે છે એવી બચાવ પક્ષની દલીલને જજ–એડવોકેટે અસ્વીકાર્ય ઠરાવી, અને પછીઅ ઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની રચના અને સ્થાપના અંગેની સ્ટવીક બાબતો પરના પુરાવાઓનો ટૂંક સાર આપ્યો-

'૧૯૪૩ની ૨૧મી ઓકટોબરે સિગાપુરમા મળેલી એક સભામા આઝાદ હિંદની કામચલાઉ સરકારની સ્થાપનાની જાહેરાત સુભાષચદ્ર બોઝે કરી હોવાનુ જણાવવામાં આવ્યુ છે. આ સરકારે બ્રિટન અને અમેરિકા સામે લડાઇ જાહેર કરેલી. જાપાનીસ વિદેશ–કચેરીના શ્રી સાબુર ઓહ્ટાએ જણાવ્યું છે કે એમની સરકારે કામચલાઉ સરકારનો સ્વીકાર કરેલો, અને તેની જાહેરાતનો અસલ મુસદ્દો એમણે પોતે ઘડેલો આઝાદ હિંદ સરકારના માહિતી–ખાતાના પ્રધાન શ્રી અય્યરે એ સરકારના કાર્યોની વિગતો રજૂ કરી છે. ધરીગજ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો એવી જુબાની લેફ્૦ નાગે અને શ્રી માત્સુમેટોએ આપી છે. એ સરકાર ઉપર શ્રી હાચિયાને જાપાનીસ સરકારે પોતાના એલચી તરીકે મોકલ્યા હતા એની પણ માહિતી છે. શ્રી દીનાનાથે જણાવ્યુ છે કે રગુનમાં એક આઝાદ હિંદ બેંક હતી અને સરકારના તમામ નાણાં એ બેંકમા નાણા–પ્રધાનના નામ ઉપર ગખવામાં આવતા. જુદા જુદા ખાતાંને એ ખરચ પૂરું પાડતા આદામાન અને નીકોબાર ટાપુઓ કામચલાઉ સરકારને સોંપી દેવામાં આવેલા એવો દાવો કરવામાં આવ્યો છે બ્રહ્મામાં ઝિયાવાડીને નામે ઓળખાતો પચાસ ચોરસ માઇલનો બીજો પણ એક વિભાગ કામ-

ચલાઉ સરકારને સોંપી દેવાયાનું કહેવાયું છે. આ અંગે ફરિયાદપક્ષનું એમ કહેવું છે કે એનો વહીવટ એ કાંઈ મુક્ત કરાયેલા પ્રદેશોનો વહીવટ ગણાવી શકાય નહિ. છેલ્લે, કેપ્ટન અરશદે અદાલતને જણાવ્યું કે મણિપુર રાજ્યમાં આ૦હિં૦ફો૦એ કબજે કરેલા વિસ્તારનો વહીવટ આઝાદ હિંદ દળ ચલાવતું હતું. ફરિયાદપક્ષના વકીલે કે૦ અરશદના ૨૩મી જૂન ૧૯૪૪ ના એક કાગળ પ્રત્યે અદાલતનું ધ્યાન દોર્યું છે, જેમાં એમણે એમ જણાવેલું કે, આઝાદ હિંદ દળ નામની એક નવી સંસ્થા શરૂ કરવામાં આવી છે અને 'આપણા વિજયી સૈન્યોને પગલે પગલે એ હિંદુસ્તાનમાં જશે.' ફરિયાદપક્ષના વકીલે કહ્યું છે કે એમાંથી એવો અર્થ તારવવો જોઈએ કે એ તારીખ સુધી આઝાદ હિંદ દળ હિંદમાં પહોંચ્યું નહોતું અને તેથી એ વિસ્તારનો વહીવટ એ કરી શક્યું હોય નહિ

'આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વિચારણા કરવા માટે નીચેની હકીકતો સાબિત થઈ ચૂકી છે એવો બચાવપક્ષનો દાવો છેઃ (૧) કામચલાઉ સરકારની રીતસરની સ્થાપના અને જાહેરાત થઈ હતી. (૨) એ એક સુવ્યવસ્થિત સરકાર હતી. (૩) ધરીરાજ્યોએ એ સરકારનો સ્વીકાર કર્યો હતો. આ સ્વીકાર સાબિત કરે છે કે એ સરકાર રાજ્યસત્તા-પદે પહોંચી ચૂકી હતી. (૪) એ રાજ્યસત્તા પાસે એક સુસંચાલિત લશ્કર હતું અને રીતસરના નિમાયેલા હિંદી અફસરોની નીચે રહીને એ કાર્ય કરતું હતું. (૫) આઝાદ હિંદ ફોજની સ્થાપના કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ હિંદની સ્વતંત્રતા મેળવવાનો હતો અને એની સાથેનો બીજો ઉદ્દેશ લડાઈ દરમિયાન બ્રહ્મા અને ખાસ કરીને મલાયામાંના હિંદીઓનું રક્ષણ કરવાનો હતો. (૬) આ નવી હિંદી રાજ્યસત્તાએ બીજી કોઈ પણ રાજ્યસત્તાની માફક પોતાના પ્રદેશો મેળવ્યા હતા. (૭) આ લડાઈ લડવા માટે એ રાજ્યસત્તા પાસે મોટા પ્રમાણમાં સાધન-સામગ્રી હતી

'આ દેશને સ્વતંત્ર કરવા માટે લડાઇ લડવાનો કામચલાઉ સરકારને અધિકાર હતો અને એ પ્રમાણે એ લડાઇ લડેલી પણ ખરી એમ બચાવપક્ષ ઉપલી હકીકતોને આધારે કહે છે જો એવી સરકારને યુદ્ધ ચડવાનો અધિકાર હોય અને સૌ રાષ્ટ્રોએ તેનો સ્વીકાર કર્યો હોય તો પછી આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદા મુજબ બે સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રો અથવા બે રાજ્યસત્તાઓ એકબીજા સામે યુદ્ધ ચલાવી શકે છે અને એવી લડાઇના સંચાલનમા જે કોઇએ કાંઇ પણ કાર્ય કર્યું હોય તેમને મ્યુનિસિપલ કાયદો લાગુ પડી શકતો નથી......ફરિયાદપક્ષની મુખ્ય દલીલ એવી છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદો તપાસવાનો અને એક રાજ્યસત્તા અને તેના પ્રજાજન વચ્ચેની સદંતર આંતરિક બાબતમા એને લાગુ પાડવાનો અધિકાર બ્રિટિશ અદાલતોને કે બ્રિટિશ હિંદની અદાલતોને છે નહિ.

...તમે જે નિર્ણય કરો તેમા તમારે એ પણ વિચારવાનું છે કે હિંદી લશ્કરના હિંદી અફસરો ઉપર જેમા હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે આરોપો મૂકવામા આવ્યા છે એવા આ મુકદ્દમામા આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાની વિચારણા કરવી એ તમારે માટે કાયદેસર રીતે વાજબી છે કે નહિ, કારણકે તમારી સૌથી પહેલી ફરજ તો હિંદી લશ્કરી કાનૂન પ્રમાણે અને બ્રિટિશ હિંદના કાયદા પ્રમાણે ઇન્સાફ તોળવાની છે આ વિષય ઉપર બેઉ પક્ષોએ રજુ કરેલી તમામ દલીલોનો વિચાર કર્યા પછી મને લાગે છે કે આંતરરાષ્ટ્રીય કાયદાને આ ખટલામાની હકીકતોને લાગુ પાડવા સબંધમાં આ અદાલતને અપાયેલી વિવેકશક્તિ સદંતર બંધન-રહિત નથી......

'જેની મારફત આરોપી અફસરોએ રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવ્યું હોવાનો આરોપ મુકાયો છે તે આઝાદ હિંદ ફોજની હયાતી અને તેનાં કાર્યો અંગે, કે ત્રણેય આરોપીઓ એમા જોડાયેલા અને તેના જાહેર ઉદ્દેશોને એમણે સ્વીકારેલા એ વિશે ફરિયાદપક્ષ અને બચાવપક્ષ વચ્ચે કોઇ મતભેદ નથી. પણ ત્રણ આરોપીઓ ઉપર એક સંયુક્ત મુકદ્દમો

મંડાયો એનો અર્થ એ નથી કે ત્રણેયને એકસરખી સજા ફરમાવવી. સંયુક્ત આરોપીને તો ત્રણેય સામેના પુરાવાઓની એકી સાથે અને એક જ સમયે રજુઆત થઈ શકે એ સગવડ સાથે જ સંબંધ છે. તે સિવાય તો, દરેક આરોપીને પોતાની સામેના પુરાવાઓની સ્વતંત્રપણે તુલના કરાવવાનો અને પોતાની સામેના અલગ અલગ ફેંસલા માગવાનો અધિકાર છે......

'બધા આરોપીઓએ એ વાત ભારપૂર્વક જણાવી છે કે આઝાદ ફોજ એ એક સંપૂર્ણપણે સ્વયંસેવક–સેના હતી અને એમાં માત્ર સ્વેચ્છાપૂર્વક જોડાયેલા સ્વયંસેવકો જ શામિલ હતા, અને સ્વદેશપ્રેમના ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ ઇરાદાઓથી એ હમેશાં પ્રેરાયેલા હતા. બેશક જો કોઇ કૃત્ય ગુનેગારીભર્યું હોય તો તેની પાછળના ઇરાદાઓ એને ક્ષમા કરાવી શકે નહિ. પણ સાથે સાથે, આરોપીઓએ જે કહ્યું છે તે તમે સ્વીકારો —અને એનો ઇન્કાર કરવામાં આવ્યો નથી–તો પછી જો આરોપીઓને સજા કરવાની હોય તો તેમાં ઘટાડો કરવા માટેના વજનદાર સંજોગો હયાતી ધરાવે છે'

અંતે, પોતપોતાના પક્ષોની સુંદર રજુઆત કરવા બદલ અને આખા મુકદમા દરમિયાન પોતાની સાથે સહકારથી કામ પાડવા બદલ જજ–એડવોકેટ બચાવપક્ષના ધારાશાસ્ત્રી શ્રી ભુલાભાઈની, સરકારી વકીલની અને સરકારી-વકીલ લેફ્૰ કર્નલ વૉલ્શની પ્રશંસા કરી. તે પછી પ્રમુખશ્રીએ જાહેર કર્યું કે પોતાના ફેંસલાની વિચારણા કર્યા બાદ અદાલત આવતા સોમવારે ફરી મળશે.

ફેંસલો : સજા : માફી

અદાલતની બાવીસમી અને છેલ્લી બેઠકની કાર્યવહીની શરૂઆત કરતાં જજ–એડવોકેટે લશ્કરીવકીલ પાસેથી આરોપીઓના ચારિત્ર્યની અને લશ્કરી નોકરી અંગેની વિગતો માગી. જવાબમાં લશ્કરી વકીલે જણાવ્યું કે કેપ્ટન શાહનવાઝની ઉમ્મર ૩૧ વર્ષ ને ૧૧ માસની છે. ૯ વર્ષ ને ૧૧ માસની એમની લશ્કરી નોકરી દરમિયાન એ અફસરપદે રહ્યા હતા. ૫ વર્ષ અને અને ૧ માસ સુધી એ કેપ્ટન હતા. આ મુકદમા સિવાય એમનું સામાન્ય ચારિત્ર્ય ઘણું સારું છે. એમને કોઇ માનચાંદ મળ્યાં નથી. કેપ્ટન સેહગલની ઉમ્મર ૨૮ વર્ષ ને ૧૧ માસની છે. પાંચ વર્ષ સુધી એમણે કેપ્ટન તરીકે નોકરી કરી છે. એમનું ચારિત્ર્ય ઘણું સારું છે. કોઇ માનચાંદ એમને મળ્યાં નથી. લેફ્ટનન્ટ ધિલ્લન ૩૦ વર્ષ ને ૯ માસની ઉમ્મરના છે. પોણાછ વર્ષની એમની નોકરી દરમિયાન સવાચાર વર્ષ સુધી એ લેફ્ટનન્ટ હતા. એમનું ચારિત્ર્ય ઘણું સારુ છે. કોઇ માનચાંદ એમણે મેળવ્યા નથી.

લશ્કરી અદાલતનો એવો શિરસ્તો છે કે જે આરોપીઓ ઉપરના એક યા વધુ આરોપો સાબિત થયેલા લાગે તો પછી સજા કડક કે હળવી બનાવવામાં આરોપીઓના ચારિત્રની વિગતો ન્યાયાધીશો ધ્યાનમાં લે છે. એટલે આજની અદાલત દરમિયાન ઉપલી વિગતોની માગણી થઇ એની ઉપરથી એવું સૂચન મળી ગયું કે આરોપીઓ એમની ઉપરના એક યા વધુ આરોપો મુજબ ગુનેગાર જણાયા છે.

અદાલતના પ્રમુખ મેજર–જનરલ બ્લેકસલેન્ડે તે પછી જાહેર કર્યું કે, 'સજા અંગેની વિચારણા કરવા માટે હવે અદાલત બંધ કરવામાં આવે છે. ફેંસલો અને સજાને મંજૂરી મળ્યા બાદ એ થોડા દિવસોમાં જાહેર કરાશે. ખુલ્લી અદાલતની કાર્યવહી એ રીતે પૂરી થાય છે.'

લશ્કરી અદાલતના નિયમ મુજબ આ મુકદ્દમાની આખી કાર્યવાહી જજ–એડવોકેટ તરફથી હિંદના વડા સર સેનાધિપતિ (સર ક્લૉડ ઑકિન-લેક)ના કાયદા અંગેના સલાહકારને મોકલાશે. એ કાર્યવહી, એનો ફેસલો અને એની સજા બધી રીતે કાયદેસર અને બરોબર છે કે નહિ તેની જાણ આ સલાહકાર સરસેનાધિપતિને કરશે. કાર્યવહી, ફેસલો અને સજા દરેક રીતે વાજબી અને ન્યાયી છે કે નહિ તેની વિચારણા કર્યા બાદ સર-સેનાધિપતિથી સજામા કાઇ વધારો કરી શકાય નહિ. પણ જો એમને યોગ્ય લાગે તો એ સજા ઘટાડી શકે છે અને સમૂળગી રદ બાતલ પણ કરી શકે છે

૩જી જાન્યુઆરી : ગુરૂવાર

આઝાદ હિંદ ફોજના પહેલા મુકદ્દમાના ત્રણ આરોપી અફસરોને અદાલતે ફરમાવેલી જનમટીપની સજા વડા સરસેનાધિપતિએ માફ કરી છે એવું જણાવતી નીચે મુજબની સત્તાવાર યાદી બહાર પાડવામા આવી છે :

' કૅપ્ટન શાહનવાઝખાન, કૅપ્ટન સેહગલ, અને લેફ્ટનન્ટ ધિલન ઉપર લશ્કરી અદાલતમાં મુકદ્દમો ચલાવવામાં આવ્યો છે. રાજા સામે યુદ્ધ ચલાવવાનો આરોપ ત્રણે ય પર છે, અને લેફ૦ ધિલન ઉપર ખૂન કરવાનો તથા બીજા બે ઉપર ખુન કરાવવાનો આરોપ છે. અદાલતનો ફેંસલો એ છે કે યુદ્ધ ચલાવવાના આરોપસર એ ત્રણેય ગુનેગાર ઠર્યા છે; કૅ૦ શાહનવાઝ-ખાનને ખુન કરાવવાના આરોપસરની સજા પણ થઈ છે, અને ખુન કરવાના આરોપમાં લેફ૦ ધિલનને તથા ખુન કરાવવાના આરોપમાં કૅ૦ સેહગલને બિનગુનેગાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે .... યુદ્ધ ચલાવ-વાના ગુનાસર ત્રણે ય આરોપીઓને અદાલતે જનમટીપની, લશ્કર-માંથી છૂટા કરવાની અને એમનાં પગાર–ભથ્થાંની જપ્ત રકમો જપ્ત કરવાની સજા કરી છે.... અદાલતનો ફેંસલો દરેક બાબતમાં પુરાવાઓ સાથે સુસંગત છે એની સરસેનાધિપતિને ખાત્રી થઇ છે, અને તેથી એમણે એને પોતાની મંજૂરી આપી છે....

'વર્તમાનપત્રોમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ હિંદી સરકારની નીતિ હવેથી માત્ર એવા માણસો ઉપર કામ ચલાવવાની છે કે જેમની ઉપર યુદ્ધ ચલાવવા ઉપરાંત ભયંકર સિતમો ગુજારવાના આરોપો પણ મૂકવામાં આવ્યા હોય. કોઈ પણ મુકદ્દમામાં સજાની પુનવિચારણા કરનાર અધિકારીએ એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે સાબિત થયેલાં કૃત્યો સુધરેલી દુનિયાના વ્યવહાર–નિયમોનો કેટલે અંશે ભંગ કરે છે. લેફ્○ ધિલન અને કૅ○ સેહગલને ખૂન કરવા–કરાવવાના આરોપોમાં નિર્દોષ ઠરાવવામાં આવ્યા છે. જુલમ ગુજારવાનાં બીજાં કૃત્યોના આરોપ એમની ઉપર મૂકવામાં આવ્યા નથી. કૅ○ શાહનવાઝખાનને ખૂન કરાવવાના આરોપસર ગુનેગાર ઠરાવવામાં આવ્યા છે અને એમની સામે સાબિત થયેલાં કૃત્યો ઘણાં આકરાં છે, છતાં અત્યારના સંજોગોનો ખ્યાલ કરવો જરૂરી મનાયું છે.

'તેથી, સરસેનાધિપતિએ સજાની બાબતમાં ત્રણેય આરોપીઓ સાથે એકધારું વર્તન રાખવાનો અને એમને થયેલી જનમટીપની સજા માફ કરવાનો નિર્ણય કર્યો છે. પણ એમને લશ્કરમાંથી રદ કરવાની અને એમનાં પગાર–ભથ્થાં જપ્ત કરવાની સજા એમણે મંજૂર રાખી છે, કારણ કે પોતાની વફાદારી ફગાવી દઈને રાજ્યસત્તા સામે યુદ્ધ ચલાવવું એ એક સિપાહી માટે ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ એક અતિ ગંભીર ગુનો છે. આ એક એવો સિદ્ધાંત છે કે કાયદેસર રીતે સ્થાપિત થયેલી ભૂતકાળની કે ભવિષ્યની કોઈ પણ સરકારના હિત ખાતર એની જાળવણી થવી જરૂરી છે.'

મુક્તિ પછી આંસુભરી આંખે શાહનવાઝ નેતાજીના મોટાભાઈ શરતબાબુને ભેટી રહ્યા છે.
સેહગલ અને ધિલ્લન બાજુમાં ઊભા છે.

6842